

**V23
1981**

Voorstudies en
achtergronden

Beleid en toekomst

Verslag van een symposium over het rapport
Beleidsgerichte toekomstverkenning deel 1

Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1981

INHOUDSOPGAVE

I	Woord vooraf	5
II	De herkenbaarheid en politieke relevantie van de in het BTV-rapport onderscheiden visies op het maatschappelijk gebeuren.	7
	Inleiding door:	
	Prof. dr. H. Daudt	9
	Mr. W.J. Geertsema	15
	Drs. W. Gortzak	19
	Prof. mr. A.M. Donner	24
	Discussie	28
III	De ruimte die de internationale politieke en economische verhoudingen en ontwikkelingen aan Nederland laten voor het verwerkelijken van bepaalde visies.	33
	Inleiding door:	
	Drs. J.Th.J. van den Berg	35
	Drs. P. Vos	41
	Prof. dr. C.W. Stortenbeker	46
	Prof. dr. P. Boskma	51
	Discussie	55
IV	Nawoord	58

WOORD VOORAF

Op 23 januari 1981 hield de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid een symposium in Den Haag naar aanleiding van zijn rapport aan de Regering nr. 19 'Beleidsgerichte toekomstverkenning, deel 1: Een poging tot uitlokking'. Er waren ongeveer vijfhonderd deelnemers aanwezig, uit wetenschappelijke, ambtelijke en politieke kring, het bedrijfsleven, werkgevers- en werknemersorganisaties en andere maatschappelijke groeperingen. Het symposium beoogde reacties op te leveren ten behoeve van de voortzetting van deze toekomstverkenning. Hiertoe waren twee thema's door de WRR aan de orde gesteld:

- De herkenbaarheid en politieke relevantie van de in het rapport onderscheiden visies op het maatschappelijk gebeuren;
- De ruimte die de internationale politieke en economische verhoudingen en ontwikkelingen aan Nederland laten voor het verwerkelijken van bepaalde visies;

De inleiders over het eerste thema waren prof.dr. H. Daudt (hoogleraar wetenschap der politiek, Gemeentelijke Universiteit Amsterdam), mr. W.J. Geertsema (Commissaris der Koningin in Gelderland), drs. W. Gortzak (directeur Wiardi Beckman Stichting) en prof.dr. A.M. Donner (hoogleraar staatsrecht Rijksuniversiteit Groningen). Het tweede thema werd ingeleid door drs. J.Th.J. van den Berg (politicoloog, Rijksuniversiteit Leiden), drs. P. Vos (wetenschappelijk secretaris Industriebond FNV), prof.dr. C.W. Stortenbeker (hoogleraar natuurbeheer Landbouwhogeschool Wageningen) en prof.dr. P. Boskma (polemoloog, hoogleraar wijsbegeerte Technische Hogeschool Twente).

In deze publikatie wordt een verslag gegeven van op het symposium gehouden inleidingen en een samenvatting van de gevoerde discussies. De WRR had tevoren aangekondigd tijdens de bijeenkomst geen repliek te zullen geven op de aan de Beleidsgerichte toekomstverkenning gewijde beschouwingen. Het symposium gaf de Raad gelegenheid kennis te nemen van kritiek, commentaar en suggesties, om hiermee zijn voordeel te doen bij het schrijven van deel 2 van deze toekomstverkenning.

Deze publikatie bevat wèl een reactie van de WRR. In de nabeschuiving gaat de Raad in op de vele opmerkingen die over de Beleidsgerichte toekomstverkenning zijn gemaakt.

Ir. Th. Quené
Voorzitter

De herkenbaarheid en politieke relevantie van de in het BTV-rapport onderscheiden visies op het maatschappelijk gebeuren.

Vooraf

Een eerste positieve opmerking is dat ik het een goed initiatief acht van de WRR om bij toekomstverkenningen uit te gaan van toekomstbeelden die 'uitdrukkelijk zijn gebaseerd op normatieve opvattingen met aanwijsbare steun in de samenleving' (p. 145). Terecht wordt er namelijk op gewezen dat bij iedere toekomstverkenning politiek-normatieve keuzen een rol spelen, maar dikwijls onder tafel blijven (p. 149) en dat men hiertegenover gekozen heeft voor een werkwijze waarbij een sterk accent gelegd wordt op opvattingen die zich in het politieke systeem ontwikkelen. Ik acht dit een juist uitgangspunt omdat de samenleving inderdaad mede zijn vorm krijgt als resultaat van politieke visies, maatschappelijke discussies en hierop gebaseerd politiek handelen.

Een tweede positieve opmerking is dat ik het een goede en vruchtbare vondst acht om behalve de gebruikelijke driedeling van politiek-ideologische stromingen — de liberale, de socialistische en de confessionele — daarenboven een andere dimensie in te voeren, namelijk een technocratische tegenover een sociocratische variant als resultaat waarvan men tot zes karakteristieke visies is gekomen, zoals is aangegeven op de bladzijden 11 en 33 van het rapport. Zelfs ben ik tot de conclusie gekomen dat de door de WRR ingevoerde nieuwe dimensie van technocratisch tegenover sociocratisch ter onderscheiding van de diverse visies misschien wel belangrijker is dan de traditionele driedeling. Maar wel, zoals hoop ik uit de rest van mijn inleiding zal blijken, op een geheel andere wijze dan in dit rapport naar voren wordt gebracht.

Sociocratie

Twijfel over de wijze waarop in het rapport de dimensie technocratie tegenover sociocratie wordt gehanteerd, ontstond toen ik nader ging bekijken hoe die sociocratische aspecten in het rapport zijn ingevuld. Op de bladzijden 10 en 19 worden de termen technocratisch en sociocratisch als volgt omschreven:

- 'De term "technocratisch" doelt niet alleen op technische processen en ontwikkelingen, maar ook op de mogelijkheden van sturing en planning in hiërarchisch verband';
- 'De analoge term "sociocratisch" doelt niet alleen op sociale processen en ontwikkelingen, maar ook op de mogelijkheden van sociale beheersing door onderlinge beïnvloeding op basis van gelijkwaardigheid'.

Daarnaast is in het rapport een reeks verdere algemene typering van dit sociocratisch aspect te vinden.

Zo wordt er met betrekking tot politiek-bestuurlijke problemen op gewezen dat volgens de sociocratische visie de samenleving niet wordt opgevat als een door de overheid te besturen systeem, maar

'De overheid als bestuursapparaat van de politieke gemeenschap heeft primair tot taak een maatschappelijk kader te scheppen waarbinnen politieke keuzevrijheden gehandhaafd blijven en sociale processen de ruimte krijgen zonder dat dit leidt tot bevoordeling van deelbelangen. Democratie wordt als zelfbestemming opgevat en politieke discussie en besluitvorming krijgen legitimiteit door hun eigen sturende functie.' (p. 20)

Met betrekking tot conflictoplossing wordt over de sociocratische visie gezegd dat vanuit

'de derde positie wordt gesteld dat er niet overbrugbare verschillen van mening kunnen zijn, niet alleen over doeleinden, maar ook over middelen en zelfs over de regels ter oplossing van conflicten. Men acht het echter wel mogelijk en noodzakelijk overeenstemming over de voornaamste regels van conflictoplossingen te bereiken op basis van de bij de burgers aanwezige geachte wil tot samenwerking. Minimalisering van de noodzaak van eensgezindheid staat echter voorop'. (p. 20)

Met betrekking tot de sociocratische visie op economische doelstellingen wordt gezegd:

'In positie 3 maakt de nadruk op de veelsoortigheid van overwegingen en verantwoordelijkheden de vaststelling van dergelijke doeleinden veel moeilijker en problematischer. Maar daarmee wordt niet uitgesloten dat er economische groei, volledige werkgelegenheid en dergelijke kan bestaan als resultante van tal van afwegingsprocessen en activiteiten. Ook is het niet vanzelfsprekend dat het milieu bij de afweging een lage prioriteit krijgt in positie 2 en een hoge in positie 3.' (pp. 21-22)

Verder vindt men van de sociocratische visie nog uitwerkingen per ideologische richting. Zo worden onder andere de volgende drie aspecten van belang genoemd voor liberalen, die denken vanuit vertrouwen in sociocratische oplossingen (pp. 34-35):

- 'machtsuitoefening herkenbaar te maken en in al zijn facetten te democratiseren';
- 'De markt blijft belangrijk, maar de productiebeslissingen dienen meer het object te worden van besluitvorming door alle betrokkenen ...'
- '... veel van het onderscheid tussen private en publieke dienstverlening vervaagt. Een dergelijke vorm van democratisering moet wel leiden tot een overzichtelijker produktiestructuur'.

Voor socialisten, die vanuit een vertrouwen in de sociocratische visie denken, kunnen de volgende drie aspecten uit de tekst worden gedestilleerd (p. 36):

- 'De nadruk die de liberalen leggen op de vrijheid om anders te zijn en de vrees die zij koesteren voor een allesbeheersende, bureaucratische overheid die niet met democratische middelen beheersbaar is, is terecht'.
- 'Het midden- en kleinbedrijf in coöperatieve vorm is de meest wenselijke organisatievorm voor de productieve arbeid'.
- 'De overheid is ook verantwoordelijk voor de sturing en planning van die industriële en andere activiteiten die alleen op grote schaal uitvoerbaar zijn en toch niet gemist kunnen worden: nationalisatie is hier vaak de aangewezen weg'.

Uiteraard hangen confessionelen die vanuit een sociocratische visie oordelen, hier tussenin. De typering in het rapport is zo samen te vatten: de structuren deugen niet, leve de kleinschaligheid. (p. 37)

Wanneer men deze grote hoeveelheid aan uitspraken en standpunten over de sociocratische visie bekijkt, dan lijkt de zinnige kern hiervan te zijn:

- a. een pleidooi voor meer openheid;
- b. een voorkeur voor verdere democratisering;
- c. het oog hebben voor het feit dat in de politiek een veelheid van doelstellingen in het geding is, waaruit na afweging gekozen moet worden en dat niet automatisch economische doelstellingen, bijvoorbeeld economische groei, als hoogste vanzelfsprekende doelstelling moet worden gezien zoals in Nederland, begrijpelijkerwijze en terecht dacht ik, in de naoorlogse jaren tot 1965 het geval is geweest.

De vraag is echter of deze elementen, die de kern lijken te vormen van de sociocratische visie, zonder meer ook een toekomstbeeld kunnen opleveren.

Extra twijfel is hierover op zijn plaats wanneer men de kritische kanttekeningen bekijkt, die al in het rapport zelf gemaakt worden bij deze sociocratische visie. (p. 148)

Daar wordt gezegd dat de gedachten over dit vertrouwen in sociocratische initiatieven

'het best uitgekristalliseerd (zijn) voor overzichtelijke samenlevingsverbanden maar dit is niet voldoende. Van doorslaggevende betekenis is de wijze van beheersen van onvermijdelijk complexe en grootschalige aspecten, zowel bij de overheid als op technisch-economisch terrein. Hoe men zich dit ook voorstelt, hierbij zal zeker in een overgangssituatie veel gevraagd worden van politiek en bestuur. Deze zullen daarom bij de uitwerking van de toekomstbeelden veel aandacht moeten krijgen. Het niet voor de hand liggen van goed uitgekristalliseerde opvattingen hierover zou het vormgeven aan toekomstbeelden vanuit positie 3 wel eens ernstig kunnen bemoeilijken.'

Dit versterkt bij mij de indruk dat het sociocratisch aspect als zodanig geen grondslag kan bieden voor een enigszins realistisch toekomstbeeld, maar moet worden beschouwd als een protest tegen bepaalde uitwassen van de technocratische maatschappij-opvatting, die in de naoorlogse periode tot in de helft van de jaren zestig heeft gedomineerd. Dit protest heeft zich gericht tegen twee aspecten: in de eerste plaats tegen het onkritisch aanvaarden van economische doelstellingen, waaraan elk ander politiek streven ondergeschikt moest zijn. Het protest heeft er onder andere toe geleid, bijvoorbeeld in de aandacht voor de milieuproblematiek, dat men meer oog heeft gekregen voor de kosten die in het geding zijn bij de baten van de economische ontwikkeling. Het heeft er eveneens toe geleid dat men inziet dat er bewust gekozen moet worden na afweging van een veelheid van doelstellingen en dat niet automatisch economische waarden prioriteit verkrijgen. In het moderne jargon uitgedrukt: er kwam een hernieuwde 'reflectie op de doelstellingen'.

In de tweede plaats heeft dit protest een nieuwe fase van openheid en verdere democratisering ingeleid op een aantal terreinen waar onverantwoorde verstar- ringen van machts- en gezagsverhoudingen zich hadden voorgedaan.

Uiteraard is deze ontwikkeling, opgebloeid sinds het optreden van Provo in het midden der jaren zestig, vergezeld gegaan van zeer veel onzin, die ook nog terug te vinden is in de veelheid van omschrijvingen waarmee de sociocratische visie in het rapport wordt getypeerd. Veel hiervan kan worden beschouwd als modieuze bellenblazerij. Het op zichzelf zinvolle idee om niet automatisch zonder enige reflectie, uit sleur, doelstellingen als vanzelfsprekend te aanvaarden, is bijvoorbeeld verworpen tot de quasi-diepzinnige houding die men bij iedere spreker over maatschappelijke verschijnselen aantreft wanneer hij in een vergadering, over de radio of op de televisie – ongeacht het onderwerp – uitroept: 'waar zijn wij eigenlijk mee bezig?'

Dat neemt niet weg dat ondanks deze storende randverschijnselen het protest terecht is geweest voor zover het een accentuering heeft betekend van meer openheid en democratisering en meer oog te hebben voor de veelheid van politieke doelstellingen waaruit gekozen moet worden. Maar ik herhaal: het blijft een protest en geen eigen welomlijnde toekomstvisie.

De zesdeling

Op dat moment ben ik een vraagteken gaan zetten achter de gehele zesdeling, zoals die in het rapport wordt gehanteerd. De kern hierbij is dat bij de hierbij ingevoerde dimensie technocratie-sociocratie (zoals blijkt uit de pagina's 10 en 11), steeds vertrouwen aan wantrouwen gekoppeld wordt. Het vertrouwen in technocratie wordt gekoppeld aan wantrouwen in sociocratie en omgekeerd. Met andere woorden: van de vier logische mogelijkheden uit de tabel op pagina 10 worden slechts de tweede en derde benut. Wanneer men daarentegen ook de eerste mogelijkheid uit de tabel, namelijk vertrouwen in technocratische initiatieven gekoppeld aan vertrouwen in sociocratische initiatieven, had gehanteerd

en eveneens de vierde, volgens welke wantrouwen in beide initiatieven samengaat, dan zou men bij toepassing op de drie politiek-ideologische stromingen tot twaalf karakteristieke visies zijn gekomen.

De wijze waarop het mogelijke belang van de eerste en vierde positie wordt gerelativeerd en derhalve verder buiten beschouwing gelaten, lijkt mij niet overtuigend. (p. 22)

Zo worden over positie 4 enkele opmerkingen gemaakt, waaruit blijkt dat er wel erg veel uiteenlopende opvattingen hierbij onder één noemer worden gebracht (p. 22 en 38). In de eerste plaats wordt daarbij een nieuwe dimensie ingevoerd want, zo luidt de redenering, dit wantrouwen in technocratie en sociocratie kan zowel tot een conservatieve of behoudende dan wel een revolutionaire instelling leiden. Op bladzijde 22 wordt er over gezegd dat 'deze positie kan uitmonden in een geclausuleerd vertrouwen in een elite en wantrouwen in de werking van een als vervlakkend beschouwde massademocratie', terwijl op bladzijde 38 staat: 'Deze instelling kan politiek gezien alleen populistisch verwoord worden omdat de gelederen te verdeeld zijn door belangentegenstellingen'. Wanneer, zoals gebruikelijk, onder populistisch wordt verstaan wantrouwen tegen elke vorm van elite, dan lijkt het niet zo erg zinvol deze term te koppelen aan een positie die volgens bladzijde 22 ook kan uitmonden in vertrouwen in een elite.

Positie 1

Belangrijker echter is de manier waarop positie 1, die duidt op vertrouwen in technocratische én sociocratische initiatieven, in het rapport terzijde wordt geschoven.

Er wordt gezegd dat een dergelijk dubbel vertrouwen

'leidt tot de opvatting dat elk probleem vroeg of laat zijn eigen oplossing meebrengt. Alle problemen worden zo herleid tot overgangsproblemen, maar deze kunnen natuurlijk wel ernstig zijn. Vanuit deze positie bestaat er geen behoefte aan een normatief toekomstbeeld waardoor men zich ondanks tegenslagen laat leiden bij het nemen van beslissingen. Het belang van continuïteit wordt vooropgesteld en omdat deze continuïteitsgedachte ook leeft bij degenen die handelen vanuit de hiervoor besproken twee posities wordt het van algemeen belang geacht de maatschappij zo in te richten dat de gevolgen van onvoorzienbare gebeurtenissen zo soepel mogelijk kunnen worden opgevangen.' (p. 22)

Op deze passage is al vooruitgelopen, waar wordt gezegd:

'Het pragmatisme, in de zin dat van geval tot geval naar een oplossing voor zich voordoende problemen gezocht wordt zonder daarin belemmerd of geleid te worden door ideologische overwegingen, komt hierbij niet aan de orde omdat het geen leidraad biedt bij het vorm geven van welk toekomstbeeld dan ook. In een later stadium wordt hierop teruggekomen.' (p. 14)

en verderop wordt nogmaals opgemerkt dat het hier bewust een a-ideologische instelling betreft en dit wordt toegelicht met de zin:

'Men werkt pragmatisch aan een maatschappij waarin door iedereen redelijk geleefd kan worden en politieke of andere machtsposities niet de overhand hebben.' (p.38)

Ik zou hierbij vier kritische kanttekeningen willen maken.

- In de eerste plaats is hier wel degelijk sprake van een ideologie in de zin van een coherent systeem van waarden en normen dat de grondslag is voor politiek handelen. Een ideologie namelijk waarin een beroep op redelijkheid centraal staat.
- In de tweede plaats is dit een positie die nauw lijkt aan te sluiten bij de opvattingen die men bijvoorbeeld uitgewerkt terugvindt in de beschouwin-

gen van de filosoof Karl Popper — het is een voorbeeld van zijn open maatschappij die zelf geleidelijk correcties aanbrengt in zijn instellingen.

- In de derde plaats vinden deze normatieve opvattingen een aanwijsbare steun in de samenleving: vertrouwen in de technocratie gepaard gaande aan vertrouwen in de sociocratie — deze trekken zijn immers in hun meest extreme vorm terug te vinden in de oogopslag van Jan Terlouw, de politieke leider van D'66.
- In de vierde plaats wordt in deze beknopte toelichting in het rapport op het niet verder behandelen van de eerste positie niet duidelijk gemaakt waarom in dit geval geen behoefte bestaat aan een normatief toekomstbeeld.

Wat is een toekomstbeeld?

Dat brengt mij op een volgende vraag: wat behelst nu eigenlijk een toekomstbeeld, zoals dat tot uitdrukking komt in de zes karakteristieke visies?

Daarover wordt opgemerkt dat in dit verband drie elementen van belang zijn (p. 32):

- centrale waarden
- de maatschappelijke orde
- enkele daarmee samenhangende aspecten van de machtsverdeling.

Ik zie niet in waarom een positie die uitgaat van vertrouwen in technocratische én in sociocratische initiatieven een op dergelijke wijze op zijn essentie omschreven toekomstbeeld zou moeten of kunnen ontberen.

Dat brengt mij op een volgend punt. In de toekomstbeelden wordt in het algemeen een grote betekenis toegekend aan de maatschappelijke orde en de daarmee samenhangende aspecten van de machtsverdeling in de politiek. Ik begrijp dan niet goed, dat in de uitwerking van het prikkelende voorbeeld de maatschappelijke orde en de daarmee samenhangende aspecten van de machtsverdeling in de politiek onbesproken blijven (p.137). Wat blijft er dan nog van een toekomstbeeld over, als twee van de drie elementen ontbreken? Verder vraag ik mij af of er werkelijk enig toekomstbeeld bestaat dat kan rekenen op een redelijke steun in de samenleving, waarbij men af zou kunnen zien van de doelstelling die op bladzijde 136 als specifiek wordt vermeld voor de thans uitgewerkte visie. Daar staat onder het politiek-bestuurlijke aspect:

'De overheid zal daarom haar beleid moeten richten op volledige werkgelegenheid, een gestage niet-inflatoire economische groei, aanpassing van de economische structuur en op het voorkomen van maatschappelijke onbeveeglijkheid.' (p. 136)

Heeft het hier gestelde niet een veel bredere strekking? Ik vraag mij af of er een toekomstbeeld met een redelijke steun in de samenleving bestaat, dat van deze doelstellingen af kan zien. Ik zie niet in welke van de onderscheiden visies tot een verwerping van deze doelstellingen zou moeten leiden. Behalve dan bij de groepen die onverplicht voor anderen zullen beweren dat het met minder kan. Vandaar mijn opmerking over de sociocratische aspecten als een luxe-verschijnsel en uitvloeisel van de hoog-conjunctuur. Deze doelstelling zal dus; kortom, in elk toekomstbeeld van belang blijven.

Empirische toetsing

In het rapport wordt gesproken over 'opvattingen met aanwijsbare steun in de samenleving' (p.145). Maar de karakteristieke visies worden niet gelijk gesteld met de vigerende politieke partijen. Zelfs de politiek-ideologische driedeling kan niet gelijk worden gesteld met de wijze waarop politieke partijen er thans inhoud aan geven (p. 14). Het betekent dat vooralsnog de stelling dat één of meer van de visies op karakteristieke wijze opvattingen uit de samenleving weergeven, uiterst speculatief is. Dit is al enigszins aangegeven in de vragen in het laatste hoofdstuk van het rapport waarin de WRR om reacties vraagt uit de

maatschappij. Maar het blijft onduidelijk of en in welke mate die opvattingen steun vinden in de samenleving. Voor de verdere uitwerking van de toekomstverkenningen is dan ook van groot belang, dat de WRR zich afvraagt hoe de steun in de samenleving, voor welke karakteristieke visie dan ook, moet worden gemeten. Het gaat daarbij niet om een simpele enquête. Allereerst dient men zich daarvoor te bezinnen op de vraag welke indicatoren er zijn te vinden die duiden op een oriëntering op enigerlei toekomstbeeld, nu men er, mijns inziens terecht, van uitgaat dat een voorkeur voor politieke partij A, B of C op zichzelf nog weinig zegt over de relatie met enigerlei door de WRR onderscheiden toekomstvisie.

Conclusie

Juist vanwege het feit dat de hierboven onder 5 genoemde economische doelstellingen van volledige werkgelegenheid en een gestage niet-inflatoire economische groei naar mijn mening in geen enkele visie omstreden zullen zijn, krijgt een nadere uitwerking van positie 1 een speciale betekenis. Wanneer dit doel vooropstaat, komt als eerste aspect aan de orde een onvermijdelijke technocratische aanpak van economische problemen. En als een toekomstbeeld mede aandacht moet schenken aan de maatschappelijke orde en aspecten van de machtsverdeling, dan zal het vertrouwen in sociocratische initiatieven in die zeer positieve eerste positie geïnterpreteerd kunnen worden als een herbezinning op wat als niet-gerechtigde ongelijkheid op allerlei terreinen moet worden beschouwd. Naar mijn mening ligt daar een essentieel probleem, dat in het rapport niet expliciet wordt behandeld, maar dat ten grondslag ligt aan wat als sociocratisch element wordt vermeld. Wanneer men kijkt naar deze twee probleemreeksen, die in positie 1 aan de orde komen, dat wil zeggen een onvermijdelijke technocratische aanpak van de economische problemen gekoppeld aan een herbezinning op de gerechtigdheid van allerlei maatschappelijke ongelijkheden, dan wordt naar mijn mening een verdere opsplitsing van de eerste positie over de drie ideologische stromingen (liberale, socialistische, confessionele) weinig relevant. Men zal daarin slechts graduele verschillen tegenkomen.

Dat betekent dat ik in het verloop van dit betoog aan de zes karakteristieke visies er twee heb toegevoegd, de niet verder gedifferentieerde posities 1 en 4. Volgens mij moeten de zes behandelde als niet essentieel worden gezien. Het betreft hier posities ingenomen in een periode van protest tegen technocratische dominerende dan wel van protest tegen het sociocratische protest. Het opnemen van de zinnige elementen van het sociocratische protest in de algemene maatschappelijke discussie heeft zich eigenlijk al voor een groot deel voltrokken.

Dat betekent dat slechts twee visies vooral van belang zijn. Als het meezit krijgt positie 1 een grote maatschappelijke bijval, als het tegenvalt zal het negativisme van positie 4 gaan domineren. Maar evenals de uitspraken van het WRR-rapport vereisen ook deze stellingen een nadere empirische toetsing.

Het feit, dat ik zo dadelijk zal eindigen met een vrij felle kritiek op het ons gepresenteerde scenario houdt niet in, dat ik niet zou willen beginnen met ook mijnerzijds mijn grote waardering uit te spreken voor deze eerste poging van de Raad om op den duur te komen tot een meer beleidsgerichte toekomstverkenning. Het is de taak van ons allen individueel, maar ook van politieke partijen en andere maatschappelijke organisaties en groeperingen de Raad daarbij behulpzaam te zijn. Persoonlijk hoop ik dat vandaag te doen vanuit een liberale levensfilosofie en mij daarbij in geen dele gebonden te achten aan de stromingen, zoals die leven in mijn eigen partij, de V.V.D. Aanhangers van de liberale gedachtenwereld vindt men ook elders. Daarbij past echter wel een kanttekening. Het gaat er de Raad onder meer om vast te stellen of voor bepaalde probleemstellingen en daarbij behorende mogelijke oplossingen een voldoende politiek draagvlak te vinden is. En wat dat betreft zijn liberale opvattingen, die geen werkelijke kans krijgen een rol van betekenis te spelen in hun eigen politieke partij, voor het werk van de Raad niet bijzonder relevant. Om misverstand te voorkomen: dat geldt natuurlijk ook met betrekking tot opvattingen binnen de V.V.D.

Maar nu ter zake.

Het is mijn stellige overtuiging, dat voor de toekomstverkenning waarop de Raad zich richt, dat wil zeggen de ontwikkelingen in een enigermate overzienbare toekomst, de politiek-ideologische opvattingen binnen de drie politieke hoofdstromingen — dus de eerste door de Raad aanbevolen onderscheiding — van aanzienlijk groter belang zullen zijn dan de tweede onderscheiding, dat wil zeggen de houding ten opzichte van technocratische dan wel sociocratische initiatieven. Ik verschil in dat opzicht dus alvast duidelijk met wat mijn voorganger naar voren heeft gebracht. Terecht signaleert de Raad een toenemende belangstelling bij politieke groeperingen voor diepgaande beschouwingen over de eigen ideologische basis. Voor liberalen — en tot hun opvattingen beperk ik mij vanmorgen — speelt de tweede onderscheiding een duidelijk aanvullende rol, zij het echter geenszins een onbelangrijke.

Als ik dan nu allereerst de liberaal-ideologische basis onder de loupe neem, zoals die door de Raad is verwoord, dan wil ik — met alle waardering die ik overigens voor deze verwoording heb — één wezenskenmerk van de liberale ideologie duidelijker naar voren brengen dan dat door de Raad is gebeurd, namelijk dat het liberalisme niet de samenhang en doelgerichtheid biedt van een staatkundige ideologie. Het liberalisme kent geen 'ideale staat' en bezit dus ook geen blauwdruk voor een liberale heilstaat. Het is daarom wellicht ook minder toekomstgericht dan sommige andere politieke ideologieën. Het liberalisme streeft er naar in elke fase van de ontwikkeling van onze steeds veranderende maatschappij een optimaal samenspel te verwezenlijken van de vijf fundamentele waarop de liberale ideologie is gegrondvest, te weten vrijheid, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid, sociale rechtvaardigheid en de gelijkwaardigheid van alle burgers. Steeds weer dreigt één van deze elementen hetzij overgewaardeerd te worden dan wel te weinig aandacht te krijgen. Liberale politiek betekent dus een voortdurend bijsturingsproces. Niet alleen in de zin van een reactie op datgene wat reeds tot stand is gekomen — al zal ook dat niet altijd te vermijden zijn — maar met name ook in de betekenis van 'regeren is vooruitzien'. In die betekenis is het liberalisme natuurlijk wel toekomstgericht. Het zal u in dit verband overigens duidelijk zijn dat de term 'maakbaarheid van de samenleving' een liberaal niet zo sterk aanspreekt. Ik kom daar straks nog wel op terug.

Een tweede opmerking betreft de rol van de overheid naar liberaal gezichtspunt. Als er één onderwerp is, waaraan men de voortdurende evolutie van het liberale denken kan toetsen, dan is dat juist de rol die men aan de overheid toedenkt. Heden ten dage en in een — naar mijn mening — vrij verre toekomst zien de liberalen de overheid als een beschermend en dienend orgaan niet alleen van de individuele mens, maar ook van de gemeenschap en de samenleving. Dat brengt met zich mee, dat de overheid de plicht heeft er voor te zorgen, dat een ieder een zo groot mogelijke vrijheid geniet, maar tevens, dat de overheid die taken, die in de samenleving als belangrijk worden onderkend en die niet of niet zelfstandig door individuen of groepen kunnen worden vervuld, behoort te stimuleren dan wel op zich te nemen. Men zou deze rol van de overheid dus in belangrijke mate als een voorwaardenscheppende kunnen betitelen. Ik vermeld deze opvatting daarom zo uitvoerig, omdat daaruit duidelijk de liberale opstelling ten aanzien van de verzorgingsstaat blijkt. Een punt, dat onvermijdelijk een belangrijke rol zal spelen bij elke toekomstverkenning. Die liberale opstelling is dus duidelijk een uiterst kritische.

Maar deze opstelling houdt tegelijkertijd in — en dan duik ik in de tweede onderscheiding van de Raad — een zeker vertrouwen in sociocratische initiatieven, in de zelfwerkzaamheid van maatschappelijke groeperingen. Vertrouwen, mits deze groeperingen op democratische basis zijn gestoeld en zij ook democratisch functioneren. Ik durf de stelling aan dat het liberale denken zich steeds sterker aan het ontwikkelen is in de richting, die in het rapport wordt aangeduid als positie L 3, die van de sociocratische liberalen van professor Daudt, dat wil zeggen een groeiend vertrouwen in wat wel genoemd wordt de 'democratie op maat'. Het zijn in deze opvatting de betrokkenen zelf, te weten de werknemers, de patiënten, de consumenten van welzijnsvoorzieningen, de ouderen in tehuizen, de leerlingen van onderwijsinstellingen en dergelijke, die in onderling overleg richting geven aan de processen waarvan zij de gevolgen ondervinden, mits zij natuurlijk objectief gezien in staat kunnen worden geacht te gevolgen van hun beslissingen te kunnen overzien.

Vandaar de 'democratie op maat' omdat deze overzienbaarheid op elk terrein verschillend ligt.

Volstrekt daarmee in overeenstemming is het feit, dat in de liberale terminologie de woorden 'vrije markteconomie' steeds minder worden gehoord. Uit die ontwikkeling blijkt een groeiend wantrouwen in de technocratische initiatieven. Initiatieven, die in het kader van de vrije markteconomie een overwegend technische en commerciële basis hadden. Niet voor niets worden deze woorden steeds meer vervangen door 'sociale markteconomie', waardoor wordt aangeduid dat technocratische initiatieven alleen dan waardering verdienen, indien ze zijn ingebed in sociale randvoorwaarden, dat wil zeggen dat voldoende rekening is gehouden met factoren als arbeidsomstandigheden, werkgelegenheid, invloed op het milieu en ruimtelijke ordening.

Binnen dat kader zal overigens elke liberaal, of hij nu positie 2 of 3 kiest, een voorstander zijn van de vrije ondernemingswijze productie. Wederom met de overheid als voorwaardenscheppende instantie op de achtergrond en als bewaker van individuele vrijheden.

Als ik dan maar ineens mijn oordeel over de weergave door de Raad van de liberale positie 3 mag afronden, dan acht ik op één punt een woord van kritiek op zijn plaats en wel ten opzichte van de stelling, dat ingewikkelde technologische vernieuwingen niet anders dan op initiatief van de centrale overheid tot stand zouden kunnen komen. Juist dat liberale volksdeel, dat vertrouwen heeft in initiatieven van anderen op, gelooft niet zo sterk in technologische initiatieven van de centrale overheid. In hun visie zal ook de innovatie haar oorsprong moeten vinden in de particuliere onderneming, waarbij de kleinschalige onderneming minstens zulke goede kansen heeft als de grootschalige. Wetenschappelijke overheidsinstanties zullen ideeën kunnen aandragen, de overheid zal tijdelijk wellicht financiële hand- en spandiensten moeten verrichten, tijdelijk mee risico-dragen — dat alles in haar voorwaardenscheppende rol — maar het werkelijke initiatief zal altijd vanuit het particulier initiatief genomen moeten worden.

Met inachtneming van deze kanttekeningen acht ik de liberale positie drie een bruikbaar uitgangspunt voor verdere toekomstverkenningen. Het is een positie die wordt ingenomen door een groeiend aantal aanhangers van de V.V.D. en door zeer vele liberalen daarbuiten.

Ik kom dan nu tot positie twee. Mijn bezwaar tegen deze beschouwing van de Raad is, dat ook deze zich sterk richt op het economisch gebeuren. Dat heeft ten gevolge, dat de onmiskenbare verschillen tussen positie twee en positie drie aanzienlijk minder in het oog springen, met name omdat gezien mijn primaat van de politiek-ideologische onderscheiding, in beide posities de vrije ondernemingsgewijze produktie uitgangspunt is. Deze onduidelijkheid wordt bevorderd door het feit, dat het bij deze positie behorende vertrouwen in technocratische initiatieven, gezien de definitie van de Raad, mede zou inhouden vertrouwen in sturing en planning in hiërarchisch verband.

Heel makkelijk rijst daarbij de gedachte dat dit dan ook de sturende en plannende hand van de overheid zou kunnen zijn. Die gedachte moet, als je een liberale positie wil omschrijven, absoluut uitgebannen worden. Liberalen — en ze zijn er in grote, zij het afnemende, aantallen — die geen vertrouwen hebben in sociocratische initiatieven, hebben nog minder vertrouwen in een sturende en plannende overheid. Wel — en ook dat is natuurlijk een hiërarchisch verband — in de sturende en plannende mogelijkheden van ondernemingen, mits zij niet te veel worden gehinderd van boven af (de overheid) of van onder op (werknemers en vakbeweging).

Wil men de tegenstelling tussen positie twee en positie drie in de liberale levensfilosofie zo duidelijk mogelijk maken dan kan dit wederom uitsluitend gebeuren aan de hand van de liberaal-politieke ideologie, de eerste onderscheiding van de Raad. Ik heb u in het begin al gezegd, dat ik de tweede onderscheiding slechts als aanvullend zag.

De liberalen, die de positie twee innemen, interpreteren het liberale uitgangspunt van de verdraagzaamheid anders dan die van positie drie en leggen minder accent op de sociale rechtvaardigheid. Zij zijn minder bereid initiatieven vanuit de gemeenschap te aanvaarden, tillen minder zwaar aan de gevolgen voor anderen van allerlei technologische ontwikkelingen en andere ontwikkelingsprocessen in de maatschappij. Ze zijn meer 'doelgericht' dan 'gevolggericht'.

Het zou overigens onjuist zijn — ik deel in dat opzicht het inzicht van de Raad — het te doen vóórkomen, alsof het liberale volksdeel geheel zou zijn op te splitsen in aanhangers van positie twee en positie drie. Ik wil daarbij echter duidelijk zijn. Onder de aanhangers van positie één, dat wil zeggen de mensen met dat dubbele vertrouwen, de mensen die vertrouwen hebben zowel in technocratische als in sociocratische initiatieven, dat wil zeggen zij die — zoals de Raad het stelt — het vertrouwen hebben dat elk probleem vroeg of laat een eigen oplossing meebrengt, zullen zich ongetwijfeld mensen bevinden, die politiek-ideologisch tot de liberalen moeten worden gerekend. En dan natuurlijk de pragmatisten die professor Daudt heeft genoemd. Maar daarnaast zijn het ook de aanhangers van het bekende 'laissez faire'-adagium. Wat die mensen betreft moet ik de Raad er echter wel voor waarschuwen, dat hun invloed in welke politieke kring dan ook uiterst gering is.

Tenslotte degenen, die positie vier innemen, zij die — zoals de Raad het zo beeldend verwoordt — met de dichter Bloem zeggen: 'Elke verandering is een verslechtering, zelfs een verbetering'. Zij zijn het die mij brengen tot herhaling van mijn al meer gedane uitspraak, dat de grootste pest van ons politieke bestel is dat er in Nederland geen conservatieve partij bestaat, terwijl er velen zijn, die positie vier innemen en dus een sierraad van een zodanige partij zouden vormen.

Nu delen met name V.V.D. en CDA het 'voorrecht' hen in hun gelederen te hebben. Op de liberale standpuntbepaling hebben zij echter geen enkele invloed.

Ik kom dan vervolgens tot het binnenlands politiek-bestuurlijk aspect, hoofdstuk 4.8.1 van het rapport. Ik weet, dat ik daarmee mijn eigenlijke opdracht te buiten ga, maar ik weet ook dat ik – dit doende – de instemming heb van uw voorzitter.

Bij al mijn welwillendheid over de gehele opzet tot dusverre moet ik over deze verbijzondering voor Nederland van het INTERFUTURES-model uiterst harde en duidelijke taal laten horen. Vooral omdat gesuggereerd wordt dat het model een uitwerking van de liberale visie zou zijn. Wat dat onderdeel betreft is de poging mij uit mijn tent te lokken voortreffelijk geslaagd. Voor dit onderdeel bestaat in Nederland noch nu, noch in een afzienbare toekomst enig redelijk draagvlak. Als het scenario van INTERFUTURES uitsluitend haalbaar zou zijn bij een democratie – een parlementaire democratie durf ik het nauwelijks meer te noemen – die langs de aangegeven lijnen werkt, dan kunnen we met dit scenario maar één zinnig ding doen en dat is om het te 'prullemanderen'! Hij die het parlement in de toekomst voornamelijk ziet als een machtsbasis voor het Kabinet en niet als kampplaats voor ideologische discussie zal zich in Rusland meer op zijn gemak voelen dan in Nederland.

Hij, die een duidelijke voorkeur uitspreekt voor overheidsvoorlichting boven inspraak, die als voornaamste kenmerk van sterke pressiegroepen ziet dat ze een harmonische belangenafweging belemmeren en die ten aanzien van kleine militante actiegroepen die nieuwe waarden willen veiligstellen niets beters kan zeggen dan dat ze moeten worden teruggedrongen, heeft een andere opvatting over democratie dan die welke leeft en vooralsnog zal leven bij het Nederlandse volk.

En als dan als klap op de vuurpijl ook nog wordt gepleit voor centralisatie in plaats van decentralisatie en voor het versterken van de positie van de commissarissen van de Koningin en de burgemeesters let u wel als rijksorganen (non tali auxilio zeg ik dan voor de latinisten onder u), dan is die visie niet gebaseerd op positie 1, 2, 3 of 4 maar op positie 0 en is een scenario dat deze politiek-bestuurlijke opzet als haalbaarheidsvoorwaarde heeft van nul en generlei waarde.

Ziedaar, Voorzitter, tot welke ontboezemingen uitlokking kan leiden. Wat dat betreft dus een geslaagde poging van de Raad!

Politiek is het doelbewust vormgeven aan de samenleving. Aldus opent met een klarenstoot zou ik bijna zeggen bladzijde 13 van het WRR-rapport. Een populaire zegswijze echter wil dat het er weinig toe doet of men door de hond of door de kat wordt gebeten. Bij velen bestaat scepsis jegens politiek en politici. Begrijpelijk lijkt deze scepsis alleszins. De oppositionele politicus die tijdens verkiezingscampagnes uitroept dat het roer om moet, wekt de suggestie dat de burger door op hem te stemmen kan bijdragen aan de totstandkoming van een totaal andere werkelijkheid. Soms zelfs beloven politici het puin te ruimen dat hun voorgangers hebben achtergelaten. Dergelijke frases lijken de verraste burger soms concretisering van wat, abstracter, in het WRR-rapport karakteristieke visies worden genoemd: stelsels van normstellende uitgangspunten waardoor men zich laat leiden bij het herkennen en oplossen van problemen. Puin moet niet is de norm, als de politicus het aantreft dient hij het weg te werken. Maar de burger die het ene beleid vergelijkt met het andere komt dikwijls onthutst tot de conclusie dat het veronderstelde puin hoogstens is verlegd, maar niet wezenlijk is weggewerkt.

Menig politicus en ook vele beleidsvoorbereiders en – uitvoerders vallen in meer beschouwelijke ogenblikken de sceptische burger bij. In het boek 'De kleine stappen van het kabinet Den Uyl' komt het PvdA-Kamerlid Van Thijn aan het woord. Hij onderschrijft in feite de visie uit het WRR-rapport dat politiek dient tot doelbewust vormgeven van de samenleving en meent bovendien dat zulks alleszins mogelijk is ook. Hij wijst echter op een aantal belemmeringen, weerbarstigheden, die de verwezenlijking van politieke voornemens bemoeilijken. De weerbarstigheid van de materie: een beleidsvoornemen is onvoldoende realistisch; er doen zich bij de uitvoering daarvan onvermoede problemen voor. De weerbarstigheden van de samenleving: zelfs als veel burgers zich voor een globale beleidsvisie hebben uitgesproken, kunnen ze op onderdelen van het beleid bezwaar maken. Zo kunnen meerderheden voor een globale visie veranderen in minderheden voor elementen daarvan. De weerbarstigheid van de staatsbureaucratie: niet iedere ambtenaar is even inventief bij het vormgeven van nieuw beleid, terwijl sommigen zelfs daartegen dwarsliggen. De weerbarstigheid van het politieke klimaat, dat in ons land gestalte krijgt als gevolg van de noodzaak tot het sluiten van coalities tussen ongelijksoortige partners die ieder de eigen identiteit willen handhaven.

Elders is het al niet anders. Het Franse dagblad Le Monde maakte begin januari melding van een in de VS gehouden studiebijeenkomst van een aantal topfunctionarissen van de voormalige Carter-administratie. Het gezelschap had zich vier jaar eerder vol goede moed aan het veranderen gezet, maar was al doende tot de frustrerende conclusie gekomen dat van de beleidsvoornemens maar weinig was gerealiseerd. De daarvoor aangevoerde argumenten leken verrassend veel op die van Van Thijn, zij het dat Van Thijn daaruit een pessimistische conclusie trok, en de hunne eerder aan de optimistische kant was. Over president Reagan en zijn team zou men zich immers minder zorgen behoeven te maken dan gemeenlijk geschiedt, omdat zij op dezelfde problemen zullen stuiten als Carters mensen. Deze en dergelijke overwegingen hebben mij enigszins gehinderd in mijn streven de BTV grondig te bestuderen, en van een socialistisch commentaar te voorzien. Als een kabinet van erkende puinruimers in feite niet veel verder komt dan het aanhouden van een groeinnorm voor de overheidsuitgaven die onder een vorig kabinet links genoemd werd, wat zou ik mij dan druk maken over een rapport waarin de indruk gewekt wordt dat wezenlijke verschillen in beleid het gevolg kunnen zijn van andere waardepreferenties van politici, met aanwijsbare, want bijvoorbeeld meerderheidssteun in de samenleving.

Verschillende commentatoren van het WRR-rapport hebben het een vlot geschreven stuk genoemd. Ik geef graag toe dat het in vergelijking met menig ambtelijk rapport bijna literaire waarde heeft. Maar opgewekte kost voor de winteravond kan men het toch ook niet noemen. Vandaar dat het mij zo tevreden stemde toen ik de scepsis jegens de invloed van politieke waardepreferenties op de vormgeving van het beleid, in het bijzonder jegens toekomstverkenningen op grond van politieke voorkeuren, door de Franse schrijver Cavanna in zijn boek de Ruskoffs terzijde geschoven zag. 'Dat heb je er nu van', zegt hij, 'als je je laat verleiden een blik in de toekomst te werpen. Dat is een manie van vieze oude mannetjes. Net als vissen of uit je neus eten. Je wordt er mies en maf van. Het doet er dus allemaal niets toe.'

Doet het er werkelijk allemaal niets toe? Het januari-nummer van 1981 van *Beleid en Maatschappij* bevat een studie van mevrouw Van Arnhem en de heer Schotsman over het onderwerp politieke partijen en inkomensongelijkheid, waaruit ik hier enkele conclusies wil citeren. De auteurs spreken het vermoeden uit dat het makkelijker is bestaande inkomensverhoudingen te handhaven dan te veranderen. Het zal U hopelijk duidelijk zijn dat de auteurs met bestaande inkomensverhoudingen tamelijk ongelijke verhoudingen bedoelen. Er is invloed van linkse politieke partijen nodig om meer gelijke verhoudingen te bewerkstelligen. Hoe linkser het politieke klimaat des te gelijkjer de inkomensverdeling. Deze bevinding heeft belangrijke implicaties. Het betekent een ondersteuning van de opvatting dat maatschappelijke ongelijkheid via het politieke besluitvormingsproces beïnvloed kan worden. Dat is een weerlegging van opvattingen in de sociale wetenschappen volgens welke politieke factoren weinig of geen vat hebben op maatschappelijke structuren. De vox populi, die verwees naar kat en hond, heeft wellicht gelijk als het om hemelbestormende veranderingen gaat die zich binnen een kort tijdsbestek zouden moeten voltrekken. De politicus die de verwachting wekt dergelijke ongehoorde veranderingen tot stand te brengen, mag krachtig bekritiseerd worden omdat hij daarmee het vertrouwen in de politiek ondermijnt. Op grond van het boven geciteerde onderzoek, dat bij bestudering van andere problemen zonder twijfel bevestigd zal worden, is mogelijk generaliserend op te merken dat het inderdaad mogelijk is via de politiek invloed uit te oefenen op de wijze waarop aan onze samenleving wordt vormgegeven. Talloze factoren zijn er verantwoordelijk voor dat die invloed wellicht kleiner is dan men idealiter zou wensen. Hiërarchisch-planmatige vormgeving, waarbij zo veel mogelijk factoren onder controle worden gehouden, kan wellicht meer succesvol zijn. Maar wie het democratisch acht, en dat lijkt mij de essentie van het WRR-rapport, althans van het daarin beschreven sociocratisch model, dat in de besluitvorming rekening gehouden wordt met minderheidsgroepen (en dat kunnen soms belangengroepen zijn die weleens als gepassioneerde minderheden worden aangeduid), aanvaardt een extra rem op hiërarchische, planmatige besluitvaardigheid en dus een grotere afstand tussen voorgenomen en feitelijk beleid. Mij lijkt het rekening houden met minderheden echter een te essentieel kenmerk van democratische besluitvorming om daaraan voorbij te kunnen gaan. Wel dient daarbij de vraag gesteld te worden of de betrokken minderheid vergeleken met andere minderheden, of de betrokken belangengroep vergeleken met andere belangengroepen, niet over een onevenredig grote beïnvloedingsmogelijkheid, dus over teveel macht beschikt. Het komt mij wat merkwaardig voor dat aan dat aspect in het WRR-rapport vrijwel geen aandacht wordt besteed. Belangengroepen worden genoemd, maar naar het woord macht moet men met een lantaarn zoeken. Het WRR-rapport is een poging tot toekomstverkenning die, hoeveel tekortkomingen er wellicht aan kleven, geheel op mijn instemming kan rekenen. Enkele jaren geleden waagde de WRR zich al extrapolierend aan 'De komende vijftiengjarige'. Bij die gelegenheid heb ik mij nogal laatdunkend daarover uitgelaten. Of de gemiddelde jaartemperatuur in het jaar 2000 1° hoger dan wel lager zou zijn, interesseerde mij weinig. Belangrijker leek het mij hoe politieke besluitvorming de uitkomsten in het jaar 2000 zou kunnen beïnvloeden.

Destijds leek mij die verwijzing naar de temperatuursveranderingen een geslaagde grap. Nu realiseer ik mij echter dat de politiek door vervanging van kerncentrales door steenkolenelektriciteitsopwekking wel degelijk een bijdrage zou kunnen leveren aan de gemiddelde temperatuur in het jaar 2000, zodat zelfs politieke beslissingen op ons klimaat grote invloed kunnen uitoefenen.

Ik ben onder de indruk gekomen van de grondigheid waarmee de WRR bij de totstandkoming van dit rapport te werk is gegaan. Het heeft mijn inzicht in sommige toekomstmogelijkheden verdiept. De verbijzondering voor Nederland van het A-scenario van het INTERFUTURES-rapport heeft mij ervan overtuigd, zo ik daar al van overtuigd moest worden, dat wij in ons land die richting in ieder geval niet moeten inslaan. Socialisten zijn tweelingbroers van liberalen in de mate waarin zij van economische groei het heil voor de toekomst verwachtten. De economische groei, meenden de socialisten, was noodzakelijk. In de overvloedssamenleving die daarvan het gevolg zou zijn, komt het aan op een rechtvaardige verdeling ter verbetering van de kwaliteit van het bestaan. Het socialisatierapport van SDAP en NVV, opgesteld in het begin van de jaren twintig, bepleit de socialisatie van de industrie in de eerste plaats omdat de ondernemingsgewijze productie niet in staat gebleken was een evenwichtige en voortdurende groei te realiseren. In het socialistische denken echter was economische groei geen waarde op zich zelf, maar voorwaarde voor een samenleving waarin ieder individu gelijkwaardig aan het maatschappelijk leven zou kunnen deelnemen en daardoor vrijheid verwerven. De samenleving, waarin dankzij de economische groei materiële overvloed en volledige werkgelegenheid gerealiseerd zullen zijn, zou een samenleving kunnen zijn waarin vrije burgers zonder materiële zorgen gezamenlijk bouwen aan hun toekomst. De vermoedelijke werkelijkheid wijkt echter, zo wordt aangetoond, nogal van dat socialistische ideaalbeeld af. Dat is des te betreuenswaardiger omdat door de WRR mijns inziens overtuigend is aangetoond dat regeringsleiders en beleidmakers in de belangrijkste OESO-landen aanhangers zijn van het A-scenario.

De voorwaarde, gesteld aan uitvoering daarvan, heet in het WRR-rapport 'het wegwerken van sociale rigiditeiten'. Deze komen in de praktijk neer op volledige afbraak van de verzorgingsstaat, denivellering van inkomens door vergroting van de primaire inkomensverschillen, aantasting van de sociale verzekering, verschuiving van directe naar indirecte belasting, vermindering van de overheidsuitgaven, vrijwel stopzetten van de sociale woningbouw, invoering van het profijtbeginsel etc.. Het is alles bij elkaar de radicale antipool van de overweging waarom socialisten economische groei wenselijk of noodzakelijk achtten, namelijk groei als voorwaarde voor de verbetering van de kwaliteit van het bestaan. Voortgezette economische groei die slechts mogelijk is onder toepassing van het recht van de sterkste moet in alle standen worden afgewezen. Die afwijzing wordt nog sterker, als men nagaat welke bestuurlijke consequenties dat heeft, maar daar zal ik verder m'n mond over houden want daar heeft Geertsema al op gewezen. Sociaal-darwinisme is slechts mogelijk als men de organisaties die in de afgelopen eeuwen zijn gegroeid de rechten ontnemt die ze in die periode hebben veroverd. Maar ik geloof niet dat het zover komt. Ik ben de WRR dus dankbaar voor de uitwerking van het groeiscenario A omdat daarmee zowel de plausibiliteit als de volstrekte onaanvaardbaarheid daarvan is aangetoond. Althans voor socialisten die zich met andere vooronderstellingen voorstander van die economische groei hebben getoond.

Dat is tegelijkertijd de enige echte lof, behalve dan voor de grondigheid waarmee het rapport is geschreven, die ik het stuk kan toekennen. Ik heb ernstige twijfels aan de geldigheid van toekomstvoorspellingen op de lange termijn op grond van op dit ogenblik geldende visies. Die twijfel wordt tot zekerheid als ik zie op welke wijze de WRR de visie van het socialisme, namens welke stroming ik spreek, beschrijft. Die beschrijving acht ik zowel onjuist als buitengewoon statisch. Na de allereerste zin op pagina 13, waarin gezegd wordt dat politiek een doelbewust vormgeven is van de samenleving, wordt gesteld dat die in de dagelijkse politieke en bestuurlijke praktijk overschaduwd wordt door belangenbehartiging. En, lezen we verder, de politiek heeft het zo druk gekregen met het uitruilen van deelbelangen, dat die verschaald is. Daarom is men te-

genwoordig bezig met een herijking van de politiek. Men probeert weer tot principiële stellingnamen te komen. Ik denk dat bij deze passages een aantal misverstanden in het geding is. Het is bij politiek altijd óók om belangenbehartiging gegaan; zeker in socialistische politiek. Het probleem is dat, tot ongeveer het midden van de jaren vijftig, bijvoorbeeld het arbeidersbelang vrij makkelijk in al zijn aspecten onder één noemer viel te brengen, maar dat sinds het ogenblik waarop de materiële groei een bepaald niveau bereikte ook het arbeidersbelang in een aantal onderscheiden deelbelangen uiteenvalt. Ook arbeiders blijven in verschillende fasen van hun leven andere belangen te hebben gekregen, waardoor het onvermijdelijk is dat die deelbelangen, ook wanneer die zich onder een algemeen overkoepelend idee kunnen vinden, zich toch op bepaalde ogenblikken zelfstandig manifesteren. Die deelbelangen strijden dan in de politiek om voorkeur, hetgeen op derden soms de indruk van uitruil maakt. Ik betwist de zienswijze als zou de herijking van de beginselen in de verschillende politieke stromingen, bijvoorbeeld bij de VVD en bij de Partij van de Arbeid, een reactie zijn op het zich manifesteren van deelbelangen. Veeleer gaat het om een reactie op de gewijzigde maatschappelijke omstandigheden; op het feit dat die maatschappij zich anders heeft ontwikkeld dan men destijds op grond van een aantal veronderstellingen kon verwachten. Dit heeft geleid tot de noodzaak nieuwe visies te ontplooiën. Die nieuwe visies nu vindt men in het model van de BTV nauwelijks terug. Men kan bij de S2- en S3-visie zonder veel moeite menig van mijn partijgenoot onderbrengen en zelfs een S5-visie is bij sommige PvdA'ers niet ondenkbaar. Maar de beschreven S2- en S3-visies verwijzen eerder naar het verleden dan naar de toekomst. Zelfs als verwijzing naar het verleden acht ik de beschrijving overigens onjuist. De veronderstelling dat het socialisme er van uitgaat dat het handelen van de mens tot op grote hoogte bepaald wordt door de maatschappelijke structuur en dat hij zich alleen kan ontplooiën in solidariteit met andere mensen is een formule die men weliswaar vaak in socialistische geschriften kan aantreffen, maar die daardoor niet kenmerkend is voor het denken van de socialist over de relatie tussen mens en samenleving. Het wezenskenmerk van het socialisme acht ik de constatering dat mensen weliswaar ongelijk zijn, met ongelijke capaciteiten begiftigd, maar niettemin gelijke behoeften hebben. Wanneer men de samenleving overlaat aan het spel van de vrije maatschappelijke krachten ontstaat echter een buitengewoon ongelijke behoeftenbevrediging. Daarom is het noodzakelijk politiek in te grijpen in het maatschappelijk leven om de verdeling gelijkjer te maken dan onder dergelijke omstandigheden het geval zou zijn. Daar komt dus die maatschappelijke structuur in het geding. De maatschappelijke structuur heeft grote invloed op de wijze waarop mensen functioneren en hun behoeften bevredigen. Zij is niet absoluut bepalend. Ik herken me dus niet in de aan socialisten toegeschreven visie. Ik denk dat dit ook voor anderen geldt.

Voor de WRR blijft dat een probleem. Elke poging om voor de langere termijn toekomstbeelden te schetsen, gebaseerd op de waardepreferenties waarmee groeperingen en ideologische stromingen aan het maatschappelijke leven deelnemen, loopt stuk op de omstandigheid dat de beschreven preferenties momentopnamen zijn. Wanneer onder invloed van het eigen optreden, onder invloed van de eigen deelname aan het politieke leven, de maatschappelijke werkelijkheid verandert, dan zullen – binnen de groeperingen in wisselwerking met de samenleving – de visies worden aangepast. De visie van een socialist maar ook van een liberaal is in 1980 niet dezelfde als die in 1970 en die is weer niet dezelfde als die in 1960. Minstens zo belangrijk als de algemene waardepreferentie waardoor men zich laat leiden, is de fase van de maatschappelijke ontwikkeling waarin men aan het maatschappelijk leven gaat deelnemen, welke de belangrijkste impulsen zijn geweest die men in die periode gehad heeft. Is dat geweest de impuls crisis, de impuls Tweede Wereldoorlog, is dat geweest de impuls wederopbouw, is dat geweest de impuls schijnbaar blijvende overvloed van de jaren zestig, dan wel is het de impuls van de jaren tachtig waarin men grenzen onderkent aan de groei, waarin beweerd is dat het nooit meer zo zal worden als het was en waarin men een aantal neveneffecten en negatieve bijverschijnselen van de economische groei waarneemt. De kracht van de poging

tot toekomstvoorspelling vind ik dat men min of meer kan afleiden in welke afschuwelijke situatie de samenleving kan terechtkomen, wanneer bij gelijkblijvende omstandigheden en zienswijzen gehandeld wordt volgens scenario A. Maar doordat mensen en ook politieke partijen levende organen zijn die al doende zo niet hun uitgangspunten maar wel hun specifieke zienswijzen en dus hun praktische politiek aanpassen, zal de toekomst er nooit zo uitzien als bij enige toekomstijkerij wordt voorspeld.

De voornaamste zwakte van het rapport lijkt mij te zijn, dat men het wetenschappelijk heeft willen houden. Waarde-oordelen wilde het niet geven. Het wilde niet keuren of kiezen. Dus bleef er niet veel anders over dan vergelijken. Dat lijkt waardevrij, maar is het natuurlijk niet, want dan wordt onmiddellijk de vraag: Wat is het punt van vergelijking? U weet hoe die vergelijking is opgezet. In twee componenten.

Eerst zet men drie politiek-ideologische visies naast elkaar, het liberalisme, het socialisme en het confessionalisme en ondervraagt die naar hun toekomstbeeld. Vervolgens maakt men een tweedeling aan de hand van het dilemma technocratisch-sociocratisch. Die onderscheiding is het meest originele element van het rapport. Dat is niet toevallig, want wie de 'poging tot uitlokking' goed leest, bemerkt al spoedig, dat het althans dit eerste deel er vooral om begonnen is om het indrukwekkende en gezaghebbende rapport INTERFUTURES aan de kaak te stellen als veel te technocratisch. Men heeft niet willen zeggen, dat het ondemocratisch was. Dat zou een waarde-oordeel zijn geweest! En dus heeft men als tegenhanger van de technocratie de term sociocratie uitgevonden. Of die twee begrippen nu werkelijk ter zake zijn, dat is natuurlijk maar de vraag.

Maar nu eerst de eerste component.

De aanhangers van de drie gekozen richtingen of stromingen zullen er wat moeite mee hebben zich in de gegeven karakteristieken te herkennen. Het rapport zegt zelf, dat het komt omdat het zich, ten einde de zaken wetenschappelijk te houden, op een zeer hoog abstractieniveau heeft moeten bewegen. Men heeft, zo heet dat, de ideaal-typische methode gevolgd.

Ik ben zo vrij te menen dat het ook komt doordat men de stromingen vergelijkbaar heeft willen maken. Er wordt wel gesuggereerd dat met de drie stromingen het hele spectrum van de ideaal-typen is gegeven. Maar wie goed leest, bemerkt dat er tenminste één belangrijk verschijnsel buiten beschouwing is gelaten. Zoals op bladzijde 14 staat, komt het pragmatisme niet aan de orde. Het biedt namelijk geen leidraad bij het vormgeven van welk toekomstbeeld dan ook en is dus voor het doel van het rapport onbruikbaar. Dat betekent dat de besproken stromingen vooral zijn gezien als ideologische leidraden voor het vormgeven aan een toekomstbeeld. Vandaar wellicht de verminderde herkenbaarheid!

En zo zet het rapport de drie gevonden stromingen dan in het gelid. Het snijdt ze op maat om hen vergelijkbaar te maken met betrekking tot hun toekomstbeeld.

Heeft men daarbij echter niet over het hoofd gezien, dat de stromingen op dit punt moeilijk vergelijkbaar zijn, juist omdat de toekomst en de toekomstbeelden daarin een zeer uiteenlopende rol spelen, die specifiek met de aard van die stromingen samenhangt? Om het 'eigentijds' te zeggen: de toekomst functioneert in die stromingen zeer verschillend.

Het **socialisme** ziet zich zelf en presenteert zich dan ook als een richting, die bewust streeft naar verandering van de samenleving en verandering van structuren. Het heeft tegen de samenleving een aantal fundamentele bezwaren en belooft een toekomst, waarin die bezwaren zullen zijn of worden verholpen. Niet alleen het Marxisme, maar alle socialismen — en het zijn er vele — kenmerken zich door een bepaalde toekomstvisie en door de middelen waarmee men die visie wil verwerkelijken. Het toekomstbeeld speelt in het socialisme dus een dominerende rol.

Bij de liberalen om ze de naam te geven, die zij zelf hebben gekozen — de term liberalisme stamt uit de socialistische en uit de conservatieve hoek — ligt dat anders. De liberalen hebben wel beginselen. Er is wel een liberaal mensbeeld en wereld- en samenlevingsbeeld. Dat zijn dan constanten die men tot gelding wil brengen — nu en in de toekomst zo goed als in het verleden. Men léert wel van de ondervinding maar blijft zich zelf toch in de grond gelijk. Uitgaande, U moet het mij maar niet kwalijk nemen mijnheer Geertsema, van het adagium 'Private vices, publick benefits' is de liberale staatkunde georiënteerd op een samenstel van 'checks and balances'. Zoals ook de liberale economie is gericht op de markt als een vernuftig systeem van economische 'checks and balances'. Het gaat erom de toekomst open te houden en géén definitieve keuzen te doen. Dat brengt mee dat de liberaal in menig opzicht een bedenkelijke portie pragmatisme meebrengt. Bedenklijk, omdat hij zich aldus eigenlijk aan de vergelijkingsoperatie onttrekt.

Dat is, vrees ik, in nog sterkere mate het geval met de aanhangers van een **politiek op christelijke grondslag** — confessionalisme is een naam die door misprijzende tegenstanders is bedacht! Het rapport heeft er kennelijk moeite mee hen in het vizier te krijgen. Want deze stroming leeft, als ik het zo zeggen mag, wel bij een toekomstverwachting, maar die verwachting richt zich op 'de laatste dag', dat wil zeggen op een punt waar tijd en geschiedenis ophouden. Het rapport drukt dat wat onbeholpen uit door telkens te spreken van 'externe inspiratie', maar een voor de vergelijking bruikbaar toekomstbeeld laat zich daar moeilijk uit afleiden. Integendeel!

U zult begrijpen wat mijn conclusie is ten aanzien van het eerste element der vergelijking.

Onbewust hebben de opstellers van het rapport telkens het zogenaamde liberalisme en het zogenaamde confessionalisme gefatsoeneerd om ze met het socialisme vergelijkbaar te maken, en om ook daarin de elementen op te sporen, die als leidraad voor de toekomst en als bron van toekomstbeelden kunnen dienen. Ik zeg helemaal niet dat de opstellers socialistisch zijn — daar weet ik niets van. Maar ik zeg wel dat zij door de aard van hun operatie en in hun poging tot vergelijking, als vanzelf in tamelijk socialistische categorieën en perspectieven terecht gekomen zijn.

Socialisten zullen zich — of de karakteristiek van het socialisme hun nu helemaal bevalt of niet — in de discussie over de toekomstbeelden voelen als een vis in het water. Sterker, zij zullen zich bevestigd voelen in hun uitgangspunt dat de verschillende ideologieën zich allemaal op hetzelfde richten en dus parallel lopen. En dat het er maar op aankomt de ander te overtuigen dat hij het nog niet goed ziet.

En dan nu over de onderscheiding technocratisch-sociocratisch. Wat met de technocratie is bedoeld, kunnen wij allemaal wel vermoeden. En daar zijn wij tegen! Zeg in een debat, dat Uw tegenspeler technocraat is en U hebt het als 't ware gewonnen. Want dan zal hij negen tienden van de hem resterende tijd gebruiken voor een betoog, dat hij dat beslist niet is.

Ik waarschuw U, want ik ga deze truc aan het eind van mijn verhaal ook toepassen.

De onbedoelde suggestie is dan dat de sociocratie dan toch wel beter moet zijn. Het kan wezen, maar is zij voor het doel van het rapport bruikbaar? Dat lijkt mij de vraag. Want wat uit het rapport als sociocratie naar voren komt dat maakt af en toe toch de indruk van een brei van marsepein en andere zoetigheden. Als grondmotief houd ik over: 'Laten wij het knus houden! Laten wij de vragen lekker onder elkaar bedisselen en de zaken op onze menselijke, op vertrouwde Nederlandse maat snijden. En dan zien wij wel verder.'

Uit talloze voorbeelden noem ik maar één zin. Op bladzijde 20 staat: 'Vanuit de derde positie wordt de staat gezien als georganiseerde politieke gemeenschap ter ordening van sociale processen die uiting zijn van een verantwoordelijkheid voor de samenleving in zijn geheel'!

Hier worden 'staat', 'gemeenschap' en 'samenleving' maar met elkaar geïdenti-

ficeerd en door elkaar geklutst zonder enige poging om te onderscheiden. Even verder heet het dan ook: 'De overheid als bestuursapparaat van de politieke gemeenschap heeft primair tot taak een maatschappelijk kader te scheppen, waarbinnen politieke keuzevrijheden gehandhaafd blijven en sociale processen de ruimte krijgen zonder dat dit leidt tot bevoordeling van deelbelangen'. Dat is geen analyse meer. Dat is een ordinair verlanglijstje van een verwend kind.

Van enig besef, dat menig probleem zijn oorsprong vindt in de omstandigheid dat de verschijnselen 'staat', 'gemeenschap' en 'samenleving' elkaar nu juist niét dekken, maar elkaar kapot wrijven, blijkt niets. De vraag of de overheid wel in staat is tot een goochelspel, waarbij het al die ballen van 'keuzevrijheid', 'ruimte voor sociale processen' en 'geen deelbelangen' in de lucht kan laten rondraaien ofwel 'een maatschappelijk kader' zal kunnen geven, die vraag wordt niet eens gesteld. Laat staan dat er begrip voor zou bestaan, dat wat in het éne kader een 'algemeen belang' heet, in breder verband vaak een volstrekt 'deelbelang' is.

Hier is voor een toekomstbeeld niets mee aan te vangen. Men geeft een verlanglijst en trekt dan vervolgens het luik van de sociocratische bunker achter zich dicht!

Daarmee wil ik de onderscheiding niet van de kaart vegen. Maar ik wil trachten op te sporen wat hier werkelijk aan de hand is. De spanning tussen de technocratische en de sociocratische benadering hangt samen met die tussen het rationele en het a-rationele; het plichtmatige, overdachte en het gevoelsmatige, gemoedelijke; het noodzakelijke en het leuke; het onprettige en het prettige; de spanning kortom tussen wat wij kunnen en vermogen en wat wij zouden wensen en begeren.

Het is een spanning waar elke toekomstverwachting en elke toekomstverkenning mee moet rekenen, want het is de factor die de toekomstbeheersing, het sturen en plannen, nu juist zo moeilijk maakt. Doch men miskent mijns inziens de problematiek grondig als men die twee, het technocratische en het sociocratische, als evenwaardige alternatieven naast elkaar stelt om daaruit twee toekomstbeelden te destilleren.

Komt een op de toekomst gericht beleid niet stap voor stap tot stand in de noodzaak om de mensen uit de sociocratische bunker te moeten slepen, uit de prettige, knusse sfeer, ten einde ze in de koude lucht van de problemen, de tekorten en de noodzaak van kiezen en beslissen te zetten? Is het centrale beleidsprobleem niet wanneer, hoe en in hoeverre het lukt om die tegenstribbelende mensen op het dak van de bunker te krijgen? Dat is politiek!

Hoe heeft het kunnen gebeuren dat de Raad die dialectische spanning als een alternatieve keuze heeft opgevat?

Ik denk dat het ligt aan een vooronderstelling, die de opstellers op hun hoge abstractieniveau geheel niet bewust is geweest. Zij kijkt maar even om de hoek. Op bladzijde 18 gaat het namelijk over door de nood afgedwongen overeenstemming over de prioriteit van de problemen. Wat de Duitsers noemen 'Sachzwänge'. En daar staat dan heel pril en doodgeemoedereerd het zinnetje: 'Dit is meer uitzondering dan regel'!

Dat staat — nota bene — in een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Heeft de wetenschap nu heus zo weinig begrip ervan, hoe een regeringsbeleid tot stand komt?

Zou men zich werkelijk nog hebben laten 'tillen' door het 'Gouverneur c'est prévoir' der politici? En niet hebben onderkend dat regeren dikwijls is: wachten? Wachten totdat de noodzaken die men al jarenlang heeft onderkend, maar waarvoor geen 'draagvlak' is, eindelijk zo duidelijk aan het licht treden, dat zij bespreekbaar en behandelbaar worden! En dat er dan ook heel weinig te kiezen valt, welke problemen men zal aanpakken en in welke volgorde, maar dat de agenda bepaald wordt door externe en interne factoren, die men niet in de hand heeft? Dat het er — om het in die termen te zeggen — op aan komt, wanneer en in hoeverre de sociocratie rijp wordt voor een technocratische behandeling?

En zo eindig ik dan met de aangekondigde debatteertruc.

Wie de toekomst verkent met de opzet om de problemen op een rij te zetten en aan te geven, hoe die wellicht omzeild of 'opgelost' kunnen worden, is per definitie een technocraat. Hij wil de toekomst rationeel en nuchter onder ogen zien en aanvatten.

Daarbij zal hij op allerlei weerstanden stuiten. Op zoveel weerstanden, dat hij er een opzet achter gaat zoeken en de werkelijkheid van een samenzwering verdenkt. Die samenzwering ziet de technocraat dan als een tegenhanger en hij zoekt er een naam voor. Het rapport heeft er de naam 'sociocratie' voor gevonden en het meent in alle objectiviteit die tegenstander serieus te moeten nemen en hem met zich zelf op één lijn te moeten stellen. Het gaat hem vragen naar zijn alternatieve toekomstbeeld en toekomstbeleid.

Dat eert de technocraat. Maar hij vergist zich. Hij ziet de weerstanden als een alternatieve techniek, want iets anders kan hij zich in zijn technocratische wereld niet voorstellen. Zo is hij nu eenmaal gebouwd. Dat zijn de grenzen van zijn bevattingsvermogen.

Maar ik zou hem toch ook over deze tweede component willen zeggen, wat ik over de eerste component reeds zei.

Het is anders!

DISCUSSIE

Kamphuis (student culturele antropologie) mist een overkoepelende visie met betrekking tot het onderscheid technocratisch-sociocratisch, waarbij het verschil in mensontwikkeling van belang is. Hij wijst op een studie van het Stanford Research Institute 'Changing values and lifestyles' waarin twee belangrijke groepen worden onderscheiden, te weten de 'outer-directed' (technocraten) en 'inner-directed' (sociocraten). Verwacht wordt dat in de jaren tachtig tussen deze groepen een stille strijd zal worden gevoerd. Hij vraagt aandacht voor deze analyse bij het verder werken van de WRR aan de BTV.

Daudt: Het onderscheid tussen inner-directedness en outerdirectedness is niet een kwestie van een toekomstbeeld dat ermee samenhangt. Blijkbaar wordt verwacht (wat nader getoetst dient te worden) dat de strijd tussen die twee stijlen zich afspeelt tussen positie 1 (vertrouwen in sociocratische en technocratische initiatieven) en positie 4 (wantrouwen in beide). Dan krijg je een gespleten maatschappij, maar dit heeft niets te maken met een ander beeld dat gevormd wordt.

Layendecker-Thung (hoogleraar sociologie, theologische faculteit Leiden) betreurt de keuze van de WRR voor het begrip 'sociocratie' omdat zij vreest dat het makkelijk tot een kreet wordt. In het betoog van de heer Geertsema zag zij het al in betekenis verschuiven.

Geertsema ontkent dit. Hij heeft niets anders gedaan dan het weergeven van het sociocratische gezichtspunt van twee groepen van liberalen. Inderdaad is er een heel duidelijk verschil tussen mensen die zich, toch met een zekere rechtvaardigheidsgrond, allebei liberaal noemen maar waarvan de één een duidelijk vertrouwen heeft in de sociocratische ontwikkelingen en sociocratische inbreng in de samenleving en de ander daar een wantrouwen in heeft.

Layendecker-Thung: Het bestuursmodel staat in de schets van de WRR centraal, terwijl gezegd wordt modellen gebaseerd op waarden en normen te willen tekenen. Waarom zijn niet bijvoorbeeld de centrale normen en waarden gebruikt die als contrast tegen het INTERFUTURES model zijn genoemd: de post-materiële levenswaarden.

De Hulster (ondernemer) houdt naar aanleiding van Donner's inleiding een pleidooi voor een open en naar buiten gerichte instelling van mensen die alternatieven voorstaan. Hij ziet nog veel activiteiten die gericht zijn op het versterken van de bunker waarin zij zich hebben verschanst.

Endenburg (Sociocratisch Centrum): Niemand heeft tot nog toe de sociocratische richting verdedigd en aangereikt wat het in de praktijk betekent. Hij is zelf 10 jaar met sociocratie bezig, ervaart wat het is en vindt het aan de ene kant belangrijk dat het in het rapport vermeld staat, aan de andere kant staat het niet op de juiste plek: sociocratie staat niet tegenover technocratie, het is niet in òf – òf te plaatsen. Sociocratie is een gevolg van de ontwikkeling die plaatsvindt, zeker ook de technocratische ontwikkeling. Het volgt op de democratische wijze van organiseren van onze samenleving. De wijze van besluitvorming in de democratie wijkt af van die in de sociocratie. Wat erg belangrijk is en wat in het rapport vermeld staat (maar niet wordt ingevuld), is dat het eigenlijk gaat om gelijkwaardigheid. Sociocratie reikt een middel aan, een besluitvormingsmiddel waardoor de gelijkwaardigheid van ieder individu bij de besluitvorming gegarandeerd wordt. Verder zijn wij zo ongelijkwaardig als wij individuen zijn. Gelijkwaardigheid in de besluitvorming betekent niet dat we lief moeten zijn voor elkaar, maar geeft een middel om macht te sturen.

Sociocratie is een gevolg van onze ontwikkeling, we ontlopen het niet. Op het

ogenblik is te zien dat de chip aanreikt dat we degelijk op deze manier aan de gang moeten, dat de wijze van besluitvorming alleen maar op die manier kan plaatsvinden.

Geertsema beluistert enkele zaken in het betoog van de heer Endenburg die hem enige zorg baren. Als Endenburg de sociocratie betiteld als een nieuwe besluitvormingsmiddel in tegenstelling tot de democratie en het heeft over de gelijkwaardigheid bij besluitvorming, dan vindt spreker — daarmee ook de heer De Hulster antwoordend — wel dat van een democratie geëist kan worden dat men elke inbreng op zijn waarde probeert te schatten, maar hij zou toch niet graag afstand willen doen van het democratisch beginsel dat uiteindelijk de meerderheid de beslissing neemt. Zij het, dat die geacht wordt zoveel mogelijk rekening te houden met de belangen van de minderheden.

Gortzak gelooft niet dat via sociocratische modellen het mogelijk zou zijn allen gelijkwaardig aan de besluitvorming te kunnen doen deelnemen. Wel meent hij dat het alleszins mogelijk is — en dat er permanent aan gewerkt moet worden — om met behulp van ideeën die zowel vanuit de sociocratie maar ook van elders worden aangedragen tot een verbetering van de besluitvorming te komen. En daarmee tot permanente druk van buitenaf op politiek en politici. Donner wekte in zijn inleiding de indruk dat politici 'het' beter, en dikwijls ook langer van te voren weten dan de gemiddelde burger die zich in zijn bunker heeft verschanst, en achterover geleund zitten te wachten tot het allemaal zo duidelijk wordt, ook voor de rest, dat er besluitvorming aan te koppelen is. Spreker is minder optimistisch over politiek en politici. Het weten van de politici in het Haagse (wat voor de dagelijkse politiek ook met een bunker vergeleken mag worden, zij het dat het er wat aantrekkelijker uitziet dan de klassieke kazemat) zou snel vastlopen als zij niet achter de broek worden gezeten.

Donner werpt tegen dat wat hij over de regering zei niet betekent een rustig achteroverleunen en wachten tot het eindelijk zo ver is dat de mensen het begrijpen, maar dat de staf rond de regering een aantal problemen aan ziet komen (wij hebben dat de afgelopen jaren ook gezien) en op spelden zit, maar dat de strategie in sterke mate worden bepaald door factoren die je niet in de hand hebt.

Gortzak: Evenmin als 'de' politici 'het' weten, weet de technocraat het. In 1935 schreef Mannheim dat aardige boekje over 'Planning for democratic society', waarin hij de vraag stelde: 'who plannes the planner?'. Een vraag waar hij toen het antwoord op schuldig bleef en waar we nog steeds het antwoord op schuldig zijn gebleven. Ook technocraten die niet aan voortdurende kritiek onderworpen zijn, stapelen fout op fout en lopen bovendien het risico dat allerlei onvoorziene neveneffecten die uit besluiten voortvloeien niet tijdig of juist worden gecorrigeerd. Politieke en publieke discussie juist vanaf beneden en ook machtsstrijd blijft daarom noodzakelijk.

Tussen mens en samenleving is er sprake van — om dat woord ook maar eens te introduceren — een dialectische verhouding. Mensen zijn op zichzelf betrokken maar kunnen tegelijkertijd niet zonder de gemeenschap. Daaruit vloeit een permanente spanningsrelatie voort die niet — zo blijkt uit de geschiedenis — volledig oplosbaar is. In iedere situatie waarin daarnaar gestreefd is door vormen van directe democratie, of die nu uitgaat van de ideeën van Rousseau die bij Robespierre hun uitdrukking hebben gevonden dan wel raden-communistische ideeën die in de beginperiode van Russische Revolutie zijn toegepast, leert de praktijk dat een dergelijke poging leidt tot dictatuur en terrorisme. Dat lijkt spreker de reden waarom het ideaal van de sociocratie-oplossingen op lange termijn wordt verhinderd. Iedereen gelijkwaardig aan de besluitvorming laten deelnemen is niet mogelijk omdat dat veronderstelt dat die tegenstelling oplosbaar zal zijn. Omgekeerd geldt voor de technocraten dat, wanneer zij niet vanuit politiek en samenleving worden gecontroleerd, zij wellicht in staat zijn een permanente groei te garanderen, misschien ook om de treinen op tijd te laten lopen, maar de terreur die daar voor nodig is is niet kleiner dan die bij de poging tot opheffing van de tegenstelling tussen gemeenschap en individu.

Van Spengler (college van B&W Amsterdam) ziet sociocratie als op gedragsveranderingen gericht ingrijpen en technocratie als ingrijpen met technische innovatie. Beide zijn bestaansverbeteringen die via het bestuur worden nagestreefd. Hij licht dit toe met knelpunten waarmee het bestuur zich bezighoudt: werkloosheid (technische innovatie versus herverdeling hoeveelheid werk), drugsverslaving (methadonverstrekking versus dwangmatig afkicken), milieuvervuiling (de vervuiling bij de bron met technische middelen terugdringen versus gedragsverandering). Hij concludeert dat — zo gedefinieerd — het begrippenpaar technocratie-sociocratie operationeel is.

Daudt herinnert eraan dat hij als zinnige elementen in de sociocratie genoemd heeft: het streven naar openheid, democratisering en oog voor de veelheid van doelstellingen waaruit gekozen moet worden. Hij is dankbaar voor de precisering van de heer Endenburg, die aanvoert dat de tegenstelling tussen sociocratie en technocratie bij die toekomstbeelden ten onrechte is gemaakt. Hij concludeert niets gehoord te hebben dat hem noopt op het standpunt terug te komen dat de sociocratie als zodanig geen toekomstbeeld oplevert, maar alleen correcties kan aanbrengen; het gaat om een protest tegen bepaalde ontwikkelingen in de maatschappij.

Donner: De in zijn inleiding gemaakte opmerkingen betekenen niet dat hij geen gevoel zou hebben voor wat onder de noemer sociocratie naar voren is gebracht. Integendeel. Het gaat hem er om dat op die gedachten geen toekomstbeeld is te baseren. De scepsis tegenover de technocratie spreekt hem in de sociocratie echter aan; wat hem niet aanspreekt is de gedachte dat het wel met gelijkwaardigheid zou zijn op te lossen, dat is het 'knusse' aspect. Het is echter in het geheel geen knusse zaak, het is vaak dat je het maar moet over laten omdat je als technocraat het gevaar loopt de zaak alleen maar verder te bederven.

Daudt benadrukt, zoals hij ook bij de inleiding heeft gedaan, het belang van het onderscheid tussen technocratie en sociocratie, ook al is niet iedereen het eens met de wijze waarop de WRR en de inleiders met deze begrippen hebben gewerkt.

Swami Anand Adi wil nu kort reageren. Hij heeft zijn reactie op schrift gesteld, vermenigvuldigd en uitgereikt aan de deelnemers. Het belangrijkste punt dat hij mist in de presentatie van de morgen is zelfs maar een poging tot het formuleren van een alternatief. Zonder te kort te willen doen aan zijn waardering voor de sprekers komt bij hem het beeld op van keffende honden die opblaffen tegen de Wetenschappelijke Raad maar die niet zelf met iets constructiefs ter tafel komen. Wij moeten primair stilstaan bij het niet meer legitiem zijn van de democratie, een begrip dat ons allen zeer lief is en dat een reële invulling gegeven zal moeten worden. Dit is belangrijker dan de scheiding technocratie-sociocratie, al heeft de Raad aangetoond dat de technocratie in strijd is met de democratie. Ook de scheiding in de vier posities is niet het belangrijkste; spreker kiest het liefst voor positie 10 (de som van 1, 2, 3 en 4).

Geertsema vindt bij de uitspraak dat de democratie niet meer legitiem is, de gedachte terug dat het uiteindelijk de minderheden zouden moeten zijn die de beslissingen moeten nemen. Maar dan krijg je het enorme keuzeprobleem welke minderheid dat dan moet zijn. Spreker is bepaald nog niet zover — ook al behoort hij tot die groep van liberalen die vertrouwen heeft in sociocratische ontwikkelingen — dat hij afstand zou willen doen van onze oeroude democratische gedachte dat uiteindelijk de meerderheid beslist.

Van Steenberg (Sociologisch Instituut, RU Utrecht) verklaart zich een gelovige in het maken van scenario's maar erkent, mede naar aanleiding van Donner's voordracht, dat dit op zichzelf een ideologie is. Deze maakbaarheids-ideologie is een produkt van de Verlichting en hij is het met Donner eens dat bij socialisten deze ideologie het sterkst leeft, bij liberalen wat minder, terwijl deze bij confessionelen geheel afwezig is.

Geertsema beaamt dit: er bestaat geen blauwdruk van de liberale heilstaat en daar willen wij ook niet aan beginnen.

Van Steenbergen betreurt de beperking bij de keuze van de ideologieën tot die ideologieën die een massaal aanwezige, duidelijke maatschappelijke steun hebben. Dit leidt tot de grotendeels al in de negentiende eeuw opgekomen drie traditionele ideologieën en zo is er geen ruimte voor nieuw opkomende ideologieën die als indicatoren belangrijk zouden kunnen zijn. Hij noemt als voorbeelden het ecologisme en een post-materiële levensstijl.

Geertsema acht ruimte scheppen voor nieuwe ideologieën zeer wel mogelijk en veel beter in bestaande politieke stromingen (niet persé bestaande politieke partijen) om al te grote versnippering te voorkomen.

Gortzak ziet Van Steenbergen's opmerking over het ontbreken van nieuwe ideologieën als het ecologisme in het verlengde liggen van zijn verwijt van een zekere statischheid in de weergave van de huidige visies van de socialisten in het WRR-rapport. In verschillende partijen en met name de PvdA is gewerkt aan een herijking van de beginselen als reactie op nieuwe opvattingen in de maatschappij. Zo kan je de ecologische opvattingen vergaand terugvinden in het huidige beginselprogramma van de PvdA.

Labohm (Directie Beleidsplanning Ministerie van Buitenlandse Zaken) denkt dat het onderscheid technocratisch-sociocratisch veeleer emotioneel dan wetenschappelijk is en vindt dat je er, als dat waar is, niet zo goed mee kunt werken. Hem lijkt een onderscheid tussen markt en consumentensouvereiniteit enerzijds en gedecentraliseerde besluitvorming en een bureaucratische uitvoering anderzijds nuttiger. Hij signaleert – en ook uit het BTV-rapport blijkt het weer – dat er in het Westen een systematische onderwaardering bestaat van de markt als instrument waar de gelijkheid van individuen tot zijn recht kan komen (zij het dat het natuurlijk beperkt wordt door het verschil in koopkracht). Spreker vraagt met nadruk meer aandacht van de WRR voor spanningen tussen de economische orde en de daarop gesuperponeerde systemen van waarden en normen.

Geertsema: in de liberale filosofie speelt voor beide posities de markteconomie een belangrijke rol, zij het dat we gelukkig een ontwikkeling doormaken van een vrije markteconomie naar een sociale markteconomie.

Gortzak: terwijl in Oost-Europa het marxisme niet erg breed meer schijnt te worden aangehangen behalve door officiële ideologen, lijkt het erop dat in ons land het 'marksisme' nog altijd wordt aangehangen. Hij is blij dat *geertsema* erop heeft gereageerd en dat wijst erop hoezeer socialistische ideeën doorwerken, zodat zelfs liberalen redelijk gesociaal-democratiseerd kunnen zijn. Als je geen waardensysteem op de economie superponeert dan krijg je een extreme ongelijkheid in inkomensverhoudingen en als gevolg daarvan een vorm van sociaal darwinisme waarbij enige marktvrijheid van de consument van geen kanten aanwezig is.

Burger (Institute of Social Studies) vraagt naar een verklaring van het bestaan van een technocratie. Techniek en wetenschap als zodanig kunnen niets zonder dat daar macht achter staat. Technocratie hebben we al, wat we moeten zien te krijgen is een sociocratie. Dit zal dan neerkomen op een democratisering of een sociocratisering van de wetenschap en de techniek. Wetenschap en techniek worden gedragen door een politiek proces dat door sommige machten – noem ze klassen – in een bepaalde richting is ontwikkeld. Daarom zitten we met een verkeerd soort techniek, een verkeerde wetenschap, die bepaalde machten in de maatschappij in het bijzonder dient. Voorbeelden zijn energie, landbouw-politiek, werkgelegenheid, industriële vernieuwing en ontwikkelingsbeleid.

Van Veen (Kerk en Samenleving) vraagt Donner aan te geven wat, wanneer de drie ideologische stromingen niet vergelijkbaar zijn, de intenties zijn die in de stroming op christelijk-politieke overtuiging naar voren kunnen komen. Hij signaleert een spanning tussen een stuk oecumene en de christelijke politiek in een groot deel van het Westen. In de oecumene wordt gedacht iets van de hoop, van het visioen levendig te houden en niet alleen maar dichtertelijk-poëtisch te spreken maar ook bij de werkelijkheid te blijven en te zien of je op grond van open criteria kunt komen tot vernieuwing en verandering. Deze

begrippen zijn duidelijk evangelisch geladen. Het gestalte geven aan deze criteria zoals een 'participatory society' blijkt steeds doorkruist te worden door de politiek. Twee voorbeelden: energie (de brede maatschappelijke discussie) en bewapening.

Donner: Gevraagd naar het toekomstbeeld (als je daarvan kunt spreken) dat spreker zelf vertegenwoordigt, benadrukt hij als grondslag het sterke besef dat de wereld en dat het leven niet af zijn. Dat zij nog eigenlijk in het ongerede liggen. Er is dan niets gevaarlijker dan om het te proberen af te maken. Dit laatste zit toch vrij sterk in de gedachte van een toekomstbeeld: daar gaan we naar toe. Bij het besef van het onaffe hoort dat je niet hebt uit te zoeken welke problemen er op een gegeven moment op je tafel zullen komen. Integendeel, wanneer je bezig bent een bepaald probleem op te lossen, ontdek je dat je daardoor misschien het ontstaan van deze problemen hebt bevorderd, misschien ook omdat je dat probleem te lang hebt verwaarloosd. In dit opzicht kun je eigenlijk geen agenda van de problemen die we zullen krijgen opstellen. Van de grote problemen weten we heel weinig af. Dat betekent niet dat je je op de zaken die uit die grote problemen voortvloeien niet kunt voorbereiden, ze moet en kunt aanvatten.

Geertsema signaleert bij de energiediscussies een groot gevaar: te lang doorpraten creëert een vluchthaven voor de politici om hun verantwoordelijkheid te ontlopen. Hij ziet in zo'n maatschappelijke discussie over de energie — met alle eerbied voor meneer De Brauw — helemaal niets. Er zijn geen nieuwe elementen meer te bedenken; iedereen, alle politici kennen precies alle voor- en nadelen van de ene en de andere oplossing en dan moet je de problemen niet eindeloos voor je uit blijven schuiven; dat getuigt van een zekere lafheid.

Tenslotte wordt naar aanleiding van Donner's opmerking over de schijnbare waardevrijheid van de WRR gevraagd hoe hij de toekomst van de WRR ziet.

Donner: als je de zaken consequent doordenkt dan kun je niets anders dan een glimlach krijgen als je alleen al de naam hoort, want er zit zo'n contradictie in. Maar gelukkig hoeft je niet consequent te wezen en gelukkig heeft de WRR, net zo goed als de regering en net zo goed als wij allemaal een beetje bescherming nodig. De WRR is gebrekkig, maar in welk opzicht onderscheidt deze instelling zich daarmee van welke overheidsinstelling dan ook?

De ruimte die de internationale politieke en economische verhoudingen en ontwikkelingen aan Nederland laten voor het verwerkelijken van bepaalde visies.

Opzet en bedoelingen van de WRR met betrekking tot toekomstverkenningen

'Paarden ruiken in hooi iets anders dan verliefde paren', zo kan men het de Duitse dichter nazeggen en — iets meer prozaïsch — de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Als de geur van zoiets eenvoudigs als hooi al zulke verschillende associaties kan oproepen, hoeveel te meer niet de gedachten over de toekomstige samenleving, ook al heeft men de pretentie die gedachten niet zo zeer utopisch te formuleren maar wetenschappelijk.

Naar de mate, voorts, waarin toekomstbeelden inzicht moeten geven in toekomstige maatschappelijke problemen en conflicten en dus materiaal moeten leveren voor het te voeren overheidsbeleid, is duidelijk dat het niet meer gaat zonder inzicht in visies die door maatschappelijke steun in de samenleving zijn verankerd. De perceptie van de toekomst is, aldus gezien, meer of minder ideologisch bepaald en zo ook de eisen aan de beleidsvorming gesteld.

Daarin verschilt het toekomstscenario niet van de utopie noch van het politieke programma. Waar het van die laatste twee verschilt — daarin heeft de WRR gelijk — is in de mate waarin het beantwoordt aan een aantal eisen (pp. 39 en 40 van het BTV-rapport): uitgebreidheid — relevantie — continuïteit en, meer impliciet, plausibiliteit. Dat geeft ook de mogelijkheid — door utopieën liever ontweken; door verkiezings- en lange termijn programma's evenzeer — dilemma's en fricties op het spoor te komen.

De toekomst is, met andere woorden, vanuit verschillende visies verschillend uit te tekenen, zonder dat de scenario's die er de uitkomst van zijn daarom onwetenschappelijk zouden zijn. Visies alleen zijn echter niet genoeg om de toekomst naar zich toe te halen, maatschappelijke vormgeving eist tegelijkertijd politieke inventiviteit en macht. Om het uit te drukken in het ietwat militaristische jargon dat mijn vrienden in de PvdA dan altijd gebruiken: niet alleen een programma (lees: scenario), maar ook een strategie. Dat alles, zo zou de Minister-President zeggen, 'rebus sic stantibus', grosso modo onder voortzetting derhalve van de huidige wereldpolitieke machtsverhoudingen en althans niet doorbroken door wereldomvattende (gewapende) conflicten. Wie dat met potentiële brandhaarden als Polen, Afghanistan, het Midden-Oosten en Zuidelijk Afrika een wat gewaagde vooronderstelling vindt, ik spreek hem of haar niet tegen. 'Rebus sic stantibus' ook op binnenlands terrein: toekomstscenario's zijn per definitie niet berekend op aardbevingen, watersnoodrampen — en zeggen we er nu bij: milieucatastrofes — maar ook niet op vondsten als van een Slochterense 'gasbel'. Trouwens: al teveel troonwisselingen binnen korte tijd werken waarschijnlijk evenmin stabiliserend ...

De realiseerbaarheid ten slotte van toekomstscenario's is blijkbaar evenzeer afhankelijk van het aanpassingsvermogen van politieke en maatschappelijke systemen aan nieuwe economische en technologische ontwikkelingen. Scenario-schrijvers — althans die van de OESO — zijn daar, aldus hun rapport (p. 395 in BTV, p. 44) somber over, meer dan over de mogelijkheid van catastrofale verrassingen. Op de aard en betekenis van hun somberheid kom ik dadelijk terug.

Het prikkelende voorbeeld: het A-scenario van INTERFUTURES

Terug eerst naar de WRR-aanpak. Om het beleidsgerichte toekomstverkennen in Nederland te stimuleren, onderscheidt de Raad niet alleen naar mogelijke karakteristieke visies als basis voor eigen toekomstscenario's (daar is vanmorgen al over gesproken), maar hij neemt voorts een 'prikkelend voorbeeld' van zulk

een scenario: het hoge groeiscenario van INTERFUTURES dat vervolgens door de Raad zelf – zonder zich er mee te identificeren – wordt geïmplementeerd voor Nederland. Dit met een uitbreiding naar de ‘politiek-bestuurlijke aspecten’. (Dat de Raad zich niet identificeert is duidelijk: sommige alinea’s zijn zichtbaar kokhalzend geschreven...). Waarom dit scenario? Het beantwoordt, aldus de WRR, in het algemeen aan de eerder genoemde eisen en is mede daarom al uitdagend. Het daagt bovendien uit, doordat het past in een door de WRR als karakteristiek geziene visie (L2 – p. 11 BTV): zowel liberaal als technocratisch, zegt de Raad. (Of elke Nederlandse liberaal zich er in alle opzichten in zal herkennen, de twijfel daarover is u vanmorgen al gebleken). Terzijde: het past echter ook in een andere karakteristieke visie – die ook niet zonder politieke relevantie is – die van de economische ‘wetenschapsideologie’. Daar komt ook de somberheid vandaan: al wat zich niet naar de maatstaven van de economie gedraagt wordt geïrriteerd tot ‘sociale rigiditeiten’ benoemd. In andere disciplines heten deze: ‘politieke machtsverhoudingen’ of ‘maatschappelijke instituties’ en in weer andere ‘rechten, aanspraken en verplichtingen’. En voor bepaalde politieke groeperingen gaat het ook wel, zoals de WRR zelf al vaststelt (p. 147), om ‘verworvenheden’. Er is nog een reden voor de keuze van dit scenario die ik apart wil zetten, omdat hier het materiaal ligt voor de kern van mijn betoog vanmiddag: de politieke relevantie van het INTERFUTURES-scenario. Waarin bestaat nu die politieke relevantie? Ik parafraseer nu drie door de WRR zelf genoemde argumenten:

1. Het feit dat in het scenario het economisch denken voorop staat. Niet elke wetenschap is politiek (even) relevant, maar – zoals eerder gezegd – voor de economie geldt dat bepaald wel. Er is waarschijnlijk geen wetenschap die zoveel directe ‘politieke impact’ heeft als juist de economie, meer dan andere wetenschappen als de politicologie of de sociologie. Ik constateer het nu slechts zonder op de achtergronden en complicaties in te gaan; ook zonder ‘verongelijkheid’ mijnerzijds. Wellicht is alleen de juridische wetenschap of juridisch geschoolde vaardigheid enigszins ‘concurrerend’. Dit geldt a fortiori als zo’n scenario wordt ontwikkeld binnen een politiek belangrijk instituut als de OESO.

2. Het scenario spoort met de doelstellingen van de OESO (zie p. 44), in 1960 overeengekomen door de daarin verenigde lidstaten die handelden op basis van in hun staten in betrekkelijke consensus gehuldigde dominante waarden. Dominant, niet alleen als ‘na-oorlogse waarden’, zoals de WRR zegt, maar bij mijn weten al zeer veel langer.

3. Het scenario spoort tenslotte met de opvattingen van de Ministerraad van de OESO – het hoogste orgaan daarvan – en, zoals de WRR demonstreert (pp. 45-46), van de topconferenties van regeringsleiders in de Verenigde Staten, Japan, Frankrijk, Canada (sedert 1976), het Verenigd Koninkrijk, de Bondsrepubliek Duitsland, en de Commissie van de Europese Gemeenschap (vanaf 1978), sedert 1975 periodiek bijeengekomen.

Van belang hierbij is, dat die regeringsleiders – expliciet zelfs in 1975 te Rambouillet – een direct verband zien tussen een open, vrije economie enerzijds en behoud en ontwikkeling van politieke democratie anderzijds. Bij organen als het GATT, de UNCTAD en de CIES is het, aldus de Raad, al niet anders.

Enigszins verbaasd constateert de WRR vervolgens: ‘opvallend is daarbij dat veranderingen in de binnenlandse politieke verhoudingen in de landen van de aan de topconferenties deelnemende regeringsleiders niet of nauwelijks weerspiegeld worden in de teksten van de slotcommuniqué’s’. Ook niet, kan men eraan toevoegen, dat er vanuit deelnemende landen regeringsleiders van verschillende politieke komaf optreden.

Maar is er wel reden voor verbazing? Getuigt dat niet van een lichte overschatting van de politieke marges waarbinnen ook krachtige en competente regeringsleiders opereren? In hoeverre maken zulke leiders hun beleid los van alles, tijdens ‘praatjes bij de haard’, of in hoeverre is hun optreden in hoge mate een afgeleide van machtsverhoudingen in en buiten hun land van herkomst?

Regeringsleiders als politieke afgeleide

Wat regeringsleiders doen is — zonder dat men hun persoonlijke aard en humeur, competentie of politieke richting wil minimaliseren — in hoge mate afgeleid van de ruimte die hun wordt gelaten door internationale onderlinge afhankelijkheden, binnenlandse machtsverhoudingen, cultuur van politieke besluitvorming en instrumenten en mogelijkheden van politieke probleemoplossing.

Zonder zelfs maar te gaan buiten datgene wat in BTV-1 door de WRR zelf wordt opgemerkt, is na te gaan hoezeer de positie en het optreden van regeringsleiders door 'factoren van buiten af' worden ingeperkt.

1. Niemand zal het belang ontkennen van redelijk stabiele machts- en marktverhoudingen in de wereld; die zijn van essentieel belang voor behoud van vrede. Dat sluit veranderingen niet uit, zoals een versnelde economische ontwikkeling en verzelfstandiging van de Derde Wereld en evenmin verdergaande ontspanning tussen Oost en West. Noch stabiliteit, noch vreedzame ontwikkeling komen tot stand tenzij door geharmoniseerd optreden: internationale samenwerking op defensief en economisch terrein die de wereld kan openhouden of openmaken, wordt tot de dag van vandaag trouwens gehouden voor een verworvenheid, niet alleen door de OESO en ook niet alleen door deskundigen of regeringsleiders.
2. Een betere arbeidsverdeling in de wereld vergemakkelijkt de ontwikkeling van nu nog economisch arme landen, maar zij roept ook problemen op voor de spreiding van industrie en handel in de ontwikkelde wereld die noodzakelijkerwijs een verregaande herstructurering van de industriële activiteit daar met zich meebrengt.

Letterlijk zegt BTV-1 in het scenario (p. 52):

'De winst verkregen uit de handel en uit de internationalisering van de produktie bevordert de herstructurering van het produktiesysteem van de ontwikkelde landen, maar er kunnen grote verschillen zijn in de mate waarin de verschillende westerse landen hiervan profiteren. Zo kunnen technologisch minder gevorderde landen van de OESO door de concurrentie van de technologisch hoog ontwikkelde landen en die van de Derde Wereld-landen in grote moeilijkheden komen. Geharmoniseerd handelen van de ontwikkelde landen met betrekking tot de industriële herstructurering is daarom noodzakelijk'. Daar kan geen regeringsleider zomaar onderuit. Trouwens het bijna aandoenlijk algemene applaus bij het WRR-rapport 'Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie' wijst in dezelfde richting van onvermijdelijke consensus.

3. Besparing van energie of niet: de verdeling van energievoorraden en hun prijs (pp. 56-57 BTV) betekent hoe dan ook het voortbestaan van internationale afhankelijkheid. Zolang de afhankelijkheid van olie blijft voortbestaan (en wie de kernenergie afwijst, bevordert deze) en dus van de olie-exporterende landen in het Midden-Oosten, is men eenvoudig gedwongen tot internationale samenwerking, al is het maar om de klappen op te vangen. Maar overgang op andere energiebronnen (kolen of kernenergie) alsmede een tot snelle resultaten leidend onderzoek naar andere (milieu-vriendelijke) bronnen brengt evenzeer de noodzaak mee tot samenwerking, interdependentie of — wat minder leuk klinkt — internationaal 'in de pas blijven'.
4. Dat alles geldt niet slechts voor de energie, maar ook voor de verspreiding van hoogst noodzakelijke minerale grondstoffen waarover in het BTV-rapport (p. 58) wordt gesproken. Maar daarbij voege men nog het element van de daar bestaande oligopolistische structuur van de markt. Het zijn multinationale ondernemingen die daar — evenals bij de oliewinning en -verwerking — in belangrijke mate de dienst uitmaken. Daar kunnen zelfs geen zeven regeringsleiders een eind aan maken, afgezien daarvan of zij het zouden willen. Voor zover er politieke beheersingsmogelijkheden bestaan, hebben die onvermijdelijk een boven-nationaal karakter.

Ik houd het bij deze internationale margebeperkers, hoewel de verleiding groot is te spreken over de onderlinge afhankelijkheid op het terrein van bewapening

en defensie. Maar na alles wat de goedmoedige Nederlandse krantenlezer daarover in de laatste weken en maanden over zich heeft uitgestort gekregen, laat ik dat hier achterwege. Laat ik mij ertoe bepalen te zeggen, dat ik niet slechts geen nut zie in welke Nederlandse 'Alleingang' dan ook, maar die ook rijkelijk onverantwoordelijk zou vinden. Hoe je je macht zou kunnen vergroten door de machtsmiddelen in de tuin van de buurman te zetten, ontgaat me. Binnen dit stelsel van onderlinge afhankelijkheid in de wereld wordt gedacht in termen van noodzakelijke economische groei: terwille van internationale arbeidsverdeling, terwille ook van volledige — zij het ook anders gestructureerde — werkgelegenheid. Bladzijde 99 van de BTV laat heel duidelijk een aantal gevolgen zien van achterblijvende economische groei voor de werkgelegenheid. Vluchten naar de quataire sector kan niet meer: de groei van het 'zwarte circuit' wijst erop, dat de grenzen van de frustratie-tolerantie jegens de belastinginspectie in een groot aantal landen is bereikt. Ook dat beperkt de bewegingsvrijheid van regeringsleiders. Daarmee ben ik aangeland bij de binnenlandse beperkingen aan de veelbesproken regeringsleiders gesteld en daardoor a fortiori aan scenarioschrijvers die niet voor fantast willen worden versleten.

Het misverstand bij de WRR: overschatting van staat en politiek

Die binnenlandse beperkingen wil ik korthedshalve bespreken aan de hand van een in het WRR-rapport met grote taatheid beleden misverstand. Een misverstand, dat het pleidooi voor 'alternatieve scenario's' in de hand werkt.

Wat de BTV-1 doet is de politiek en haar capaciteit problemen op te lossen aanzienlijk overschatten. Dat blijkt overduidelijk uit de omschrijvingen die de WRR daar zelf op twee plaatsen van geeft.

1. pagina 13: 'Politiek is het doelbewust vormgeven aan de samenleving, maar in de dagelijkse politieke en bestuurlijke praktijk wordt dit echter vaak overschaduwd door belangenbehartiging';
2. pagina 145: '(...) politiek, (...) het doelbewust door overheidshandelen vormgeven aan de samenleving'.

Deze definitie wordt gekenmerkt door voluntarisme. Een voluntarisme dat men, aldus Donner in zijn pre-advies voor het symposium over Honderd Jaar Rechtsleven in Nederland en België, eerder zou verwachten van 'aankomende politici die u met een stralend gezicht vertellen dat politiek bestaat in het vormgeven aan de samenleving (...)'.
De definitie deugt noch empirisch noch normatief: je moet er niet aan denken dat de overheid — want die wordt door de WRR bedoeld — 'vorm gaat geven aan de samenleving'. Voor een belangrijk deel doet ieder dat, godzijdank, zelf; voor een deel gebeurt dat in (al dan niet vrijwillig) groepsverband. Grote delen van de samenleving kunnen en willen het stellen zonder overheid.

Maar ook empirisch klopt de beschrijving niet. Als wij er, met David Easton, vanuit gaan dat politiek is 'the authoritative allocation of values in a given society', dan is duidelijk dat heel wat verdeling van waarden — ook met behulp van machtsmiddelen — zich geheel of grotendeels onttrekt aan het gezag van de overheid, en omgekeerd die overheid ook in haar bewegingsvrijheid beperkt.

Voorts moge duidelijk zijn, dat binnen de sfeer van de overheid zich, onvermijdelijk, een groot aantal waardenverdelingen — evenzeer met machtsmiddelen — onttrekt aan de blik of het toezicht van regering en parlement, dus ook van de toevallige politieke meerderheid. Tenzij de participanten aan de meerderheid er op staan stapelgek te worden, moeten zij veel — ook belangrijke — beslissingen aan ambtenaren in permanent overleg met maatschappelijke groeperingen overlaten.

Voorts geschiedt ook op het politieke forum veel waardenverdeling nauwelijks 'welbewust'. Lang niet altijd vindt daar een volledig afwegen van argumenten en effecten plaats. Als dat al gebeurt, is dat doorgaans onder druk van de vele en diverse 'belangenbehartigers' waar de schrijvers van de BTV nogal de pest aan lijken te hebben. Belangen blijken weer eens niet helemaal fatsoenlijk, maar

al zou dat zo zijn: geen behoorlijk functionerend bestuur kan zonder consultatie, zonder advies en zonder bijstand van maatschappelijke belangen. In recente tijd is daarover geschreven onder andere door Donner in dat meer genoemde preadvies, door De Wolff in het Eerste Jaarboek van het Democratisch Socialisme en door Van Doorn in Organisatie en Maatschappij. (En zo kunt u zien dat ook dit soort opvattingen mogelijk zijn in weerwil van verschillende politieke voorkeuren.) Wel is het natuurlijk waar dat een fors interveniërende overheid eenvoudig tegenmachten oproept en daarmee een geleidelijke osmose van staat en samenleving. Wie dat niet wil, moet de staat dwingen minder te interveniëren.

Wij stoten hier op een wijdverbreid misverstand: het geloof dat bij uitbreiding van het machtsbereik van de staat het machtsgewicht evenredig zou toenemen. De ontwikkeling naar de verzorgingsstaat geeft echter eerder aanleiding tot de hypothese dat een uitbreiding van het machtsbereik in omgekeerde evenredigheid leidt tot afname van het machtsgewicht.

Onder de gegeven omstandigheden zeg ik het de Amerikaanse politicoloog Lindblom na: het meest wetenschappelijk overheidsbeleid is de 'science of muddling through'. Dat geldt voor de analytici van de WRR, voor regeringsleiders alsmede voor politieke meerderheden en hun beleids marges; het geldt ook voor scenarioschrijvers.

De tijd belet het me om gedetailleerd in te gaan op de gevolgen van de zowel naïeve als politiek-bevooroordeelde definitie van de WRR in de beschrijving van de in 4.8. van de BTV-1 weergegeven politiek-bestuurlijke aspecten van het INTERFUTURES-scenario. Geertsema heeft er al over gesproken; ik bepaal me ertoe te zeggen dat die paragraaf nogal slordig en zonder veel conceptie is gecomponeerd en niet vrij is van interne tegenstrijdigheden. Dat huiswerk, ik zeg het met spijt, moet worden overgedaan. Misschien dat het met het rapport van de commissie-Vonhoff ernaast iets makkelijker zal zijn.

Blijkbaar ziet ook de WRR, althans als het om beperkingen van buitenlandse aard gaat, voor de toekomstverkenningen 'de bui al hangen'. Hij merkt (p. 118) immers zelf al op: 'het is de bedoeling de toekomstbeelden in eerste instantie uit te werken onder de veronderstelling dat verwerkelijking niet wordt geblokkeerd door internationale factoren'. Ga ik te ver, als ik beweer dat de eis van politieke relevantie minstens tijdelijk door de zijdeur wordt afgevoerd?

De vergeefsheid van alternatieve scenario's

De beperkingen die een internationaal kader aanbrengt aan het sociaal, economisch en politiek opereren, alsmede de druk die op elke regeringsleider wordt uitgeoefend door maatschappelijke belangen leiden tot buitengewoon smalle marges in hun beleidsvrijheid. Het is die constellatie — vaak laat- of neo-kapitalistisch genoemd — die regeringen en toekomstscenarioschrijvers aanzienlijk in het gareel houdt, omdat zij bovendien een constellatie is met een eigen politiek waarden- en normenpatroon: dat namelijk van de ofwel presidentiële ofwel parlementaire democratie. Zulk een correlatie van economie en democratie hoeft niet afdoende bewezen te worden, zolang ze maar als dominante waarde wordt gepercipieerd.

Dat alles geldt des te sterker voor een klein en bovendien economisch uiterst kwetsbaar land als Nederland, dat zijn samenleving in enige voortgaande welvaart wil continueren binnen een heel web van internationale verwevenheden en interdependenties, zowel van statelijke als van niet-statale aard. Noch de samenleving als geheel, noch belangrijke groepen daarbinnen zijn in staat 'het gordijn rond Nederland dicht te trekken': dat kan sociaal niet, maar evenmin cultureel, economisch of militair.

Toekomstscenario's van alle Nederlanders samen — hoe ondenkbaar reeds op zich zelf — die fundamenteel afwijken van de richting waarbinnen in OESO-verband wordt gedacht, zouden al lijden onder geringe politieke relevantie. Hoeveel te sterker zou dat niet gelden voor slechts delen van die samenleving?

Dat hoeft ook allemaal niet. De WRR zegt zelf (p. 9) dat het er bij toekomstverkenningen om gaat 'mogelijke problemen in de toekomst terug te brengen tot politieke meningsverschillen in het heden'. Dat kan ook op basis van één — niet eens zelf bedacht — toekomstscenario als dat van INTERFUTURES. In de reacties daarop kan blijken: zowel wat de ruimte is die de Nederlandse samenleving heeft de eigen koers te bepalen als, afhankelijk van politieke en maatschappelijke meerderheidsvorming, hoe die koers er kan uitzien. Wie het echt anders wil en bovendien meent dat het mondiaal heel anders kan — het kan tenslotte allemaal mijn gebrek aan verbeeldingskracht zijn — die zal, ik herhaal het, niet alleen uitgangspunten moeten formuleren maar ook de bijbehorende strategie.

Op pagina 147 van de BTV zegt de Raad: 'Veel van wat bij het uitdagend voorbeeld sociale rigiditeiten zijn genoemd, zullen in de socialistische visie als verworvenheden worden aangemerkt'. Ik ben geneigd dat te onderschrijven en die verworvenheden als zodanig te beschouwen. Niet alleen socialisten doen dat, neem ik aan.

Aan de WRR en de potentiële scenarioschrijvers daarbinnen en daarbuiten, die tegen de internationale en nationale werkelijkheid opbotsen voeg ik dan toe: veel van wat in alternatieve scenario's internationale economische of politieke rigiditeiten blijken te zijn, zullen door velen onzer tegelijkertijd als internationaal bewerkstelligde verworvenheden worden aangemerkt.

Het A-scenario: een omstreden wensbeeld

De gegeven vraagstelling luidt: welke ruimte laten de internationale verhoudingen aan ons land voor het verwelijken van een eigen visie op sociaal-economisch gebied?

Zou ik deze vraag beantwoorden met 'géén' of 'zeer weinig', dan zou dat vermoedelijk weinig tegenspraak uitlokken. De argumenten daarvoor werden door Van den Berg al helder uiteengezet. Aan het adres van de WRR heeft hij daaraan het advies vastgeknoopt: stòp maar met die vergeefse arbeid aan alternatieven.

Ik zou het tegendeel willen bepleiten en een aantal argumenten aandragen voor een toekomstverkenning gebaseerd op méér dan één scenario; vervolgens wil ik de vraag bezien hoe relevant het door de Raad als voorbeeld gekozen A-scenario van INTERFUTURES is gezien de internationale situatie, daarna volgen een paar opmerkingen over de verbijzondering van het scenario voor ons land en tot slot enige suggesties betreffende de uitgangspunten van de BTV.

Met Van den Berg ben ik van mening dat de toekomst van een land niet kan en zal worden gevormd naar een uitsluitend in dat land levend wensbeeld, hoe groot ook de meerderheid die zich daarvoor zou willen inzetten. Maar het feit dat een wensbeeld niet wordt waargemaakt, betekent niet dat het streven ernaar géén gevolgen zou hebben voor de toekomst.

Op verschillende plaatsen wordt tegelijk aan zeer uiteenlopende doelstellingen gewerkt. Het lijkt me niet verantwoord aan te nemen dat al die activiteiten worden gecoördineerd door de logica van één scenario. Bij voorbaat mislukt lijkt me een poging om het gezamenlijk resultaat van al die pogingen te vangen in een toekomstvoorspelling. Want dàt is een scenario zonder ruimte voor alternatieven.

De vraag rijst hoe de dragers van de verschillende visies rekening houden met de gevolgen van pogingen om hun doelstellingen te verwelijken. Volgens de BTV zijn er opvattingen waardoor men zich ondanks tegenslagen tòch laat leiden. Máár: er is een verschil tussen dapper volhouden en door muren willen gaan.

Herkent men de grenzen die nationaal en internationaal door materiële omstandigheden en door de aanwezigheid van andere visies worden gesteld? Vooral om dié vraag te kunnen beantwoorden moeten er meerdere scenario's naast en tegenover elkaar worden gesteld. Het lijkt me beter zó het antwoord te zoeken op de vraag, welke visies èn dominant èn realiseerbaar zijn, dan om dat bij voorbaat van één visie aan te nemen.

Om de grenzen van de mogelijkheden beter te verkennen, verdient het aanbeveling om de verschillende visies óók in nulgroei scenario's met elkaar te confronteren. Dat kan het inzicht verdiepen in de vraag wat de verschillende visies te bieden hebben aan oplossingen voor nationale en internationale verdelingsvraagstukken. En het kan ook helpen de niet-materiële aspecten beter voor het voetlicht te brengen.

Volgens de BTV is een zekere machtsbasis nodig om een visie relevant te doen zijn, om instemming of tegenspraak uit te lokken. Het zogenaamde A-scenario van INTERFUTURES ontleent zijn belang voor de BTV aan het feit dat het opvattingen weerspiegelt van belangrijke beleidsmakers in het internationale krachtenveld: 'mensen en groepen die wat anders willen, doen er goed aan zich te realiseren hoe de kaarten liggen'.

Ik waag het niet dat te betwijfelen, maar betekent dat nu ook dat er binnen het OESO-gebied geen ruimte is voor iets anders dan dit wensbeeld? Ik zou het willen omkeren: er is geen ruimte voor dit wensbeeld. De ruimte die we wel hebben, zullen we pas ontdekken als we van dit beeld zijn afgestapt.

Maar éérst een voorbeeld uit een ander deel van de wereld. Een deel waarin met aanzienlijk minder liberalisme en met véél meer technocratische hiërarchie nagenoeg dezelfde technisch-economische ontwikkeling wordt nagestreefd als in het A-scenario wordt beschreven.

Is er ruimte voor het recht op vrije vakbonden en een politieke oppositie in Polen? Is daar ruimte voor arbeidstijdverkorting, voor verbetering van de kwaliteit van de arbeid en voor de democratisering van doelorganisaties? Gaat dat niet in tegen de visie en het belang van de belangrijke beleidsmakers in dat deel van de wereld?

De doelstellingen en opvattingen waarom het in dit voorbeeld gaat, klinken ons bekend in de oren. Visies zijn niet altijd het exclusieve erfdeel van één land. Zeker niet voor zover ze in reactie op vergelijkbare vormen van technisch-economische ontwikkeling ontstaan. Dat betekent dat voor een poging een visie te verwerklijken, steun van over de grenzen niet denkbeeldig is, evenals trouwens voor pogingen om ze te onderdrukken. Niemand weet hoe de afloop van dit initiatief zal zijn, maar die vraag is hier niet aan de orde. Het gaat erom een voorbeeld te geven van een poging om een tot voor kort kansloos geachte visie te verwerklijken; een poging die, los van de vraag of ze zal lukken, vèrstreckende gevolgen kan hebben.

Plaatsen we dit voorbeeld tegen de achtergrond van de discussie van vanmorgen dan zien we de sociocratie aan het werk in de door Daudt daaraan gegeven interpretatie: een protesthouding. Ik onderschrijf deze interpretatie. In de protesthouding komt de vraag naar ruimte voor initiatieven niet aan de orde. De ruimte wordt genòmen!

Het voorbeeld illustreert dat we minder toeschouwer zijn dan deelnemer, óók aan ontwikkelingen waarvoor anderen het initiatief nemen.

Omgekeerd ondervinden anderen de gevolgen van in ons deel van de wereld genomen initiatieven. Voor zover het de Oost-West verhoudingen betreft, maken de scenario's van INTERFUTURES zich wat al te gemakkelijk af van deze wederzijdse beïnvloeding. Leidt het A-scenario tot stabilisering van deze verhoudingen of scheidt het juist een te grote spanning? Is de veronderstelde homogeniteit van beide blokken in overeenstemming met de werkelijkheid? En tot slot: dit voorbeeld stelt scherp de vraag over wiens visie we het eigenlijk hebben. Die van de officiële machthebbers, die van de bestuurden of die van de indirect betrokkenen? Zonder te willen beweren dat het A-scenario uitsluitend een wensbeeld van beleidsmakers is, er zijn ook krachten aan het werk die een andere visie als uitgangspunt nemen. Het A-scenario is in elk geval een omstreden wensbeeld. Méér dan één scenario dus, mag ook hier de eindconclusie zijn.

Een internationaal prisoners' dilemma

De internationale economische verhoudingen worden onder meer als gevolg van de arbeidsdeling gekenmerkt door een toenemende onderlinge afhankelijkheid. Daardoor worden op een breed front van belangen de economische en politieke betrekkingen geïntensiveerd. Die intensivering van de betrekkingen roept even vanzelfsprekend het wensbeeld op van toenemende samenwerking als de mogelijkheid van conflict. De verschillende scenario's van INTERFUTURES verdelen onderling zo'n beetje de ruimte tussen de extremen van samenwerking en conflict. Met A het dichtst bij samenwerking, een scenario voor conflict heeft men niet aangedurfd.

De scenario's B2 en B3 sluiten het meest aan bij de ontwikkelingen sinds 1973. Zij beschrijven een ontwikkeling met lage economische groei en stagnerende besluitvorming door sociale conflicten. De actualiteit zou men als volgt kunnen omschrijven: weliswaar zien de lidstaten van de OESO in herstel van de economische groei een doelstelling van gemeenschappelijk belang die door een

collectieve inspanning moet worden bewerkstelligd, maar men is niet in staat die inspanning te organiseren. De reden daarvoor moet gezocht worden in de interne problemen waardoor vanuit een zwakke positie aan het internationale overleg moet worden deelgenomen, terwijl bovendien de verschillen in specifieke omstandigheden en opvattingen de internationale besluitvorming belemmeren. In de onderlinge betrekkingen is géén hiërarchie met een voldoende machtsbasis om over de verschillen heen een collectieve actie ten behoeve van het gemeenschappelijk belang af te dwingen.

Men ziet geen kans om de samenwerking te organiseren maar slaagt er tot dusver wel in om de mogelijkheid van onderlinge conflicten te beheersen. De situatie kan worden omschreven als een internationaal prisoners' dilemma, een vorm van blokkade die niet goed in overeenstemming valt te brengen met de neo-klasieke uitgangspunten van het A-scenario.

De scenario's A en B1 drukken de toekomstige ontwikkelingen uit in het geval van respectievelijk een herstel van de consensus over economische groei in traditionele zin, respectievelijk het ontstaan van een consensus over een economische groei nieuwe stijl.

Scenario A krijgt daarbij de meeste aandacht. De BTV geeft als reden daarvoor aan dat dit scenario de voorkeur had van het INTERFUTURES-team. Ik denk dat ook een andere interpretatie aan die uitgebreide behandeling kan worden gegeven. Het beeld van traditionele economische groei kan worden uitgewerkt op grond van feitelijke ervaringen met dat verschijnsel. Er hoeft dus minder dan bijvoorbeeld voor het B1-scenario het geval is te worden gespeculeerd om de mogelijke obstakels voor dit scenario te ontdekken. Maar die obstakels ontdekt men dan ook in ruime mate; het A-scenario heeft iets utopisch omdat het vanuit de actuele situatie niet valt te realiseren.

De optelsom van problemen waarvoor in politieke besluitvorming een oplossing moet worden gevonden vooraleer dit scenario zijn rol kan gaan spelen is zo indrukwekkend dat we allang aan een nieuw scenario toe zijn voor die besluitvorming halverwege is gevorderd.

In een reactie op het WRR-rapport over Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie lijkt het Kabinet Van Agt al evenmin vertrouwen te hebben in de realisering van het A-scenario. De jaarlijkse groeicijfers van ons land, volgens dat scenario 5,1%, worden door het kabinet omgedraaid tot 1,5%, dat wil zeggen een voortzetting van de sinds 1973 gerealiseerde groei.

Heeft het A-scenario iets utopisch, van het B1-scenario van economische groei nieuwe stijl kan hetzelfde worden gezegd. In abstracte zin klinkt het aardig maar de concrete invulling ontbreekt.

De meest realistische scenario's C en D ten slotte beschrijven de mogelijkheid van verwijdering tussen Noord en Zuid, respectievelijk het samenklonteren van delen van Noord en Zuid tot blokken die ten opzichte van elkaar een protectionistisch beleid voeren. En dat heeft niets van een utopie en kan gemakkelijk doorslaan naar erger.

De in de aanvang gestelde vraag naar de ruimte voor beleidsopvattingen van één land kan nu iets verder worden beantwoord. Elk scenario, op welke karakteristieke visie dan ook gebaseerd, vindt zijn startpunt in de zojuist als internationaal prisoners' dilemma beschreven situatie. Er is geen machtsbasis voor de onderlinge afstemming van initiatieven in internationaal verband. Geringe verschuivingen in de interne situatie van een beperkt aantal landen zijn voldoende om de huidige quasi-evenwichtssituatie te doorbreken voor een ontwikkeling hetzij in de richting van protectionisme en/of fragmentatie of erger, hetzij in de richting van een of andere positie tussen economische groei in traditionele zin en economische groei nieuwe stijl. De ruimte voor verwerking van de beleidsopvattingen van één land is zelden zo groot geweest als nu. En dat stemt niet tot vreugde gezien de heersende gewoonte om de korte termijn tot beleid te verheffen en de rest in een scenario te stoppen. Maar in elk geval voegt dit een argument toe aan de stelling dat een zorgvuldige afweging van alle mogelijke consequenties van politieke beslissingen om méér dan één scenario vraagt.

De verbijzondering van het A-scenario

Deze verbijzondering mag volgens de BTV niet los van de internationale samenhang worden gezien. De hiervoor getrokken conclusie betreffende de betekenis van het A-scenario houdt in dat de in de verbijzondering genoemde groeicijfers niet zullen worden gehaald. Dat sluit een eigen beleid volgens hier levende opvattingen en rekening houdend met onze specifieke omstandigheden niet uit. Integendeel. De inspanning daartoe zal dan vanwege de kwetsbare internationale verhoudingen met zo open mogelijke grenzen moeten worden waargemaakt. Ervan uitgaande dat de in scenario's C en D beschreven ontwikkelingen, dus protectionisme, fragmentatie met kans op grote conflicten, in ons land niet worden gewenst (met uitzondering van een paar visies die in het schema van de BTV in positie 4 zijn ingedeeld) is er geen aanleiding tot ingrijpende herziening van de betrekkelijk traditioneel geworden opstelling van ons land gericht op de bevordering van gemeenschappelijke besluitvorming in internationaal verband. Maar deelneming aan die besluitvorming is alleen zinvol als dat op basis van een eigen beleidsvisie kan gebeuren.

Voor groeperingen in ons land buiten de politieke besluitvorming is er aanleiding om wat actiever dan tot dusver internationale contacten op te bouwen. De ruimte daartoe is zeker aanwezig gezien het feit dat er weinig exclusief Nederlandse visies in omloop zijn en buitenlandse belangengroepen, althans die in de omringende landen, actieprogramma's hebben die bijna identiek zijn aan die in ons land. Daarbij komt dat voor tal van problemen bovennationale besluitvorming nodig is.

Het schoonmaakmiddel voor de Rijn is een versterking van de positie van het Europese parlement.

Voor een meerderheid in ons land is economische groei waarschijnlijk een wenselijke doelstelling. Maar daaraan mag niet zoals in de verbijzondering gebeurt de conclusie worden verbonden dat daardoor elk overheidsoptreden ten gunste van economische groei als legitiem zal worden aanvaard. Het is niet de macro-doelstelling van economische groei die het daarop gerichte beleid kan legitimeren, maar de gerealiseerde groei en de aansluiting daarvan wat betreft inhoud en verdeling op individuele en groepsgewijze welvaartsvoorkeuren.

In de huidige situatie dreigt het gevaar dat sociale aanpassing wordt gevraagd ten behoeve van economische groei die niet door een gebrek in de aanpassing maar als gevolg van de internationale situatie stagneert.

Het is overigens niet onmogelijk dat in ons land — en elders trouwens ook — de volgende visie dominant is: het streven naar een combinatie van voordelen zoals die uit economische groei in traditionele zin voortvloeien met de voordelen van een groei nieuwe stijl, een en ander onder verwijzing naar de voor beide nodige aanpassingen.

In de verbijzondering wordt gesteld dat een flexibiliteit van de reële lonen zowel op macro-niveau als tussen functies en bedrijfstakken moet worden nagestreefd.

Ik wil dit onderwerp aangrijpen voor een opmerking over de grondslag van de verbijzondering en over de naamgeving van scenario's.

Het neo-klassieke gezichtspunt dat flexibele beloningsverhoudingen een gunstig effect kunnen hebben op de werkgelegenheidsontwikkeling kan ook buiten het A-scenario betekenis hebben. Al naar gelang de aard van de werkloosheid, de doelstellingen en de vorm van het werkgelegenheidsbeleid, de samenhang tussen werkgelegenheidsbeleid en andere beleidsdoelstellingen, kan dit uitgangspunt actueel worden. Bijzondere aandacht moet daarbij worden gegeven aan de samenhang tussen het beloningsbeleid en andere mobiliteitsbevorderende maatregelen. Die samenhang is niet zonder meer spanningsvrij. Hetzelfde geldt voor de verhouding tussen micro- en macro-doelstellingen.

Het is in onze samenleving gebruikelijk om sociale randvoorwaarden te stellen aan het economisch beleid, dus ook aan een beleid tot mobiliteitsbevordering. Dat hoeft niet per se een beperking op de mobiliteit in te houden, maar het beperkt wel de praktische betekenis van het uitgangspunt.

De conclusie kan zijn dat flexibiliteit in de beloningsverhoudingen economisch effectief en tegelijkertijd sociaal aanvaardbaar kan zijn mits ingepast in een zorgvuldig op de actuele situatie afgestemd beleid. Dat laatste schrijft enige centrale coördinatie van de loonontwikkeling bijna dwingend voor.

Het economisch-theoretische uitgangspunt waarvan hier sprake is kan zonder bezwaar neo-klassiek worden genoemd. De toepassing ervan in een omlijsting van beleidsmaatregelen die deels op andere uitgangspunten zijn gebaseerd, kan niet zo worden aangeduid.

Dat geldt eigenlijk op dezelfde manier voor het neo-klassieke element in de verbijzondering. Ik aarzel, voorzichtig uitgedrukt, of alle suggesties in deze verbijzondering gedaan onder het neo-klassieke gezichtspunt thuishoren. En ook de dubbele benaming, neo-klassiek en liberaal-technocratisch, roept enige bedenkingen op. Er is geen volledige aansluiting tussen economisch-theoretische en politiek-ideologische denkrichtingen, de dubbele benaming kan mijns inziens verwarring stichten.

Een aanduiding van de scenario's als hoge groei-scenario, lage groeiscenario, sociale gelijkheidsscenario, verwijderingsscenario, toenaderingsscenario, enzovoort of combinaties van die hoofddoelstellingen, lijkt me meer geschikt. (Zie bijv. Chr. Freeman & Marie Jahoda in *World Futures*, Martin Robertson, London, 1978)

Dat hoeft de herkenbaarheid van de karakteristieke visies niet aan te tasten. Die kunnen zich profileren door de voorkeuren die zij voor een bepaald scenario uitspreken.

De uitgangspunten van de BTV

De actuele situatie die ik hiervoor heb besproken, mag misschien als overgangssituatie worden gezien. De grote vraag is alleen: een overgang naar wát? Het oude werkt niet meer en het nieuwe is nog niet bedacht. Het korte termijn-beleid beleeft daardoor hoogtijdagen.

Om die reden is in het schema van karakteristieke visies de tegenoverelkaarstelling van technocratie en sociocratie, wel begrijpelijk.

Binnen elke politiek-ideologische stroming vindt die discussie plaats. Maar de stroming die er niet tijdig mee klaar komt, plaatst zich buiten de politieke arena.

Gezien de actuele situatie is meen ik de confrontatie tussen de posities 1 en 4 meer relevant. In 4 is de toekomst een duister gat en overheerst de korte tijdshorizon. Vanuit die situatie is positie 1 de grote uitdaging. Die positie is uiteindelijk geschikt om de behoefte aan, zoals INTERFUTURES het noemt, een 'Grand Design' in te vullen, of, wat minder ambitieus geformuleerd, de contouren zichtbaar te maken van een toekomstbeeld met een voldoende breed draagvlak om geloofwaardig te zijn en inspirerend genoeg om een bevolkingsaanwas in positie 4 te voorkomen.

Het beantwoorden van de vragen die de BTV-1 uitlokt en die de WRR aan ons inleiders stelt, kan wat mij betreft alleen plaatsvinden tegen de achtergrond van de toestand van natuur en milieu nu en van de te verwachten ontwikkelingen daarin. Daarom moet ik u eerst een korte plaatsbepaling voorschotelen en dit zal ik doen vanuit twee gezichtspunten:

1. de mens en zijn activiteiten gezien vanuit het milieu, en
2. het milieu gezien vanuit de belangen van de mens.

Ik moet dat wel doen omdat iedere keer weer blijkt dat velen de ernstige gevolgen van ons handelen niet zien en ecologen en natuur- en milieubeschermers beschouwen als doemdenkers en milieu- en natuurdwazen zonder begrip voor de noden van de mens.

Deze planeet is het tehuis van vele organismen. De biosfeer, een dunne laag onder, aan en boven de aardoppervlakte, is een zich zelf in stand houdend complex systeem van vele gerijpte en uitgebalanceerde levensgemeenschappen, waarvan de groene cel de motor is en de zon de energie levert en waarbinnen kringlopen zorgen voor circulatie van voedsel en bouwstoffen. De ontwikkeling van die biosfeer is een zeer geleidelijke geweest, waardoor levensgemeenschappen zich aan optredende veranderingen van klimaat en bodem konden aanpassen.

En dan verschijnt — laat — de mens, die de meest succesvolle soort aller tijden zal blijken te zijn, die snel in aantal toeneemt en zich over de gehele aarde verspreidt. Zijn activiteiten zijn zó ingrijpend dat hij de bestaande situatie steeds sterker beïnvloedt en verandert en in de laatste eeuwen zelfs hele landschappen verwoest, levensgemeenschappen verarmt en vernietigt en vele soorten doet uitsterven. De mens is de belangrijkste ecologische factor geworden. Het proces verloopt exponentieel. De helft van de in de laatste 2000 jaar uitgestorven dieren is in deze eeuw uitgestorven: een cijfer dat u in het BTV-rapport kunt vinden.

Hoe snel dit alles op de geologische tijdschaal gezien verloopt, wordt gedemonstreerd door de geschiedenis van het dierlijk leven op aarde (dat $\pm 550 \times 10^6$ jaar geleden is verschenen) zich in de periode van 1 jaar te laten afspelen. De allerprimitiefste mens verschijnt dan eerst op 29 december, de Neanderthaler op 31 december om 14.00 uur en de moderne mens brengt de grote veranderingen in het aangezicht van de aarde aan in de allerlaatste seconden voor middernacht op oudejaarsavond.

De BTV geeft op pagina 135 aan hoe de situatie in Nederland is. Ik zal dat niet citeren. De wereldsituatie is niet veel beter, de verwachtingen voor de toekomst zijn uiterst somber. In een recent rapport aan oud-president Carter wordt ondermeer gezegd dat onder invloed van de mens tegen 2000 mogelijk 20% van alle plant- en diersoorten uitgestorven zal zijn en dat de oppervlakte aan woestijnen met 20% zal zijn toegenomen.

Is het verwonderlijk dat ecologen diep bezorgd zijn? Is het verbazend dat velen op ethische en esthetische gronden van mening zijn, dat deze ontluistering niet zo mag doorgaan?

En nu het beeld van het natuurlijk milieu gezien vanuit de mens. Voor de mens is dat milieu oorspronkelijk zeer vijandig: het is onveilig, er zijn ziekten en er is niet altijd voldoende voedsel. Hij ziet echter geleidelijk kans zich aan vele beperkende factoren te onttrekken en hij wordt steeds meer heer en meester van de natuur. Hij exploiteert zijn milieu steeds intensiever en op vele manieren. Dat milieu vervult een aantal nuttige functies voor hem: het produceert

voedsel, levert grondstoffen en vangt afvalstoffen op en breekt die af. Maar de mens gaat te ver, er vertonen zich uitputtingsverschijnselen, er zijn tekenen van overexploitatie, overbevissing, overbeweiding, erosie, woestijnvorming, het milieu breekt niet of niet snel genoeg alle afvalstoffen meer af.

De Club van Rome komt met de boodschap dat de grenzen van de groei in zicht zijn. De rapporten maken even indruk, maar worden weggewuifd, omdat de gehanteerde modellen tekortkomingen vertonen, omdat mogelijke toekomstbeelden als harde voorspellingen worden geïnterpreteerd. Maar de kern van de boodschap blijft intact: binnen afzienbare tijd komen er grenzen in zicht en het is verstandig daar nu al rekening mee te houden en te gaan denken aan het toewerken naar stabilisatieniveaus.

Eén van de meest verontrustende verschijnselen is het toenemen van het CO₂-gehalte van de atmosfeer als gevolg van de snelle en zich nog versnellende verbrandingen van de fossiele brandstoffen. Men is het er nu wel over eens dat dit waarschijnlijk zal leiden tot het zogenaamde broeikaseffect, waardoor de gemiddelde temperatuur zal stijgen in de orde van grootte van enkele graden, het poolijs ten dele zal smelten en de zeespiegel zal stijgen in termen van meters. Zo Nederland niet grotendeels onder water komt te staan, dan zullen de optredende klimaatsveranderingen in ieder geval grote verschuivingen in de vegetatiegordels veroorzaken en enorme gevolgen hebben voor de landbouw en voor de hele wereldbevolking. De gevolgen zijn eigenlijk niet voorstelbaar en dus heeft men de neiging er niet echt rekening mee te houden.

Ik ga voorbij aan de (boeiende) vraag hoe de zorgeloze houding van de mens is te verklaren.

Samenvattend springen enkele aspecten in het oog:

- de schaal waarop de mens zijn milieu beïnvloedt;
- de snelheid waarmee de veranderingen plaatsvinden (gezien op de geologische tijdschaal), die maakt dat het milieu zich vaak niet kan aanpassen en herstellen;
- het feit dat vele veranderingen onomkeerbaar zijn, waardoor de duurzaamheid van het gebruik van de natuurlijke hulpbronnen (correcter is te spreken van bestaansbronnen) in gevaar komt;
- de ervaring dat gevolgen van menselijk handelen soms pas vele jaren later aan het licht komen, dat de maatschappelijke kosten dan aanzienlijk hoger zijn dan was voorzien en dat de gevolgen niet of moeilijk redresseerbaar blijken te zijn. Denk aan de persistente bestrijdingsmiddelen, accumulatie van DDT en aan de verontreiniging van bodem en grondwater waarmee wij de laatste tijd bijna dagelijks worden geconfronteerd.

Is het verbazend dat velen, zeer velen zich afvragen of het voor het voortbestaan van de mensheid, of op zijn minst voor de kwaliteit van het bestaan van onze kinderen en kleinkinderen, niet verstandig zou zijn als we niet met een koerswijziging wachten tot we zeker weten dat het te laat is? Is het wonder dat velen zich afvragen of de kwade kansen niet zo groot zijn, dat we ons in het geval van twijfel over de gevolgen toch maar beter van bepaalde activiteiten kunnen onthouden?

Vanuit deze situatieschets wil ik de vragen van de WRR beantwoorden. Ik spreek mede namens een aantal mensen die uit verschillende hoek zich bij natuur en milieu betrokken weten; ik spreek over natuur en milieu en bedoel daarmee dan zowel de nog nagenoeg natuurlijke gebieden als het door de mens tot cultuurlandschap getransformeerde deel van de wereld.

1. Wij zijn van mening dat toekomstverkenningen in het algemeen, en deze BTV in het bijzonder, nuttig en nodig zijn. En wel omdat
  - zij duidelijk maken hoezeer ons handelen van nu het beeld van morgen en overmorgen bepaalt;
  - zij de ontwikkelingen op lange termijn proberen concreet weer te geven, terwijl er tot nu toe veel te veel op korte termijn werd gedacht;
  - ze duidelijk maken dat er nu keuzen gemaakt moeten worden, opdat wij

- niet over enige tijd onafwendbaar op weg blijken te zijn naar een toekomst die wij niet willen of die wij onze kleinkinderen niet toewensen;
- toekomstverkenningen duidelijk kunnen maken welke opties wij hebben of nog hebben;
- toekomstbeelden een redelijk objectieve discussie mogelijk maken over alternatieven, zodat de politieke keuze beter verantwoord kan zijn. Overigens zou het aan te bevelen zijn dat de WRR bij deze en ook bij volgende toekomstverkenningen een korte en voor een groter publiek toegankelijke versie uitgeeft. De bewustwording van onderaf zou hierdoor worden bevorderd.

Nuttig en nodig dus, maar wel anders dan INTERFUTURES het doet. Men blijkt de risico's die wij lopen wel te onderkennen (zij worden goed beschreven), maar men besluit zonder overtuigende argumentatie dat de fysieke omgeving de eerste decaden geen feitelijke beperkingen aan economische groei zal opleggen. Dat wordt voor CO₂ weer wat teruggedraaid, maar men concludeert toch alleen maar tot de noodzaak van verder onderzoek en verder niets. Natuurwaarden, wilde planten en dieren, natuurlijke levensgemeenschappen komen in het verhaal niet voor. De natuur is klaarblijkelijk niet 'beschermwaardig'. De WRR heeft in zijn verbijzondering voor Nederland gelukkig deze lacune opgevuld; het hoofdstuk over het omgevingsaspect is helder en voor zover mogelijk gedocumenteerd. De verwachtingen zijn somber en maken mijns inziens duidelijk dat toekomstverkenningen dienen uit te gaan van de noodzaak onze natuurlijke bestaansbronnen in stand te houden, duurzaam gebruik te verzekeren en resterende natuurgebieden in stand te houden. Kortom, toekomstverkenningen moeten uitgaan van ecologische randvoorwaarden. Misschien is er al sprake van grenzen die niet straffeloos kunnen worden overschreden, normen waar niet op valt af te dingen zonder toekomstige generaties te kort te doen. Die randvoorwaarden en grenzen zijn niet gemakkelijk te formuleren en dat is van de kant van natuur en milieu nog onvoldoende concreet gedaan. Daar ligt de noodzakelijke bijdrage van onze kant aan verdere verkenning.

2. En nu dan de vraag of wij in Nederland binnen de omhelzing van onze Westeuropese omgeving zó weinig vrijheidsgraden hebben dat alternatieve beelden alleen academische betekenis hebben. Van den Berg spreekt van de vergeefse arbeid aan alternatieven. Ze zijn in West Europees verband niet politiek relevant. Ik leg mij bij zijn verhaal niet neer.

Toegegeven moet worden dat wij in een onderliggende positie verkeren. Wat betreft natuur en milieu is dat in de eerste plaats de geografische positie van Nederland als deltagebied, waar veel ongerechtigheid van de hoger gelegen omgeving heen spoelt, omgeven als wij zijn door een zwaar geïndustrialiseerde regio. Een land, gelegen aan de benedenloop van een aantal grote rivieren, waarvan in het bijzonder de Rijn zijn invloed in een groot deel van ons oppervlaktewater traceerbaar doet zijn, en die fors bijdraagt aan de vervuiling van onze kustwateren, de Noordzee en de Waddenzee. Een land met op zich zelf al een niet zo fraaie vervuilingsbalans, maar waarvan de kwaliteit van lucht en neerslag door de overheersende windrichting zeer sterk wordt beïnvloed door vooral Engeland, België en Frankrijk. Nederland levert op zijn beurt overigens een aardige bijdrage aan de landen ten Noord-oosten van ons.

Wij zijn door dit alles sterk afhankelijk van de economische ontwikkelingen om ons heen en dus van de politieke keuzen van onze Westeuropese partners. Maar juist de onaanvaardbaarheid van de consequenties voor natuur en milieu van het volgens Van den Berg dominante toekomstbeeld maakt dat ik vind dat er wel alternatieve toekomstbeelden moeten worden uitgewerkt. Nederland misschien als gidslid derhalve (een rol die ons overigens hierbij veel beter zou liggen dan in vele andere gevallen waarin wij het buitenland van goede raad voorzien). En wel omdat wij een representatief voorbeeld vormen: een land met een hoge populatiedichtheid, een bepaald niet

geringe eigen vervuulende activiteit, een ongelukkige geografische positie wat betreft vervuiling van anderen en kwetsbare en zeer geringe natuurresten. Ik ben daarbij niet zo somber over de mogelijkheid van mentaliteitsverandering bij beleidsmakers en burgers. Nederland heeft in de jaren 1960-1980 opmerkelijke verschuivingen te zien gegeven in meningen over maatschappij, milieu en natuur en ook over economische toekomstverwachtingen. Er is een grote groei geweest van natuur- en milieubeschermingsorganisaties, en die is er nog en er is een groeiende belangstelling van burgers voor milieu- en natuurproblemen, zoals uit vele enquêtes blijkt. In alle politieke partijen is milieu en natuur nu een programmapunt. In ons parlement krijgen moties op dit gebied soms een grote meerderheid van stemmen die dwars door alle partijen heenloopt. Als voorbeeld geef ik de tijdens de behandeling van de begroting 1980 van minister Ginjaar met algemene stemmen aanvaarde motie over de milieuherstelplannen, waarmee men eigenlijk het 'stand-still' principe heeft aanvaard. Toegegeven, het gaat langzaam, het is de vraag of het niet te laat is, maar er gebeurt wel veel.

Velen in de samenleving hebben het gevoel dat we op vele punten aan herijking van een aantal van onze schijnbaar vaste waarden toe zijn en ook natuur en milieu behoren daarbij. De toekomststudies kunnen daarbij helpen. Het is overigens de vraag of alleen hier in Nederland de inzichten veranderen. Zowel bij burgers als bij overheden in de andere Westeuropese landen zijn er net zo goed tekenen van verandering in mentaliteit.

Maar goed, stel dat Nederland gidsland zou zijn. We moeten niet denken dat we dat op natuur- en milieuwetgevingsgebied al zijn. In vergelijking met andere Westeuropese landen komt onze milieuwetgeving er niet best van af, wij zijn bepaald geen koploper. Formeel zijn vele beleidsnota's en visies en schetsen en ook wetten en regelingen wel fraai en overtuigend geformuleerd, maar materieel komt daar vaak weinig van terecht. Er zijn teveel lacunes, er zijn te weinig stringent geformuleerde of te veel op de volksgezondheid alléén gebaseerde normen. En als ze er zijn worden ze overschreden zonder tegenmaatregelen, denk bij voorbeeld aan het SO₂-niveau. De overheden stellen zich te rekkelijk op.

Op het internationale vlak wren wij ons redelijk goed. Op aandringen van Nederland wordt het 'standstill' beginsel op OESO-niveau in de discussie geïntroduceerd, Nederland pleit voor het komen tot veranderingen in de milieurichtlijnen, Nederland is zeer actief in vele internationale natuurbeschermingsorganisaties en -organen, onder meer in Straatsburg en in Brussel. Er zal wel nog veel meer moeten gebeuren, in het bijzonder met betrekking tot de grensoverschrijdende milieuverontreinigingen. Ieder land heeft bijvoorbeeld de neiging zijn activiteiten met onplezierige aspecten in grensstreken te parkeren: zo staat een kwart van alle kerncentrales op minder dan 25 km van de burens.

Ons optreden in internationaal verband en onze toekomststudies zullen alleen overtuigend zijn als wij thuis onze woorden in daden omzetten door:

- onze eigen vervuiling zoveel mogelijk terug te dringen en onze industrie daartoe aan te zetten;
- onze milieuwetgeving verder uit te werken, strengere normen te stellen en die in acht te nemen;
- een actief natuurbeschermingsbeleid te voeren in overeenstemming met het belang op lange termijn.

Dat is tot nu toe veel te veel een volgend beleid geweest, reagerend op plannen en te verwachten gevolgen vanuit andere sectoren. Het moet meer een facetbeleid worden dat het menselijk handelen toetst op zijn ecologische inpasbaarheid en veel minder een sectorbeleid zijn, waarbij de belangen van natuur en milieu worden afgewogen tegen andere belangen op een onjuiste basis: men kan wel besluiten een brug dit jaar niet te bouwen en het dan een volgend jaar toch doen, men kan niet een volgend jaar terugkomen op de beslissing een natuurgebied op te offeren. Men

zou moeten overwegen naast het CPB, de RPD en het SCP ook een planbureau voor natuur en milieu in te stellen.

Nederland heeft een aantal vrijheidsgraden die ook nog van waarde zijn als Van den Berg gelijk krijgt en we onze toekomst binnen een dominant, ons niet welgevallig scenario vorm moeten geven.

Men kan somber zijn over de kans dat anderen bereid zijn zich door Nederland als gidsland te laten leiden, maar de consequenties van INTERFUTURES-achtige scenario's zijn te onaanvaardbaar om het niet te proberen.

WRR: hulde voor deze eerste BTV. Gaat u vooral door en wel met (moeilijker) op stabilisatie gerichte strategieën, minder gericht op de mens alleen, maar ook meer op het gebied van natuur en milieu. Vanuit de hoek van natuur en milieu kunt u op warme belangstelling en steun rekenen.

Vooraf wil ik opmerken, dat ik de opzet die de WRR heeft gekozen voor deze toekomstverkenningen, namelijk door daarin karakteristieke visies, dat wil zeggen manieren van kijken naar de samenleving, te betrekken, erg interessant en waardevol vind. Ook als ik straks daarop op allerlei punten kritiek uitoefen, blijft dat geldig.

Ik zou in deze inleiding drie punten aan de orde willen stellen. Het eerste is een methodisch punt, het tweede heeft betrekking op een aantal aspecten van vrede en veiligheid in het beschreven scenario en het derde betreft het probleem van de maakbaarheid van de toekomst.

Het eerste punt betreft het onderscheid in sociocratische en technocratische visies, waarover vanmorgen uitvoerig is gesproken. Ik deel een aantal van de reeds daarover geformuleerde punten van kritiek en heb een suggestie voor een andere dimensionering.

In ieder maatschappelijk verband, in ieder kader waarin mensen met elkaar te maken hebben, tekenen zich bepaalde sociale structuren af met sommige mensen in meer centrale posities en andere mensen in meer perifere posities. Zo algemeen gesteld, geldt dit niet alleen voor organisaties maar ook voor de maatschappelijke orde, waarbij je dan zou kunnen kijken naar de dimensie afstand tot de besluitvorming. Interessant is bij deze dimensie, dat uit verschillend onderzoek blijkt dat de stijlen van denken dicht bij het centrum en aan de periferie verschillend zijn. Uit een onderzoek naar publieke opinie en opvattingen over buitenlandse politiek blijkt het denken van personen in meer centrale posities te karakteriseren als meer pragmatisch, meer functioneel, meer instrumenteel, meer compromis-georiënteerd, wat men zelf graag noemt genuanceerder. Dit in vergelijking tot personen en groepen in perifere posities, waarvan het denken normatiever van aard is, kwalitatiever is georiënteerd en in bepaalde opzichten ook absolutistischer is. Waarom is dit een belangrijk verschijnsel? Omdat ik denk dat je in het denken in ieder sociaal verband een interpretatie terug vindt van de werkelijkheid zoals die opgespannen wordt door dat domein van sociale interactie. De mate waarin men denkt, handelt en ervaart in termen van dat domein, zal ik de mate van inclusie in dit kader van sociale integratie noemen. Naarmate men dichter bij het centrum van de besluitvorming zit, vindt men ook sterker dat de eigen interpretatie van de werkelijkheid de werkelijkheid is. Er is dus tevens een toename van reïficatie met toenemende inclusie. Waarbij dan de dingen gelden die ik eerder noemde, bijvoorbeeld dat hooggeïnccludeerden in het algemeen instrumentelere oplossingen zien en instrumentele interpretaties van problemen zullen geven, meer in termen van het bestaande en van de traditie, dan laaggeïnccludeerden. De dimensie inclusie lijkt mij een vruchtbaardere operationaliteit dan het complexe quotient van ver/wantrouwen in sociocratische en technocratische oplossingen.

Aan bijvoorbeeld de gouvernementele wijze van denken zijn bij de interpretatie van verschijnselen direct associaties verbonden van mogelijke beheersbaarheid. Het beschreven A-scenario van INTERFUTURES kun je ook bekijken als een sociaal verschijnsel. Gegeven de auteurs en gegeven de manier waarop het geschreven is, kun je zeggen dat het de werkelijkheidsinterpretatie weergeeft van typisch hooggeïnccludeerden in de bestaande maatschappelijke orde. Het beeld dat van de toekomst geschetst wordt is in vrij sterke mate het toekomstbeeld van de bestaande elite, het weerspiegelt de oordelen, of de vooroordelen als u wilt, van deze mensen over de toekomst.

Is dat interessant? Ja, maar het is tegelijkertijd een direct argument voor mij

om te zeggen dat evenzeer een aantal scenario's uitgewerkt zou dienen te worden voor andere karakteristieke visies en geschreven door groepen met een hoge inclusie in andere sociale verbanden. Door confrontatie daartussen kan zichtbaar worden welke elementen gemeenschappelijk zijn, welke conflictueus, en met name ook wat issues en non-issues zijn in die verschillende wijzen van werkelijkheidsinterpretatie.

Is het A-scenario belangrijk? Ja, tot op zekere hoogte. Vanwege de tijd wil ik volstaan met te zeggen, dat ik mij heel sterk aansluit bij wat Vos daarover gezegd heeft. Waarom zijn voor mijn verhaal deze kleine excursie en deze methodische opmerkingen belangrijk? Omdat ik denk dat, met name wanneer het gaat om nieuwe problemen, zich iedere keer de situatie voor zal doen, dat het moeilijk is voor bestaande kaders van werkelijkheidsinterpretatie om die problemen in hun nieuwheid te zien. Dat nu is met name het geval voor het soort ontwikkelingen, ik verwijs ook naar Stortenbeker, waar we in onze eeuw vooral mee zitten, en die het gevolg zijn van ontwikkelingen op het gebied van wetenschappelijke kennis en science-based technologies. De eerste vanuit het abstracte moderne wetenschappelijke denken ontstane technologie is de electriciteit. En die is pas van ongeveer 1900, zo recent is het. Dit hangt ook samen met het constructieve karakter van onze wetenschappelijke kennis. Ik wil voor de tweede keer vandaag verwijzen naar Popper. Die noemt het kenmerkend voor onze wetenschapsinterpretatie dat we het bekende verklaren uit het onbekende en niet omgekeerd. Dat laatste is de griekse opvatting over kennis. Ik kan daar nu niet op ingaan, maar het spreekt eigenlijk wel voor zich, met name als u denkt aan die science-based technologies. Het probleem is dat wij met name bij zaken als milieu, oorlog en vrede er door het constructieve karakter van onze kennis en techniek een aantal nieuwe problemen bij gekregen hebben die erg moeilijk te begrijpen zijn vanuit bestaande interpretatiekaders. Voor de relevantie van de aan toekomstbeelden ten grondslag te leggen karakteristieke visies is niet alleen de thans aanwezige adhesie en daaraan gekoppelde machtsbasis belangrijk, maar ook de wijze waarop zich daaruit machtsbases kunnen vormen. Met andere woorden een milieubeweging, of een vredesbeweging dient wanneer het gaat over dit soort nieuwe thematieken niet bekeken te worden op de huidige belangstelling, maar met name op de ontwikkeling en het potentieel van accommodatie aan de nieuwe interactie.

Ik wil nu over gaan naar punt 2, de betekenis van het beschreven scenario voor het vredesdenken. Daarvoor is het goed om op twee punten nog even aan te geven waarom ik het wapenprobleem zie als een nieuwe probleem, in de zin van constructie van een nieuw verschijnsel in de werkelijkheid. Het wapenprobleem heeft een kwalitatieve verandering veroorzaakt voor wat betreft mogelijke geweldsmiddelen. Ik verwijs u naar de revolutionaire groei in explosief vermogen met ongeveer een factor tien tot de zesde in een zeer korte periode: iets wat maatschappelijk gezien zeer moeilijk te vatten is. In de tweede plaats: de effecten van oorlogsvoering zijn in ruimte en tijd kwalitatief anders geworden; ze strekken zich uit over eeuwen en over de gehele wereld en geven aanleiding tot een wereldwijd overlevingsprobleem.

Bij het INTERFUTURES-scenario gaat het inderdaad om zogenaamd geharmoniseerd handelen. Maar tegelijkertijd wordt dan datgene wat zich de laatste dertig jaar heeft voltrokken naar de toekomst geprojecteerd. Eigenlijk verandert er niets, de wapenwedloop gaat door, de proliferatie gaat door enz.. Dat dat beeld wordt geschetst bij de uitgangspunten harmonisering en stabiliteit vind ik getuigen van een hoogst merkwaardige interpretatie van de geschiedenis. Immers tot nu toe is de technologische wapenwedloop op geen enkele wijze gestopt. De proliferatie van kernwapens naar andere landen is ook niet gestopt. Daarbij te spreken van stabiliteit kan ik alleen begrijpen als ik mij realiseer dat hun interpretatie gegaan is door dat raster van opvattingen met betrekking tot de internationale betrekkingen, waarbij categorieën als machtsevenwicht en stabiliteit kennelijk een onaantastbaar en deels metafysische betekenis hebben. Het scenario is niet alleen zwak voor wat betreft de directe problemen rond internationale betrekkingen vrede en veiligheid, maar vooral ook in de analyse

van factoren die tot het ontstaan van oorlogen kunnen bijdragen. Er wordt economisch gewoon doorgroeid. Ik heb nergens gelezen in hoeverre dat vanuit het overlevingsprobleem een wenselijke situatie of een noodzakelijk geacht verschijnsel is. Ik heb in het scenario niet een vrede- en veiligheidsdenken kunnen ontwaren, dat zich richt op de economische en sociale voorwaarden voor een minder onveilige wereld en dat als grondslag zou kunnen dienen voor een veiliger beleid naar de toekomst. Sterker nog, oorlog en oorlogsproblemen komen nauwelijks aan de orde, altijd in de zijlijn. Tenzij het INTERFUTURES-team mocht menen dat oorlog een natuurverschijnsel is, wat ik niet aanneem, is het toch hoogst verbazingwekkend dat in deze tijd een toekomstscenario geschreven wordt waarbij dit algemeen als eerste ordeprobleem van de mensheid geziene aspect en détail en in de marge wordt behandeld.

Nu nog iets over de verbijzondering voor Nederland. Ik zal daarover kort zijn. Ook daar heb ik weinig interessante nieuwe gedachten in kunnen vinden en een grotere oppervlakkigheid dan nodig geweest zou zijn, zelfs in termen van het gegeven scenario. Ik heb bijvoorbeeld niets kunnen vinden over het probleem dat in kringen van mensen die zich met defensie bezighouden toch ongetwijfeld als een groot en een belangrijk probleem voor de toekomst gezien wordt, te weten dat de wapens zoveel duurder en complexer worden dat het de vraag is of Nederland een in drieën gedeeld defensie-apparaat, namelijk leger, marine en luchtmacht, in stand kan houden. En wat daarvan dan de consequenties zijn. Het gaat toch om een niet onbelangrijk gegeven voor Nederland. Overigens, zelfs in de Nederlandse discussie is ten tijde van de minister van Defensie Vredeling dit thema al uitvoerig aan de orde gesteld. Op de tweede plaats wil ik u een zinnetje voorlezen dat gaat over de militaire kwetsbaarheid: 'de militaire kwetsbaarheid van Nederland is in het verleden aangetoond'. Ik moet u zeggen dat ik toch wel enigszins paf sta als onbekend lijkt wat voor revolutionaire verandering de kernwapens hebben opgeleverd en als onbekend lijkt, dat voor welk land dan ook de traditionele conceptie van militaire verdediging tot het verleden behoort, een anachronisme is geworden. Over dit probleem is in Nederland de laatste jaren een brede discussie op gang gekomen. In het rapport vind ik van de invloed hiervan nauwelijks iets terug. Eén klein zinnetje verwijst naar tegenstellingen. Conclusie: uit deze beschrijving van typisch hooggeïnccludeerden van het vrede- en veiligheidsdenken is mijns inziens geen enkele hoop voor oplossing van het wapenprobleem te putten. Zelfs op langere termijn liggen in dit scenario geen initiatieven van betekenis besloten met betrekking tot wapenbeheersing en ontwapening. Het scenario is het meest uitgelezen staaltje van echt 'doemdenken' dat ik de laatste tijd gezien heb. De vraag die zich dan direct voordoet, is in hoeverre het mogelijk is om alternatieven te geven. Daarvoor wil ik mijn opmerking herhalen als suggestie aan de WRR. Ik denk dat niemand van mij kan verwachten of verwacht zal hebben dat ik op een achternamiddag een aantal andere scenario's in dezelfde detaillering als in het rapport zou uitwerken. Het lijkt mij van groot belang dat door de WRR, met name ook op het gebied van vrede en veiligheid, alternatieve scenario's worden uitgewerkt, overeenkomstig bijvoorbeeld de door hen omschreven karakteristieke visies als vormen van werkelijkheidsinterpretatie, maar zeker ook met betrekking tot wijzen en stijlen van denken zoals die gebruikelijk zijn voor hoog geïnccludeerde groeperingen en zoals die gebruikelijk zijn voor laag geïnccludeerde groeperingen. In dat contrast kunnen nieuwe problemen ter tafel komen en daarvan valt veel te leren. Een paar opmerkingen ter verduidelijking. In de eerste plaats lijkt mij te argumenteren dat bij laag geïnccludeerden, bijvoorbeeld non-goevernementeel organisaties en publieke opinie, er een relatief kleinere weerstand zal zijn om het nieuwe van de problemen ten aanzien van vrede en veiligheid te zien. Zij zijn immers niet zo verankerd in het paradigma van wat internationale betrekkingen heet. Dit levert wel het probleem op dat de wijze waarop voorstellen en ideeën worden geformuleerd moeilijk inpasbaar is in de taak en in het paradigma van gebruikelijke opvattingen. Tussen publieke opinie en de instrumenteel denkende hoger geïnccludeerden zal

een heel belangrijk vertaalproces moeten plaatsvinden. Maar niet op grond van het feit dat de huidige vertalingen met betrekking tot de elite adequaat zijn. Ik denk dat het juist voor de nu lopende discussie tussen het denken in de publieke opinie en de elite belangrijk zou kunnen zijn om in zo'n confrontatie zich vooral te richten op dat vertaalproces. Dan kan duidelijk worden wat de betekenis is van de wijze van denken van hoog- en laaggeïnccludeerden als een mogelijke werkelijkheidsinterpretatie. In de tweede plaats, parallel aan wat Vos gezegd heeft, is aanwijsbaar dat in de OESO-landen, maar ook in socialistische landen, er groepen van laag geïnccludeerden zijn die elkaar op grond van een zekere congruentie in stijl van denken in belangrijke mate zouden kunnen vinden. Het lijkt mij belangrijk om in de ontwikkeling van scenario's vanuit het perspectief van lage inclusie met betrekking tot de internationaal politieke besluitvorming ook dat aspect te betrekken. Daarmee kom ik terug op het punt van de maakbaarheid.

Van den Berg's argumentatie voor de onmogelijkheid van maakbaarheid berust in essentie daarop dat de hooggeïnccludeerden geen andere opties zien dan die ze zien. Wanneer hij zegt dat het alternatief van een Alleingang getuigt van gebrek aan verbeeldingskracht dan ben ik het daarmee niet eens. Het gaat erom welke kant je op gaat in die Alleingang. Als het een Alleingang naar de vrede zou zijn, mij best. Serieuzer lijkt het argument mij voorlopig niet. Met andere woorden: voor wat betreft de Nederlandse binnenlandse situatie verwacht ik voor het vrede- en veiligheidsprobleem meer van de publieke opinie dan van een traditioneel denken zoals dat in het A-scenario is geformuleerd. Dat loopt om de essentiële problemen heen. Voor de internationale verbanden vind ik het erg belangrijk en noodzakelijk om vooral voor de laaggeïnccludeerden iets te doen. Ik sluit mij in feite aan bij de oproep van de VN in de speciale zitting over ontwapening in 1978, waar regeringen (de hooggeïnccludeerden dus) zeggen dat een alerte publieke opinie zeer belangrijk zou zijn om voor hen openingen te creëren voor ander beleid.

Tenslotte, ik denk ook dat vanuit die karakteristieke visies er verschillende opties zijn voor een vertaling naar vrede en veiligheid, meer dan tot nu toe gebeurt. Ik denk daarbij in internationaal verband aan de anarchie van soevereine nationale staten, waarin het probleem van de hoge inclusie in de bewapeningswedloop vooral zit tussen VS en Sovjet Unie. Ik herinner u aan Myrdal's boek *The Game of Disarmament*, waarin wordt geconstateerd dat de wil om te ontwapenen juist bij de supermachten zo klein is. Als dat lock-in effect zo groot is, dan vormt in de gemeenschap van nationale soevereine staten die groep van staten, die een relatief lage inclusie heeft in dat verschijnsel, een belangrijke optie voor beleidsverandering. Welke zijn dat? Deels de ongebonden landen, maar deels ook de kleine landen van de militaire bondgenootschappen. En opnieuw zou ik zeggen: een toekomstontwerp zal vanuit zo'n optiek kunnen komen tot meer creatieve ideeën dan het INTERFUTURES scenario heeft ontwikkeld. De maakbaarheid van de toekomst is er wel maar je moet wel kijken hoe je hem kunt zien.

Glastra van Loon (Lid Eerste Kamer): Boskma's betoog is overtuigend maar behoeft misschien aanvulling met onderzoeksresultaten van de sociaal-psycholoog Mauk Mulder. Eenvoudig gezegd, blijkt daaruit dat er tussen hen die in het centrum van de macht zitten en zij die er ver vanaf zitten een significant verschil bestaat tussen de voorstelling van wat kan. Hoe verder van het centrum af, des te optimistischer en minder realistisch de kijk daarop.

Hoewel spreker het ermee eens is dat er iets moet worden gedaan aan het overbruggen van het verstarde denken van de hooggeïnccludeerden en het vertalen van het denken van de laaggeïnccludeerden naar hen, gelooft hij dat er in-omgekeerde richting ook iets moet gebeuren om de nieuwe denkbeelden die aan de periferie ontstaan vruchtbaar te laten zijn.

Boskma noemt het onderzoek van Mulder verwant en niet strijdig met zijn beweringen. Hij verbindt wel andere consequenties aan diens onderzoeksresultaten. De vrijblijvendheid bij de mensen in de periferie is een schijnbare vrijblijvendheid. Het begrip inclusie biedt de mogelijkheid van herinterpretatie daarvan. Ten aanzien van maakbaarheid meent hij een opening aangegeven te hebben, zonder daarmee het definitieve te willen schetsen. Hij geeft een optie tot maakbaarheid en verandering aan.

Van Benthem van den Bergh (Institute of Sociale Studies): Het betoog van Boskma heeft hem — na een veelbelovend begin — enigszins teleurgesteld. Dat begon met het citaat uit een studie van Galtung waar hij over 'het' centrum spreekt, terwijl in die studie slechts Oslo met Noorse dorpen wordt vergeleken. In hoeverre geldt het onderscheid tussen geïnccludeerden en geëxcludeerden op dezelfde manier voor andere landen? Het begrip als zodanig bevindt zich op een veel te hoog niveau van abstractie. Dat blijkt op het einde van Boskma's betoog: aan de ene kant wordt gepraat over geïnccludeerden in maatschappelijke organisaties, aan de andere kant komen er ook weer als geïnccludeerden tevoorschijn de grootmachten en daar staan dan de geëxcludeerde kleine landen tegenover. Daarmee wordt het een allesverklarend model met een schijn van overtuigendheid. Boskma verraadt zich zelf als hij de begrippen inclusie en exclusie synoniem gebruikt aan elite en massa. Dat was een belangrijk onderscheid in de democratie-discussies in de jaren dertig ('De opstand der horden', 'De schaduwen van morgen', en zo meer) maar daar kunnen we nu niet veel meer mee doen.

Het vraagstuk nu is dat we zitten met gevestigde groepen en buitenstaanders op heel verschillende niveaus. De vakbeweging, de milieuverenigingen en het IKV zijn ook gevestigde groepen waar we de relatie tussen gevestigden en buitenstaanders kunnen onderkennen. Binnen de overheid als geïnccludeerde kunnen buitenstaanders zitten met veel creatievere ideeën dan voortkomen uit de publieke opinie, bij welk begrip hij zich overigens in het geheel niets kan voorstellen. Waar het veeleer om gaat is een strijd tussen verschillende groepen gevestigden (geïnccludeerden) die ieder proberen hun visie tegenover elkaar te verwoorden en daarbij hun achterbannen van geëxcludeerden proberen te mobiliseren.

Boskma: Ook in Galtungs onderzoek gaat het wel degelijk om de algemene dimensie 'afstand tot het centrum van de besluitvorming'. Wat hijzelf beweerde is geen veralgemeniseerde theorie maar een theorie over een algemeen verschijnsel dat geldt voor ieder kader van sociale integratie. De uitspraken zijn gebaseerd op experimenten met preciese operationaliseringen. Het gaat natuurlijk altijd om de *graad* van inclusie, die zal voor een actor verschillend zijn al naar gelang het kader van sociale integratie waar het om gaat. Het woordgebruik elite en massa is dus inderdaad te slordig.

Wijsenbeek (Algemeen secretaris Europese liberaal-democraten) spreekt zijn waardering uit over de vele malen dat in het rapport het Europese aspect erbij gehaald wordt. Hij ziet echter een tegenspraak tussen het vasthouden aan de unanimiteitsregel (het recht van veto voor Nederland) en het overlegmodel dat in het INTERFUTURES-scenario wordt aangehangen. Veelvuldig gebruik van het vetorecht is zeker voor kleine landen zeer riskant.

Van den Berg interpreteert deze passage uit het scenario als het zoveel mogelijk via overleg nastreven van unanimiteit zonder een ostentatief gebruik van het recht van veto. Veto's worden met contra-veto's beantwoord en ook hier geldt: het veto van de één is niet hetzelfde als het veto van de ander. Voor internationale besluitvorming spreekt hem het unanimiteitsprincipe wel aan, omdat het bewerkstelligt dat besluiten globaal worden gedragen door de meeste deelnemende lidstaten. Dit temeer, omdat het op het internationaal niveau niet in de eerste plaats gaat om wat ieder graag wil, maar om wat ieder uiteindelijk bereid is te accepteren.

Labohm (Directie Beleidsplanning Ministerie van Buitenlandse Zaken) wil nog sterker dan Vos het belang van collectieve actie – liefst op OESO-niveau – benadrukken om de economische groei weer op gang te brengen. De situatie in individuele landen is zodanig zwak dat die daar op eigen houtje niet toe in staat zijn.

Vos antwoordt dat hij gesteld heeft dat collectieve actie noodzakelijk is om scenario A te realiseren: het economisch proces dat daarin verondersteld wordt, zal niet spontaan starten. Maar door de verscheidenheid van belangen en de afwezigheid van een hiërarchie ontbreekt in de OESO de basis voor collectieve actie. De OESO is minder homogeen dan het A-scenario veronderstelt. Daarom zullen de verschillende landen de economische problemen allereerst in eigen huis moeten oplossen. Als een aantal landen daar in slaagt, kan op OESO-niveau weer collectieve besluitvorming plaatsvinden.

Van den Berg is het met Vos eens dat voor welk groei-scenario dan ook collectieve besluitvorming nodig is. Het belang hiervan reikt verder dan de Westerse wereld. Collectieve actie is niet alleen nodig om de onderlinge markten van de OESO-landen open te houden maar ook om de landen van de Derde Wereld versneld tot ontwikkeling te brengen.

Labohm: Boskma stelt terecht dat het oorlogsprobleem in de scenario's van INTERFUTURES onderbelicht is gebleven. Dit ligt echter besloten in de scenariotechniek; deze techniek kan alleen voor verrassingvrije toekomstbeelden worden gebruikt en oorlog is bijna per definitie wat tijdstip en wat intensiteit betreft niet te voorzien.

Verder vraagt hij zich af hoe de heer Boskma de consequenties van het gaan van een eigen weg van de staten met een lage graad van inclusie, waaronder Nederland, ziet.

Boskma: wanneer ik de heren Jimmy Carter en Mient-Jan Faber en vele anderen hoor verkondigen dat de kans op een wereldoorlog toenemend is, dan ben je niet meer realistisch bezig met het ontwerpen van de toekomst wanneer je dit zo onderbelicht. Tenzij je de oorlog beschouwt als een natuurgebeuren, moet aan een scenario de eis gesteld worden condities aan te geven waaronder je een veiliger wereld zou kunnen bereiken. Nederland heeft ten aanzien van de wapenwedloop het vruchtbare relatief laag geïncludeerd te zijn, en de keuze die Nederland heeft wordt juist aantrekkelijk vanwege de doorsnijding van aan de ene kant een zekere betrokkenheid, en aan de andere kant juist ook een oriëntatie op andere problemen.

Van Ockenburg-de Bruijn (redactie Staatscourant): Komen in deel II van de Beleidsgerichte toekomstverkenning andere uitgangspunten aan de orde?
De Wit: Dat is uitdrukkelijk de bedoeling.

Swami Anand Adi constateert dat hij na het beluisteren van Boskma eindelijk weet wat hij is: laag geïncludeerd. Verder valt het hem op dat vrede veel winstgevender voor de wapenindustrie is dan oorlog.

Hij wijst op het risico van teveel theoretiseren terwijl de technocratische visie (die men afwijst) ondertussen vooral ook in de andere landen doorgaat. Hij vraagt om zowel een alternatief scenario als een strategie van beïnvloeding van het denken in andere landen.

Stortenbeker: Het ontwerpen van andere (stabiliserende) toekomstbeelden kan op zichzelf een invloed hebben op het denken elders, temeer waar er ook in andere landen groepen zijn die een andere richting voorstaan. Bij het opstellen van scenario's moet hier rekening mee gehouden worden: scenario's moeten zich niet beperken tot Nederland.

Van den Berg: Niets is zo illustratief voor de invloed van Nederland en Nederlanders dan het consequent volgen van buitenlandse bladen. In een hele jaargang van *Time* of *Die Zeit* komt Nederland drie, vier keer voor en meestal op de pagina van het toerisme. De belangstelling voor wat hier bedacht wordt, is niet erg groot. Andere scenario's en strategieën dienen ontwikkeld te worden door teams die over de grenzen van de natie heenreiken.

Vos sluit zich bij Van den Berg's conclusie aan.

Boskma wil een onderscheid maken tussen strategieën op het niveau van overheden, strategieën op het niveau van non-gouvernementele organisaties, zoals kerken en vakbeweging, en strategieën op het niveau van bewegingen. Deze differentiatie leidt met betrekking tot de strategie tot een complex patroon. Hij proeft bij de vraagstelling overigens een soort messianisme dat hem niet aantrekt. Hij gelooft dat er met betrekking tot nieuwe problemen aanwijsbare feiten zijn die op het niveau van argumenten kracht hebben.

In het BTV-rapport is de centrale vraag gesteld of de op de twee onderscheidin-
gen gebaseerde karakteristieke visies een bruikbare weerspiegeling van het
spectrum van bestaande en voor ons doel van toekomstverkenning van belang
zijnde politieke en maatschappelijke opvattingen vormen. Op het symposium
zijn twee aspecten van deze vraag aan de orde gesteld: die naar de herkenbaar-
heid en het belang van de karakteristieke visies en die naar de ruimte welke de
internationale politieke en economische verhoudingen laten aan het verwerke-
lijken van bepaalde visies in Nederland. In dit nawoord reageren wij vooral op
beschouwingen van sprekers en discussianten die deze centrale vraag en daarmee
de opzet van de Beleidsgerichte toekomstverkenning raken. Maar ook
met andere opmerkingen die binnen het kader van de gekozen opzet gemaakt
zijn, hopen wij ons voordeel te doen, al wordt er hier niet op ingegaan.

De rol van de politiek

De bruikbaarheid van de in de BTV gekozen opzet wordt aangevochten door
Donner en Van den Berg. Beiden betichten de WRR van een grove overschat-
ting van de politiek, maar wel vanuit een verschillende optiek. Volgens Donner
is regeren vooral wachten. Wachten totdat de noodzaken, die soms al jaren zijn
onderkend, maar waarvoor geen draagvlak is, eindelijk zo duidelijk aan het licht
treden, dat zij bespreekbaar en behandelbaar worden. En ook dan valt er weinig
te kiezen: de agenda wordt bepaald door factoren, die men niet in de hand
heeft. Hij vraagt zich af of de wetenschap — die toch vooral aan bod moet
komen in de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid — nu heus zo
weinig begrip heeft van het tot stand komen van een regeringsbeleid, als hier
getoond wordt.

Van den Berg bestrijdt de definitie van politiek als het doelbewust vormgeven
aan de samenleving. Die gaat volgens hem mank aan het euvel van volutarisme,
dat wil zeggen de overtuiging dat uit vrije wilsbeschikking aan zaken vorm kan
worden gegeven. Dit is aankomende politici nog te vergeven, maar niet de
WRR. De definitie is volgens Van den Berg normatief niet aanvaardbaar: je
moet er niet aan denken, dat de overheid vorm gaat geven aan de samenleving.
Grote delen van de samenleving kunnen en willen het stellen zonder de over-
heid. Maar ook empirisch deugt de definitie niet: heel wat verdeling van waar-
den onttrekt zich aan het gezag van de overheid en beperkt die overheid in haar
bewegingsvrijheid. Veel overheidshandelen onttrekt zich aan welbewuste
afweging door regering en parlement, welke afweging verder wordt beperkt
door de invloed van belangenbehartigers. Van den Berg stelt — in navolging van
Lindblom — dat het nationaal en internationaal beleid wetenschappelijk het
best kan worden benaderd vanuit de 'science of muddling through'.

Deze kritiek raakt de kern van het BTV-project. Uiteraard beseffen wij dat er
andere definities van politiek bestaan, maar de keuze van een definitie wordt in
hoge mate bepaald door wat met het werk wordt beoogd. Waar gaat het de
Raad nu om?

Welke twijfels men ook heeft aan de mogelijkheid van doelgericht vormgeven
aan de samenleving en welke invulling politieke stromingen hier ook aan geven,
ons politieke stelsel en een deel van het politiek handelen is erop gebaseerd dat
deze mogelijkheid bestaat. Scepticisme over de werking van het politieke stelsel
in het algemeen versterkt de krachten die leiden tot het overheersen van
apathie en groepsegoïsme. In het BTV-rapport heeft de Raad uitdrukkelijk

voorgesteld hier tegengas te willen geven door het beter zichtbaar maken van de gevolgen van politiek handelen voor de toekomst.

Dit uitgangspunt houdt geen keuze voor het voluntarisme in, maar is gebaseerd op de opvatting dat het laten varen van elke pretentie in die richting onverantwoord is. Op basis van deze stellingname wordt geprobeerd een beter begrip te krijgen van en voor de mogelijkheden van het regeringsbeleid. Het fatalisme van Donner en Van den Berg spreekt ons niet aan.

De constatering van een grote spanning tussen wens en werkelijkheid doet aan de legitimiteit van de pretentie niets af. Het bestaan van onbeïnvloedbare ontwikkelingen op nationaal en internationaal niveau wordt hierbij niet genegeerd. Integendeel, bij de toekomstbeelden gaat het juist om het zichtbaar maken van de consequenties met inachtneming van deze factoren.

Het komt ons voor dat de beide critici zich wat al te sceptisch opstellen en de empirie tot norm dreigen te verheffen. Toch laten ook zij wel ruimte voor doeltreffend overheidshandelen. De agenda van problemen mag dan niet van eigen keuze zijn, de overheid is in hun ogen wel gehouden zo doeltreffend mogelijk op de problemen te reageren, hoe bescheiden de resultaten achteraf ook mogen blijken. Zinvol beleidsonderzoek omvat dan concrete probleemanalyse op het moment dat een probleem zich duidelijk manifesteert en rijp lijkt voor een oplossing. Waarschijnlijk voelen Donner en Van den Berg zich meer thuis bij de opzet van andere rapporten van de Raad, zoals 'Maken wij er werk van', 'Etnische Minderheden' en 'Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie', al zijn dit geen voorbeelden van doormodderen. Hoewel deze studies meer gericht zijn op afzonderlijke problemen, worden deze in bredere context en in het perspectief van de langere termijn bestudeerd. Dit in overeenstemming met de taak van de WRR. Maar ingevolge dezelfde taakopdracht dient de Raad zich bij zijn toekomstverkenningen ook bezig te houden met de onderlinge samenhang tussen een veelheid van dergelijke verschijnselen en problemen. Daar richt de BTV zich op. Gaat het bij eerdergenoemde projecten om betrekkelijk op zich zelf staande (alternatieve) doelstellingen, bij de BTV dienen dergelijke doelstellingen met elkaar in verband te worden gebracht. Politieke ideologieën leveren een deel van de uitgangspunten waardoor dat mogelijk wordt.

De tegenstelling die Van den Berg oproept tussen het doelbewust vormgeven aan de samenleving en 'muddling through' doet zich in de praktijk van het bestuur niet voor. Als wij ten behoeve van het bieden van alternatieve toekomstbeelden ons verdiepen in ideologieën die een welbewuste grondslag zijn voor politiek handelen, dan is daarmee niet ontkend, dat in een gegeven situatie het politieke handelen tot op zekere hoogte zelf gekenschetst kan worden als 'muddling through'. Ook als men als bestuurder de feitelijke betekenis en zelfs de normatieve waarde hiervan erkent, zegt dat nog niet, dat politieke ideologieën geen betekenis zouden hebben voor de koers waarin men doormoddert. Als het feitelijk politiek handelen vooral een kwestie is van doormodderen dan is deze beleidsgerichte toekomstverkenning een poging om tenminste de verschillende richtingen waarin men probeert door te modderen aan te geven.

De politiek-ideologische onderscheiding

De opzet van de BTV om een toekomstverkenning het karakter te geven van de ontwikkeling van toekomstbeelden op grond van normatieve uitgangspunten werd door niemand aangevochten en evenmin heeft iemand gesteld dat toekomstbeelden zonder dergelijke uitgangspunten kunnen.

Vergelijkbaarheid

Op de vraag of de drie politiek-ideologische stromingen een deel van die uitgangspunten kunnen leveren, werd verschillend geoordeeld. Volgens Donner kenmerken alle socialistische stromingen zich door de aanwezigheid van een bepaald toekomstbeeld en door de middelen waarmee men dat wil verwezenlij-

ken. Dat geldt niet voor de beide andere politiek-ideologische hoofdstromen. De WRR zou daarom het zogenaamde liberalisme en confessionalisme hebben gefatsoeneerd om ze met het socialisme vergelijkbaar te maken. De aard van de operatie — het maken van toekomstbeelden — zou hier vanzelf toe leiden. Ook Geertsema benadrukt het verschil in toekomstgerichtheid tussen de drie stromingen. Het liberalisme, zei hij, biedt niet de samenhang en doelgerichtheid van een staatkundige ideologie en bezit geen blauwdruk voor een liberale heilstaat.

Een toekomstbeeld zoals bedoeld in de BTV schetst ontwikkelingen van de samenleving vanuit het heden, die voortvloeien uit een dominant veronderstelde karakteristieke visie, waarnaar gehandeld wordt ondanks tegenslagen (blz. 146 van het rapport). Het maken ervan is een denkoefening gericht op het achterhalen van de gevolgen — bedoeld en onbedoeld — van uit een visie voortvloeiend politiek handelen.

De drie ideologieën zijn mede als basis voor de karakteristieke visies gekozen omdat zij het politiek handelen van hun aanhangers richtinggevend beïnvloeden. Inderdaad, wij zijn op de verkeerde weg wanneer dit niet het geval is. Maar dit is niet gesteld door de inleiders. Zij hebben er alleen op gewezen dat hun ideologieën van minder gedrevenheid getuigt dan door hen bij het socialisme wordt verondersteld. Maar dit verhindert op zich niet het maken van toekomstbeelden door de WRR. Daarbij doet het er ook niet toe of de aanhangers van de visie een dergelijk beeld al of niet op prijs stellen of mede als leidraad van hun handelen wensen te zien. Verschillen tussen ideologieën in gerichtheid op de toekomst zijn dus in beginsel niet van belang voor de mogelijkheid om toekomstbeelden te maken, maar werken daar natuurlijk wel in door.

De ideologieën behoeften voor het doel van de BTV dan ook niet vergelijkbaar te worden gemaakt en dit is ook niet gebeurt. De eis van vergelijkbaarheid wordt pas aan de toekomstbeelden gesteld.

Overigens is het de vraag of de politieke ideologieën op het punt van de toekomstgerichtheid toch niet meer vergelijkbaar zijn dan Donner suggereert. Hij stelt dat de toekomstverwachting van de politiek op christelijke grondslag* zich richt op 'de laatste dag', dat wil zeggen op een punt waar tijd en geschiedenis ophouden. Als de toekomst echter uitsluitend op die wijze van belang zou zijn, zou ons inziens praktische politiek onmogelijk zijn. Daarin gaat het immers om een meer profane toekomst, om uitspraken en handelingen gericht op behoud of verandering van situaties. Men kan toch moeilijk ontkennen dat ook de politieke stroming op christelijke grondslag op die wijze is gaan functioneren.

Zijn de politieke ideologieën naar ons oordeel dus niet vergelijkbaar gemaakt, wel is dat het geval voor de daarbinnen gemaakte typering van probleemvelden en oplossingsrichtingen: de onderscheiding tussen 'technocratische' en 'socio-cratische' benaderingen. Deze onderscheiding is echter niet gemaakt om wille van de vergelijkbaarheid maar geeft aspecten aan waarin de ideologieën in een historische ontwikkeling vergelijkbaar zijn geworden. Door analyse van politieke uitspraken en beschouwingen hebben wij getracht aan te tonen dat deze tweede onderscheiding belangrijke voorkomende verschillen van opvattingen binnen elk van de drie ideologieën typeert. Deze analyse is niet becritiseerd, de Raad verneemt nog steeds graag of zij verbetering behoeft.

Elk van de politieke ideologieën is onderwerp geweest van een nog steeds optredende ontwikkeling waarbij een technocratische oriëntatie gaandeweg de overhand heeft gekregen. Dat geldt ook voor de socialistische ideologie. Hier

* We nemen dit woordgebruik graag van Donner over. Het begrip 'confessionalisme' is inderdaad minder geschikt omdat het kan worden begrepen als van toepassing op politieke partijen, die op een kerkelijke belijdenis zijn gebaseerd.

heeft de technocratische oriëntatie mede geleid tot het onbereikbaar verklaren van een heilstaat waarin plicht en wil samenvallen, dus tot een relativering van een alles overheersend toekomstideaal. In hun technocratische variant zijn veel van de doelstellingen van de drie politieke hoofdstromen niet alleen vergelijkbaar maar stemmen zelfs vaak overeen; de huidige politieke discussies laten geen andere conclusie toe. Dat betekent natuurlijk niet dat over de maatschappijvorm die nodig wordt geacht voor het bereiken van de doelen geen grote meningsverschillen bestaan. Maar voorop blijven staan de klassieke sociaal-economische doeleinden van groei, volledige werkgelegenheid, weinig inflatie en een min of meer sluitende handelsbalans, aangevuld met doelstellingen die een erkenning inhouden van nieuwe schaarsten aan grondstoffen, energie, natuur en leefbaar milieu. Als er dus al sprake is van een Procrustesbed is dit van eigen maaksel en niet getimmerd door de WRR.

Nieuwe ideologieën?

Hoewel er tussen de inleiders verschil van mening bestond over de relevantie van de eerste onderscheiding in vergelijking met de tweede, beval geen van hen aan de drie politiek-ideologische stromingen te laten vervallen als basis voor te construeren toekomstbeelden.

Dit oordeel ligt ook voor de hand en lijkt niet alleen ingegeven door de verbondenheid van de inleiders met de politiek. De drie ideologieën zijn in ons politieke stelsel nog levendig aanwezig. Er bestaan diepgaande meningsverschillen tussen de ideologieën over de wenselijke maatschappijvorm en daarmee over de middelen waarmee bepaalde doeleinden van beleid kunnen en mogen worden bereikt. Deze ideologische verschillen zijn duidelijk herkenbaar bij de in het parlement vertegenwoordigde partijen. En in het parlementaire stelsel ligt in beginsel de legitimering van het regeringsbeleid, al kan men er met Donner en Van den Berg aan twijfelen wat er van dit beleid terecht komt.

Echter, in de discussie werd aan het belang van deze politiek-ideologische stromingen wel getwijfeld. Zo vreest Van Steenberghe dat door de keuze van de drie traditionele negentiende-eeuwse ideologieën nieuwe ideologieën, zoals het ecologisme, niet aan bod komen. Hiermee bepleit hij dat de WRR een oordeel geeft over de veelheid van opvattingen bij groepen of individuen die geen of nog geen politieke vertaling hebben gevonden. De WRR voelt zich hier niet toe geroepen. Omdat het de bedoeling is dat de resultaten van deze beleidsgerichte toekomstverkenning enige rol gaan spelen bij de besluitvorming en niet in de bureaulade verdwijnen, wordt vooral aandacht gegeven aan opvattingen die het parlement en andere vertegenwoordigende organen hebben gehaald.

Men zou kunnen stellen dat de WRR zich met deze wijze van werken behoudend opstelt, maar de snelheid waarmee ideeën doordringen in het politieke circuit moet niet worden onderschat. In het rapport is hier een en ander over gezegd (par. 4.6.1.). Trouwens, het blijkt ook uit de parlementaire geschiedenis in de afgelopen vijftien jaar en in het bijzonder uit de herkenbaarheid van veel elementen van de zogenaamde tweede onderscheiding in de politieke en parlementaire discussie (zie par. 2.4 van het rapport). Deze onderscheiding speelt in het politieke stelsel echter eerder een rol binnen de traditionele ideologieën dan dat het om nieuwe ideologieën gaat. In combinatie met deze tweede onderscheiding worden de politieke posities en ook de problemen van nu al beter herkenbaar, zelfs bij de in het rapport gegeven korte en nog vrij abstracte beschrijvingen. Deze onderscheiding, die verschillende houdingen tegenover problemen en de wijze van oplossen daarvan weergeeft, is vooral het laatste decennium weer actueel geworden. Maar verdere concretisering is nodig. Daarom werd in het rapport aan het eind ook gevraagd om suggesties voor concrete doelstellingen. Met deze verdere concretisering speelt de WRR meer op de actualiteit in. Dan zal blijken in hoeverre nieuwe doelstellingen, bijvoorbeeld ten aanzien van omgeving en levensstijl, in de verkenning werkelijk een rol moeten spelen. Toekomstverkenningen worden zo tijdsgebonden, zonder te ontaarden in het samenvatten van de krant van gisteren.

De tweede onderscheiding

Vertrouwen versus wantrouwen

Ook het belang van de tweede onderscheiding werd vrij algemeen onderschreven. Niemand twijfelde aan de mogelijkheid een toekomstbeeld te schetsen dat mede gebaseerd is op de tweede positie: vertrouwen in technocratische en wantrouwen in sociocratische initiatieven. Over de mogelijkheid dit mede te doen op basis van de derde positie — vertrouwen in sociocratische en wantrouwen in technocratische initiatieven — waren sommigen echter uitgesproken sceptisch.

Geertsema is positief: hij betreft de stelling dat het liberale denken zich in de richting van de derde positie ontwikkelt. Daudt echter beschouwt positie 3 als een protest tegen de uitwassen van de technocratie en stelt dat de zinnige kern van dit protest al in het bestaande is opgenomen; het overige is luxe. Dit staat haaks op de teneur van de voordrachten van de laatste drie sprekers van de dag. Met name Boskma pleit ervoor een serieus begin te maken met het ten nutte aanwenden van sociocratische initiatieven. En Stortenbeker is het volkomen oneens met Daudt's stelling dat men voldoende oog heeft gekregen voor de kosten die in het geding zijn bij de baten van economische groei. Donner ziet de onderscheiding weer anders: voor hem is het de permanente spanning die bestaat tussen het noodzakelijke en het leuke, tussen wat wij kunnen en vermogen en wat wij zouden wensen en begeren. Ook bij Gortzak is er sprake van een permanente spanning, namelijk die tussen politiek en publieke opinie. Minder optimistisch dan Donner over het 'weten' van de politici, bepleit hij juist uitwerking van ideeën van elders om tot verbetering van de politieke besluitvorming te komen.

In hoeverre het bij de verschillen in vertrouwen in sociocratische of technocratische initiatieven gaat om inmiddels zinloos geworden protest, een luxe-verschijnsel in de verzorgingsstaat, een permanente tegenstelling, zinvolle alternatieven of aanwijzingen van fundamentele culturele veranderingen is een vraag waarop het antwoord wordt ingegeven door het kamp waarin men staat. De één 'realist' te noemen en de andere 'dromer' is als kwalificatie voor ons doel ook weinig van belang. Zoals in paragraaf 2.4 van het BTV-rapport is aangetoond, zijn opvattingen vanuit de verschillende vertrouwensposities in de politieke discussie herkenbaar. Tegenstellingen hiertussen bemoeilijken de besluitvorming soms aanzienlijk. Wanneer de resultaten van de BTV een uitwisseling kunnen bevorderen zoals Boskma op het oog heeft, is er zeker iets gewonnen. Een communicatieproces kan daardoor verder op gang komen, waarbij groepen in Donner's bunker, in het midden latend om wie het daarbij gaat, deze mogelijkheid gaan verlaten.

Het maken van toekomstbeelden mede op basis van de derde positie is daarmee nog geen gemakkelijke activiteit. Uit het vertrouwen in sociocratische initiatieven volgt niet zonder meer welke doelstellingen men formuleert of welke prioriteiten men stelt; dit is echter evenmin het geval bij vertrouwen in technocratische initiatieven. Toch is er wel houvast te vinden in de verschillen in het domein waar problemen worden gesignaleerd, de diagnose ervan en de richting waarin naar oplossingen wordt gezocht. Een toelichting aan de hand van de problematiek van de nieuwe schaarsten wordt verderop gegeven.

Met Donner en Daudt vraagt ook de WRR zich af om welke vormen van staatsinrichting het bij positie 3 gaat. Die vraag is overigens evenzeer gerechtvaardigd bij positie 2; dat heeft de discussie die uitgelokt is met de politiek-bestuurlijke verbijzondering van het A-scenario van INTERFUTURES wel aangetoond. Donner stelt dat binnen de sociocratische gedachtengang staat en samenleving te gemakkelijk door elkaar worden gehaald. In het BTV-rapport (p. 148) is ook gesteld dat het ontbreken van uitgekristalliseerde opvattingen over politiek en bestuur het vormgeven van toekomstbeelden uit dit perspectief

weleens ernstig zou kunnen bemoeilijken. Duidelijkheid over de relatie tussen staat en samenleving vormt een belangrijke voorwaarde voor de constructie van toekomstbeelden. Juist de combinatie van de twee onderscheidingen biedt echter aanknopingspunten. Bovendien, een WRR die tot taak heeft informatie te verschaffen over de langere termijn moet er uitdrukkelijk voor waken dit soort twijfel niet te gemakkelijk te laten omslaan in ontkenning: niet de macht der ongelovigen maar de onmacht der gelovigen mag de de Raad overtuigen.

Doelstellingen

Zeer algemeen geformuleerd bestaat over de agenda van de grote problemen overeenstemming: energievoorziening, milieuproblematiek, werkloosheid en vrede en veiligheid zijn voorbeelden. Op het niveau van middelen en doelstellingen echter gaan de verschillende vertrouwensposities spelen; dan kan de kerncentrale de oplossing voor de één en het probleem voor de ander vormen. Meer in het algemeen kan dit toegelicht worden aan de wijze waarop vanuit de verschillende gezichtspunten de milieuproblematiek wordt benaderd.

Vanuit positie 3 wordt er zorgelijk aangekeken tegen het ongebreideld uitleven van technocratische initiatieven. Dit uitleven vindt plaats op vele gebieden maar zeer schrijnend worden de gevolgen ervaren op het gebied van de versterking van biologische evenwichten, de verwoesting van landschapsschoon en uitputting van natuurlijke hulpbronnen. Hier wreekt zich in deze visie de ontoereikendheid van de kennis over de gevolgen van technologisch ingrijpen, gecombineerd met de toenemende schaal hiervan. De zorg om deze problematiek van nieuwe schaarsten zal in positie 3 groot zijn, vooral waar de problematiek voortvloeit uit de zo gewantrouwd technocratische initiatieven. Voor het beteugelen van deze initiatieven moeten waar dat onvermijdelijk is klassieke economische doelstellingen, en dan met name groei, wijken.

Vos pleit voor het ontwikkelen van een nulgroei scenario. Nationale en internationale verdelingsvraagstukken zouden hiermee in een helder licht worden geplaatst. Nu is nulgroei gedefinieerd in termen van bruto nationaal produkt een weinigzeggend gegeven. Binnen de BTV is het de bedoeling deze zogenaamde nulgroei op te vatten als een ontwikkeling waarbij het beslag op nieuwe schaarsten niet meer toeneemt. Hiermee hoeft de veranderingsbekwaamheid van de maatschappij niet automatisch te stagneren.

In eerste instantie zullen deze doelstellingen uitgewerkt worden vanuit positie 3, dus uitgaande van vertrouwen in sociocratische initiatieven, omdat de aandrang hiertoe op dit moment vooral uit de sfeer van Boskma's 'laaggeïncordeerden' komt. Bij het denken hierover wordt niet bij voorbaat uitgesloten dat een toekomstbeeld met deze doelstellingen goed ontwikkeld kan worden vanuit positie 2. Deze keuze hangt samen met het feit dat bij een momentopname bepaalde doelstellingen bij de ene groep nu eenmaal sterker blijken te leven dan bij de andere. Dergelijke constellaties zijn echter nooit dwingend en kunnen dus veranderen met de tijd. Het uitgaan van bepaalde constellaties houdt daarom altijd een zekere vereenvoudiging van de werkelijkheid in waar gelukkig geen monopolie op doelstellingen en middelen bestaat. Vereenvoudiging is echter onvermijdelijk bij welk onderzoek dan ook.

Dubbel vertrouwen en dubbel wantrouwen

In het BTV-rapport is betoogd dat toekomststudies zich haast altijd kenmerken door een aanwijsbaar probleemgebied en een aanwijsbare oplossingsrichting. Wat dit betreft zijn zij vrijwel nooit in het wilde weg opgezet. INTERFUTURES-A en de 'Grenzen aan de groei' studie zijn hiervan goede voorbeelden. Uiteindelijk hebben toekomststudies een belerend karakter: de problemen zijn groot, maar er is een oplossing, als men maar zou willen luisteren! In positie 4, het dubbele wantrouwen, zijn er probleemgebieden te over, maar ontbreken oplossingsrichtingen. In positie 1, het dubbele vertrouwen, zijn er daarentegen

oplossingsrichtingen te over, maar ontbreekt het aan aanwijsbare probleemgebieden. Op grond van dit argument is geconcludeerd dat het maken van toekomstbeelden mede op basis van deze twee posities beter achterwege gelaten kan worden, maar het is nu wel duidelijk dat dit argument weinig indruk heeft gemaakt.

Daudt stelt dat juist deze twee posities van belang zijn. Als het meezit krijgt positie 1 een grote maatschappelijke bijval en als het tegenzit zal het negativisme van positie 4 gaan domineren. Een en ander vraagt echter een empirische toetsing. Hij lokt zo uit tot een toekomstvoorspelling maar door ervaring wijs geworden zal de WRR zich hier niet vlug meer aan wagen. Niettemin is ook de Raad zich bewust van de mogelijkheid dat in de jaren tachtig wordt afgeleden in de richting van dit brede wantrouwen. Hij voelt zich daarom aangesproken door de uitspraak van Vos dat het zaak is positie 2 en 3 te verzoenen om zo in positie 1 te raken en vooral ook positie 4 te vermijden. Het is daarom uitdrukkelijk de bedoeling het bestaan van het negativisme van positie 4 op de agenda van problemen te plaatsen bij het uitwerken van toekomstbeelden die mede stelen op de andere posities. Trouwens dergelijke negatieve ontwikkelingen zijn al eerder het onderwerp van studie van de Raad geweest¹. Ondanks de aandrang van gedachten te veranderen blijft de WRR dus weinig zien in het ontwikkelen van zelfstandige toekomstbeelden die mede gebaseerd zijn op het dubbele wantrouwen van de tweede onderscheiding.

Positie 1 die vertrouwen in technocratische initiatieven verenigt met dat in sociocratische initiatieven, is ongetwijfeld aantrekkelijk voor de verlichte elite die niet tot doemdenken is vervallen. Gezien vanuit deze positie doen problemen zich altijd voor als overgangsproblemen en vanwege het brede vertrouwen ontbreekt het niet aan oplossingsrichtingen. Uitgaande van positie 1 kan het handelen vele vormen aannemen: er zijn geen leidende criteria voor de keuze van de handelingsrichting in uiteenlopende situaties. Politiek-ideologisch stelt men zich ook pragmatisch op. Dit ontbreken van een leidraad maakt het construeren van toekomstbeelden die inzicht willen bieden in de samenhang van een breed scala van verschijnselen moeilijk. Men vervalt al vlug in een ongebreideld optimisme, zoals wordt tentoongespreid door Servan-Schreiber in zijn boek 'Le Défi Mondial'². Vanuit positie 1 is men echter wel uitdrukkelijk geïnteresseerd in de mogelijke gevolgen van eigen handelen en om hieraan tegemoet te komen floreren begrippen als 'contingency planning' en 'optional thinking'. Het gaat dan om met Vos te spreken eerder over toekomstgerichte beleidsverkenningen: problemen worden afzonderlijk in hun context bekeken, en als het kan verklaard en opgelost.

Een proeve van dergelijk toekomstgericht onderzoek naar de problematiek van het arbeidsbestel zal binnenkort als WRR-rapport verschijnen. De pleiters voor meer aandacht voor positie 1 praten dus niet voor WRR-dovemansoren. In bepaald opzicht kan men ook deze beleidsgerichte toekomstverkenning enig pragmatisme in de geest van positie 1 niet ontzeggen. Er wordt immers vanuit gegaan dat aanhangers van een karakteristieke visie zich iets aantrekken van onbedoelde consequenties die in toekomstbeelden kunnen blijken. Dat dit geen werkelijkheidsvreemde veronderstelling is werd wel aangetoond door het verhaal van Gortzak over het aanpassingsvermogen van ideologieën in het algemeen, en van de socialistische in het bijzonder. Dit aanpassingsproces vindt voortdurend plaats onder invloed van veelsoortige ontwikkelingen en informatie. In hoeverre de BTV hier uiteindelijk aan bijdraagt, staat nog te bezien.

¹ WRR, *Etnische Minderheden*, Rapport aan de Regering nr. 17, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1979.

WRR, *Democratie en Geweld*, Rapport aan de Regering nr. 20, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1980.

² Ned. vert.: *De uitdaging*, Brugge, Deslee de Brouwer, 1981.

INTERFUTURES

Toekomstbeelden die inzicht geven in de gevolgen van handelen op grond van bepaalde uitgangspunten, zijn van belang voor de meningsvorming. Dit is ook op het symposium gebleken uit de reacties pro en contra, die het A-scenario van INTERFUTURES en de verbijzondering daarvan voor Nederland opriep.

Uitgaande van de onmogelijkheid bewust vorm te geven aan de toekomst, betoogt Van den Berg dat de ruimte die de internationale verhoudingen aan Nederland laten zo klein is en de drijfveren achter het A-scenario zo krachtig zijn dat het vergeefse moeite is alternatieven te ontwikkelen. Sprekers na hem dachten er echter anders over. Deze bekeken het scenario vanuit sociaal-economische hoek, vanuit de gezichtspunten van natuur en milieu en van vrede en veiligheid. Zij drongen er juist op aan dat scenario's ontwikkeld zouden worden, waarbij een andere opstelling tegenover de internationale verhoudingen, een aanzienlijke herwaardering van de traditionele sociaal-economische doelstellingen in het licht van de nieuwe schaarsten en een andere wijze van besluitvorming en sturing vooropstaan. Eerder had ook Gortzak zich van het scenario gedistantieerd, omdat verwerkelijking daarvan zou neerkomen op een volledige afbraak van de verzorgingsstaat.

Het groeidenken van het A-scenario blijft blijkbaar op kritiek stuiten ondanks de huidige ongewilde stagnatie en de gedachten in het scenario over veiligheid worden door Boskma zelfs als doemdenken gekwalificeerd.

De verbijzondering van het politiek-bestuurlijk aspect heeft verschillende sprekers nogal geprikkeld. Zo is Geertsema van oordeel dat het A-scenario van INTERFUTURES in de prullemand zou moeten als het alleen haalbaar is bij de aangegeven democratie. Met name verfoeit hij de uitspraken over het parlement uitsluitend als machtsbasis voor het Kabinet, over de voorkeur voor overheidsvoorzichting boven inspraak, over pressiegroepen als belemmeringen voor een harmonische belangenafweging, over de onwenselijkheid van kleine militante actiegroepen gericht op nieuwe waarden en over de voorkeur voor centralisatie in de regelgeving.

De vraag in het BTV-rapport is niet, welk type democratie de WRR juist of onjuist acht, maar of de uitspraken een juiste uitwerking zijn van de politiek-bestuurlijke vormgeving die volgens INTERFUTURES bij hun hoge groei scenario past. Hierover valt langdurig te twisten omdat op dit aspect in de INTERFUTURES-studie veel minder de nadruk ligt dan bij de Beleidsgerichte toekomstverkenning. Wat hierover gezegd is, is evenwel mede gedaan op grond van de volgende uitspraken in het INTERFUTURES-rapport³.

Volgens INTERFUTURES is er sprake van een gevaar, dat de samenleving steeds meer minderheden zal kennen, zodat ook de politieke meerderheid steeds heterogener wordt. Het voornaamste probleem bij de instrumentalisering van het overheidsbeleid acht INTERFUTURES de doelmatigheid bij het nastreven van de doeleinden. De overheid zal de maatschappelijke ontwikkelingen actief en voorlichtend moeten begeleiden om de samenhang en continuïteit te bewaken. De overheid zal zich meer dan tot nu toe burgers moeten richten met voorbijzien aan belangenorganisaties, aan wier representativiteit twijfel bestaat. Door participatie kan niet alleen steun en acceptatie van het beleid bij betrokkenen worden verworven, maar ook komt hierdoor realistische informatie ter beschikking van de beleidmakers. Voor het mogelijke nadeel dat deel- of plaatselijke belangen gaan overheersen in de besluitvorming zal echter wel moeten worden gewaakt.

³ INTERFUTURES, *Facing the Future: Mastering the Probable and Managing the Unpredictable*, Paris 1979, blz. 98, 172-174, 188-189.

De besluitvorming in de ontwikkelde geïndustrialiseerde landen wordt bemoeilijkt door een dubbele fragmentatie, dat wil zeggen enerzijds de grote rol die belangengroeperingen spelen en anderzijds de opkomst van een groot aantal minderheden met nieuwe waarden, verlangens en onvoorspelbaar sociaal gedrag. In de organisatie van de overheid moeten centralisatie en decentralisatie in een optimale verhouding worden gecombineerd. Om de nadelen van beide te ontlopen zal zoveel mogelijk moeten worden gestreefd naar duidelijke regels van de centrale overheid, terwijl de uitvoering moet worden overgelaten aan de lagere overheden. Vermeden moet echter worden om taken op te dragen aan functionele bestuurseenheden omdat deze tot autonome expansieprocessen binnen de overheid leiden.

Binnen dit INTERFUTURES-denken is de gegeven verbijzondering houdbaar. Zij volgt echter niet eenduidig uit de uitgangspunten noch uit de andere — voornamelijk economische — doelstellingen. Daarnaast is het natuurlijk de vraag — maar die ligt buiten het eerste deel van de BTV — in hoeverre het scenario te realiseren zou zijn bij een andere politiek-bestuurlijke aanpak dan INTERFUTURES zelf voor ogen had, bijvoorbeeld bij een aanpak die dichter zou liggen bij de Nederlandse politieke en bestuurlijke praktijk.

Het vervolg

Uitgangspunt van de werkwijze is dat de karakteristieke visies een hogere mate van permanentie in zich dragen dan de problemen waarvoor zij worden gesteld. Deze hangen mede samen met de huidige maatschappelijke en economische situatie, zoals geïllustreerd is met de uitwerking van het prikkelend genoemde voorbeeld. Onder invloed van de huidige crisis worden veel meer dan in voorgaande jaren het geval is geweest de problemen opgedrongen en dit leidt in grote lijnen tot consensus over wat de grote problemen zijn. Deze zijn niet beperkt tot het gebied van economie en nieuwe schaarsten, ook op politiek-bestuurlijk en sociaal-cultureel gebied doen zich problemen voor. Zo wordt het gevaar van afglijden in een breed wantrouwen en negativisme vrij algemeen onderschreven, al verschillen de opvattingen over de sterkte ervan. Meer dan om het opsporen van de problemen zelf, gaat het in de BTV over de interpretatie ervan en om de oplossingsrichtingen. Hierover lopen de opvattingen sterk uiteen.

Het is dan ook de bedoeling per probleemgebied te onderzoeken in hoeverre deze vanuit de karakteristieke visies verschillend worden geïnterpreteerd en welke de kenmerkende verschillen in oplossingsrichting zijn. Per toekomstbeeld zal vervolgens worden getracht de samenhang tussen de oplossingsrichtingen te verhelderen om zo beter duidelijk te maken waar grenzen aan de mogelijkheden zijn gesteld. Door op deze wijze aansluiting te zoeken bij de actualiteit wordt hopelijk de bruikbaarheid van het onderzoek versterkt in een richting waarop van verschillende zijde is aangedrongen.

Er doen zich hierbij nog problemen van methodische aard voor. Zo is op pagina 9 van het rapport een karakteristieke visie gedefinieerd als een stelsel van normstellende en globale uitgangspunten en opvattingen over de samenhang van verschijnselen, waardoor men zich laat leiden bij het herkennen en oplossen van problemen. Bij het vormgeven aan de toekomstbeelden schuilt een moeilijkheid in de zinsnede 'opvattingen over de samenhang van de verschijnselen'. Uitgaande van de dominantie van de karakteristieke visie, dus van vitale aanvaarding, kunnen immers nogal wat opvattingen over het economisch en ander gedrag van groepen en individuele burgers als bestaand verondersteld worden. Er kunnen echter opvattingen bestaan over relaties waarvan de onjuistheid kan worden aangetoond of aannemelijk gemaakt. Het gaat hier vooral om de vraag of wel voldoende rekening gehouden wordt met beperkingen die opgelegd worden door de bestaande ruimtelijke, industriële en institutionele infrastructuur en andere beperkingen van meer technische aard. Uitgaande van

bestaand onderzoek worden ten behoeve van de BTV instrumenten ontwikkeld die naar verwachting een betere oordeelvorming toelaten over mogelijkheden en onmogelijkheden van gewenste ontwikkelingen.

Aansluitend zal geprobeerd worden duidelijk te maken waar een karakteristieke visie problemen met zich meebrengt van eigen maaksel, die alleen opgelost kunnen worden door elementen van andere karakteristieke visies te verwelkomen. Het gaat hier niet om het aanpraten van consensus of compromis, maar om het aantonen van de onmisbaarheid van het toelaten van andere gezichtspunten voor eigen gelijk.

Dit kan worden geïllustreerd voor de houding vanuit positie 2 en 3 ten opzichte van het milieu. Ook al overheerst wantrouwen in technocratische initiatieven, de nood kan zo hoog gestegen zijn dat vanuit positie 3 medewerking niet kan worden onthouden aan het bewerkstelligen van technocratisch geïnspireerde regelgeving, sturing en planning om excessieve en/of onomkeerbare schade te voorkomen. Maar deze medewerking gebeurt in het besef dat de resultaten hiervan niet anders dan gebrekkig kunnen zijn, omdat deze activiteiten voorlopig plaatsvinden in een maatschappelijke constellatie waarin teveel mensen en instituties zich gerechtigd achten de mogelijkheden tot de grenzen van het toegestane te benutten. De wortel van het kwaad is in deze visie hiermee echter niet aangepakt en het vertrouwen in sociocratische initiatieven uit zich nu in de verwachting dat nieuwe organisatievormen en verantwoordelijkheden leiden tot een meer verantwoorde besluitvorming en levensstijl. Zo'n vorm van samenwerking of zo men wil, het tijdelijk gebruiken van elkaars vermeende misvattingen, is natuurlijk verre van ongewoon en wordt in belangrijke mate ingegeven door de ernst van het acute probleem. Dan wordt vanuit positie 2 het wantrouwen in sociocratische initiatieven tijdelijk opzij gezet zolang deze effect sorteren (en weinig kosten) en worden vanuit positie 3 gewantrouwde technocratische initiatieven als noodverband aanvaard. Positiever geformuleerd, kan men zich afvragen in hoeverre positie 2 en 3 elkaar nodig hebben om te kunnen functioneren.

Ook zal worden geprobeerd gebieden aan te wijzen, waar sprake is van tegenstellingen die niet vanzelf met de tijd verdwijnen en nu bewust mee zouden moeten spelen in de politieke discussie. Het gaat hier om het herleiden van problemen in de toekomst tot politieke meningsverschillen in het heden.

Beleidsadviezen zullen vooral betrekking hebben op het gebied van het functioneren van het overheidsapparaat of het besluitvormingsproces. De vraag is dan niet meer wat men wil bereiken, maar of de besluitvorming zo functioneert dat politiek inderdaad gedefinieerd kan worden als het bewust vormgeven aan de samenleving.

Ten slotte

Er is wel gesteld dat de belangstelling voor toekomstverkennen aan het tanen is, de opkomst voor het symposium lijkt dit te logenstraffen. Hieruit mag echter niet worden afgeleid dat toekomstverkennen als onderdeel van beleidsvoorbereiding zijn bruikbaarheid heeft bewezen: sceptici hebben nog altijd recht van spreken.

Lerend van de ervaringen met zijn eerste toekomstverkenning 'De komende vijftig jaar' beproeft de Raad thans een andere benadering.

De Raad hoopt aan het einde van deze onderneming dat de balans kan worden opgemaakt van dit deel van de taak van de WRR.

In de reeks 'Vorstudies en achtergronden' zijn tot nu toe verschenen:

In de eerste Raadsperiode:

- V 1. W.A.W. van Walstijn e.a.: Kansen op Onderwijs; een literatuurstudie over ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs (1975)*
- V 2. I.J. Schoonenboom en H.M. In 't Veld-Langeveld: de emancipatie van de vrouw (1976)*
- V 3. G.R. Mustert: Van dubbeltjes en kwartjes: een literatuurstudie over de ongelijkheid in de Nederlandse inkomensverdeling (1976)
- V 4. IVA/Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg: De verdeling en de waardering van de arbeid; een studie over ongelijkheid in het arbeidsbestel (1976)
- V 5. 'Adviseren aan de overheid', met bijdragen van economische, juridische en politicologische bestuurskundigen (1977)
- V 6. Verslag Eerste Raadsperiode: 1972-1977

In de tweede Raadsperiode:

- V 7. J.J.C. Voorhoeve: Internationale macht en interne autonomie – Een verkenning van de Nederlandse situatie (1978)
- V 8. W.M. de Jong: Techniek en wetenschap als basis voor industriële innovatie – Verslag van een reeks van interviews (1978)
- V 9. R. Gerritse/Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven: De publieke sector: ontwikkeling en waardevorming – Een vooronderzoek (1979)
- V10. Vakgroep Planning en Beleid/Sociologisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht: Konsumptieverandering in maatschappelijk perspectief (1979)
- V11. R. Penninx: Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid? Opgenomen in rapport nr. 17 (1979)
- V12. De quartaire sector – Maatschappelijke behoeften en werkgelegenheid – Verslag van een werkconferentie (1979)
- V13. W. Driehuis en P.J. van den Noord: Produktie, werkgelegenheid en sectorstructuur in Nederland 1960-1985
Modelstudie bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V14. S.K. Kuipers, J. Muysken, D.J. van den Berg en A.H. van Zon: Sectorstructuur en economische groei: een eenvoudig groeimodel met zes sectoren van de Nederlandse economie in de periode na de tweede wereldoorlog
Modelstudie bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V15. F. Muller, P.J.J. Lesuis en N.M. Boxhoorn: Een multisectormodel voor de Nederlandse economie in 23 bedrijfstakken
F. Muller: Veranderingen in de sectorstructuur van de Nederlandse economie 1950-1990.
Modelstudie bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)

- V16. A.B.T.M. van Schaik: Arbeidsplaatsen, bezettingsgraad en werkgelegenheid in dertien bedrijfstakken.
Modelstudie bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V17. A.J. Basoski, A. Budd, A. Kalff, L.B.M. Mennes, F. Racké en J.C. Ramaer: Exportbeleid en sectorstructuurbeleid.
Preadviezen bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V18. J.J. van Duijn, M.J. Ellman, C.A. de Feyter, C. Inja, H.W. de Jong, M.L. Mogendorff en P. Verloren van Themaat: Sectorstructuurbeleid: mogelijkheden en beperkingen
Preadviezen bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V19. C.P.A. Bartels: Regio's aan het werk: ontwikkelingen in de ruimtelijke spreiding van economische activiteiten in Nederland
Studie bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V20. M.Th. Brouwer, W. Driehuis, K.A. Koekoek, J. Kol, L.B.M. Mennes, P.J. van den Noord, D. Sinke, K. Vijlbrief en J. van Ours: Raming van de finale bestedingen en enkele andere grootheden in Nederland in 1985
Technische nota's bij het Rapport Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
- V21. J.A.H. Bron: Arbeidsaanbod-projecties 1980-2000 (1980)
- V22. P. Thoenes, R.J. In 't Veld, I.Th.M. Snellen, A. Faludi: Benaderingen van planning (1981)

- Uitverkocht

De Raad heeft tot nu toe de volgende Rapporten aan de Regering uitgebracht:

In de eerste Raadsperiode:

1. Europese Unie
2. Structuur van de Nederlandse economie
3. Energiebeleid
Gebundeld in één publikatie (1974)*
4. Milieubeleid (1974)*
5. Bevolkingsprognose (1974)*
6. De organisatie van het openbaar bestuur (1975)*
7. Buitenlandse invloeden op Nederland: Internationale migratie (1976)
8. Buitenlandse invloeden op Nederland:
Beschikbaarheid van wetenschappelijke en technische kennis (1976)
9. Commentaar op de Discussienota Sectorraden (1976)
10. Commentaar op de nota Contouren van een toekomstig onderwijsbestel (1976)
11. Overzicht externe adviesorganen van de centrale overheid (1976)
12. Externe adviesorganen van de centrale overheid (1977)
13. 'Maken wij er werk van?'
Verkenningen omtrent de verhouding tussen actieven en niet-actieven
14. Interne adviesorganen van de centrale overheid (1977)
15. De komende vijfentwintig jaar — Een toekomstverkenning voor Nederland (1977)
16. Over sociale ongelijkheid — Een beleidsgerichte probleemverkenning (1977)

In de tweede Raadsperiode:

17. Etnische minderheden (1979)
  - A. Rapport aan de Regering
  - B. Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid?
18. Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie (1980)
19. Beleidsgerichte toekomstverkenning
Deel 1: Een poging tot uitlokking (1980)
20. Democratie en geweld
Probleemanalyse naar aanleiding van de gebeurtenissen in Amsterdam op 30 april 1980

- Uitverkocht

Alle publikaties van de Raad zijn verkrijgbaar via de Staatsuitgeverij, Christoffel Plantijnstraat 1, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage, tel. 070-789911 of in de boekhandel.

